

De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 1998

Citation for published version (APA):

Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt, ROA. (1993). *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 1998*. Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt, Faculteit der Economische Wetenschappen. ROA Reports No. 010 <https://doi.org/10.26481/umarep.1993010>

Document status and date:

Published: 01/01/1993

DOI:

[10.26481/umarep.1993010](https://doi.org/10.26481/umarep.1993010)

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

**De arbeidsmarkt naar opleiding en
beroep tot 1998**

ROA-R-1993/10

DE ARBEIDSMARKT NAAR OPLEIDING EN BEROEP TOT 1998

ROA-R-1993/10

RESEARCHCENTRUM VOOR ONDERWIJS EN ARBEIDSMARKT

**Rijksuniversiteit Limburg
Faculteit der Economische Wetenschappen**

Maastricht, december 1993

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm, of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de directeur van het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt. In geval van overname van het data-materiaal moet telkens als bron worden vermeld: "Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt" of "ROA".

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Arbeidsmarkt

De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 1998 / Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt. - Maastricht: Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt, Rijksuniversiteit Limburg, Faculteit der Economische Wetenschappen. - ([Rapport] / Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt, ISSN 0922-8098; ROA-R-1993/10)

Met lit. opg.

ISBN 90-5321-115-2

Trefw.: arbeidsmarkt; Nederland; toekomst/onderwijs en arbeidsmarkt; Nederland; toekomst.

INHOUDSOPGAVE

Bladzijde

VOORWOORD	i
1. ONTWIKKELINGEN OP DE ARBEIDSMARKT	1
2. STROMEN OP DE ARBEIDSMARKT	11
2.1. Inleiding	11
2.2. Uitbreidingsvraag	13
2.3. Vervangingsvraag	17
2.4. Baanopeningen	22
2.5. Instroom van schoolverlaters	27
3. DE MARKTPOSITIE VAN BEROEPEN EN OPLEIDINGEN	29
3.1. Inleiding	29
3.2. De marktpositie van beroepen	32
3.3. De marktpositie van opleidingen	38
4. HET HOGER ONDERWIJS NADER BELICHT	46
4.1. Inleiding	46
4.2. De marktpositie van hogere beroepen	47
4.3. De marktpositie van het hoger onderwijs	55
4.4. De marktpositie van recent afgestudeerden van het HBO	59
5. NABESCHOUWING	74
LITERATUUR	82
ENKELE CENTRALE BEGRIPPEN	84

VOORWOORD

Voor u ligt de tweede versie van het tweejaarlijks door het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA) uit te brengen rapport *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep*. Het rapport heeft ditmaal als toevoeging: *tot 1998*. Het rapport is gebaseerd op het ROA-informatiesysteem onderwijs-arbeidsmarkt, dat wordt gefinancierd door het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, het Centraal Bestuur voor de Arbeidsvoorziening (CBA) en het Landelijk Dienstverlenend Centrum voor studie- en beroepskeuzevoorlichting (LDC). Het doel van het informatiesysteem is het verschaffen van inzicht in de huidige marktpositie, de toekomstige marktpositie en de risicopositie van beroepen en opleidingen op de arbeidsmarkt. Naast de publikatie van dit rapport en de bijbehorende *Statistische bijlage* worden gegevens van het informatiesysteem naar buiten gebracht via diverse voorlichtingsprodukten van het LDC (bijvoorbeeld het geautomatiseerde informatiesysteem *Traject*, de boekjes *Beroep en werk* en het overzichtsboekje *Kansen op werk*).

De doelgroep van dit rapport bestaat in eerste instantie uit degenen die zich beleidsmatig bezighouden met de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt. Daarbij kunnen met name de overheid, de Arbeidsvoorzieningsorganisatie, de sociale partners en het onderwijsveld worden genoemd. In het rapport wordt vrijwel niet ingegaan op de gehanteerde onderzoeksmethoden, classificaties e.d. Daarvoor wordt verwezen naar de specifieke werkdocumenten en researchmemoranda van het ROA. In het werkdocument van Dekker, De Grip, Borghans, Matheeuwsen, Wieling en Willems (1993) wordt een totaaloverzicht gegeven van de voor deze versie van het informatiesysteem gebruikte methoden en technieken. Achterin het voorliggende rapport zijn enkele centrale begrippen op een rijtje gezet en nader omschreven. Daarbij zijn verwijzingen opgenomen naar de meest recente ROA-publikaties.

Bij de samenstelling van dit rapport is in belangrijke mate gebruik gemaakt van de Enquête Beroepsbevolking (EBB) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). De hier gepresenteerde gegevens hebben daarbij, in aansluiting op de nieuwe definitie van beroepsbevolking, uitsluitend betrekking op de werkenden met een wekelijkse arbeidsduur van tenminste 12 uur. De EBB-gegevens zijn beschikbaar voor de periode 1988-1992, met uitzondering van de opleidingsgegevens die pas vanaf 1990 beschikbaar zijn. Er moet worden opgemerkt dat het CBS enkele restricties aan de publikatie van EBB-gegevens heeft gesteld. Mede in verband hiermee worden geen afzonderlijke gegevens gepubliceerd over vier kleine beroepsklassen met minder dan 5.000 werkenden ('Landbouw(technische) ingenieurs', 'Monteurs energievoorziening en elektriciteitsnetten', 'Visseren en schaaldierkwekers' en 'Dieren-artsen') en twee kleine opleidingstypen ('HBO theologisch' en 'HBO horeca'). Naast deze CBS-gegevens is in belangrijke mate gebruik gemaakt van prognosegegevens van het Centraal Planbureau (CPB) en het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen. Voor aanvullende actuele informatie over de diverse HBO-opleidingen is bovendien gebruik gemaakt van de resultaten van de *HBO-Monitor*.

In de voor dit rapport gebruikte versie van het informatiesysteem onderwijs-arbeidsmarkt zijn enkele belangrijke verbeteringen aangebracht. De voornaamste daarvan is de ontwikkeling van geheel nieuwe modellen voor de ontwikkeling van de uitbreidingsvraag, waarbij beter rekening wordt gehouden met de betrouwbaarheid van de schattingsresultaten. In het opleidingsmodel wordt daarnaast expliciet rekening gehouden met de te verwachten substitutieprocessen op de arbeidsmarkt. Het afgelopen jaar is tevens aandacht besteed aan de beroepenclassificatie van het ROA, hetgeen heeft geresulteerd in de aanpassing c.q. vereenvoudiging van een groot aantal beroepsklassenamen. Ook de namen van de opleidingstypen zijn enigszins aangepast. Het belangrijkste is het vervangen van de niveau-aanduiding 'LBO' door de nieuwe term 'VBO'.

Ook de komende jaren zal de ontwikkeling van het informatiesysteem onderwijs-arbeidsmarkt doorgaan. Daarom is het belangrijk de prognoses regelmatig te evalueren. De resultaten van het eerste volledige evaluatie-onderzoek zullen binnenkort worden gepubliceerd. De komende ontwikkelactiviteiten zullen er onder meer op zijn gericht de uitbreidingsvraagmodellen verder te verbeteren. Daarnaast zal verder worden gegaan met de inpassing van de gegevens die zijn gebaseerd op de grootschalige enquête-onderzoeken *Registratie Uitstroom en Bestemming van Schoolverlaters (RUBS)* en de *HBO-Monitor*. Het eerste verkennende onderzoek hierover is onlangs afgerond. Momenteel wordt bovendien onderzocht in hoeverre het mogelijk is de arbeidsmarktinformatie uit de EBB ook op een lager aggregatieniveau te genereren. Vooralsnog heeft dit haalbaarheidsonderzoek alleen betrekking op de technische opleidingen, maar ook voor andere opleidingsrichtingen is een verdere differentiatie naar een lager niveau gewenst. Binnen de opleidingstypen die momenteel in het informatiesysteem worden onderscheiden kan het beeld voor de onderliggende opleidingsrichtingen immers variëren.

Het rapport bestaat uit vijf hoofdstukken. In hoofdstuk 1 wordt in globale lijnen ingegaan op de recente ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en de verwachte ontwikkelingen tot 1998. De kern van het rapport wordt gevormd door de hoofdstukken 2 en 3. Hoofdstuk 2 beschrijft de toekomstige stromen op de arbeidsmarkt, terwijl in hoofdstuk 3 wordt ingegaan op de marktpositie van beroepen en opleidingen, gezien vanuit zowel de vraagzijde als de aanbodzijde van de arbeidsmarkt. In hoofdstuk 4 wordt het tweejaarlijks variërende thema behandeld. Ditmaal wordt het hoger onderwijs nader belicht. Hoofdstuk 5 sluit het rapport af met een nabeschuiving waarin wordt ingegaan op de betekenis die de in dit rapport gepresenteerde arbeidsmarktinformatie heeft voor een vijftal actuele aandachtspunten binnen het onderwijs- en arbeidsmarktbeleid. In de *Statistische bijlage* wordt over de volle breedte van de arbeidsmarkt een overzicht gegeven van de gegevens die in dit rapport worden gepresenteerd.

De algehele projectleiding van het ROA-informatiesysteem onderwijs-arbeidsmarkt was in handen van dr. A. de Grip. Daarnaast is aan het informatiesysteem en/of aan het voorliggende rapport meegewerkt door dr. L. Borghans, drs. R.J.P. Dekker, prof. dr. J.A.M. Heijke, drs. A.G.M. Matheeuwsen, drs. G.W.M. Ramaekers, drs. M.H. Wieling, drs. M.R. Wiendels en drs. E.J.T.A. Willems.

Onze dank gaat uit naar de leden van de begeleidingscommissie. Deze commissie bestaat uit de volgende leden:

Prof. dr. J.L. Peschar (voorzitter; Rijksuniversiteit Groningen), drs. J.W. Altena (Centraal Bureau voor de Statistiek), de heer H. Daale (Noordelijke Hogeschool Leeuwarden), drs. P.C. van den Dool (Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen), drs. G.M.H. Janssen (Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid), drs. H.J. Roodenburg (Centraal Planbureau), de heer P.W. van Voorthuijsen (Ministerie van Economische Zaken), drs. J.P. Vosse (Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek), drs. M. Wegerif (Centraal Bestuur voor de Arbeidsvoorziening), drs. J.M. van Wissen (Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij), drs. G.R. de Wit (Landelijk Dienstverlenend Centrum voor studie- en beroepskeuzevoorlichting).

Maastricht, december 1993

Prof. dr. J.A.M. Heijke
Directeur

1. ONTWIKKELINGEN OP DE ARBEIDSMARKT

Het afgelopen jaar is de werkloosheid in Nederland aanzienlijk gestegen. In toenemende mate zijn ook hoger opgeleiden het slachtoffer van de huidige economische recessie. Zo blijkt bijvoorbeeld uit de *HBO-Monitor* dat de werkloosheid onder recent afgestudeerden van het hoger beroepsonderwijs (HBO) in één jaar meer dan verdubbeld is (zie Van de Loo, Van der Velden en Wieling, 1993). Momenteel is er echter ook nog sprake van een (beperkt) aantal openstaande vacatures.

In dit hoofdstuk wordt een globaal beeld geschetst van de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Daarbij wordt uitgegaan van de door het Centraal Planbureau (CPB, 1993a) opgestelde middellange-termijn raming voor de Nederlandse economie. Gezien de recente economische ontwikkelingen is daarbij gekozen voor het behoedzame scenario. In dit scenario is er sprake van een beperkte werkgelegenheidsgroei. De beroepsbevolking neemt in dit scenario naar verwachting iets sterker toe, waardoor er een stijging van de werkloosheid zal optreden.

Dit hoofdstuk geeft een overzicht van de actuele werkgelegenheidsstructuur, verbijzonderd naar bedrijfstak, beroepssector en opleidingscategorie. Ook wordt vanuit deze drie invalshoeken een beschrijving gegeven van de verwachte werkgelegenheidsontwikkeling in de periode 1993-1998. Tot slot van dit hoofdstuk zal worden ingegaan op de toekomstige arbeidsmarkt-perspectieven voor nieuwkomers op de arbeidsmarkt, verbijzonderd naar opleidingscategorie.

Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt naar bedrijfssector

Tabel 1.1 geeft een overzicht van het aantal werkenden naar bedrijfstak in 1992. Het totaal aantal werkenden met een wekelijkse arbeidsduur van tenminste 12 uur bedraagt ruim 5,8 miljoen. Een groot deel daarvan is werkzaam in de commerciële en niet-commerciële dienstverlening. Deze beide hoofdsectoren maken respectievelijk bijna 45% en circa 30% van de totale werkgelegenheid uit.

In de afgelopen jaren heeft zich een vrij hoge groei van de werkgelegenheid, uitgedrukt in werkzame personen, voorgedaan. Zoals blijkt uit tabel 1.2, is het totaal aantal werkzame personen in de periode 1988-1992 met gemiddeld 1,6% per jaar toegenomen. Daarbij kan worden opgemerkt dat een deel van deze toename het gevolg is van het stijgende aandeel van arbeidskrachten dat in deeltijd werkt.

De procentuele werkgelegenheidsstijging is het grootst voor de sector 'Overige commerciële dienstverlening'. Het aantal werkenden in deze sector is gemiddeld met maar liefst 3,7% per jaar gestegen. Ook de bedrijfssectoren 'Vervoer en communicatie' en 'Kwartaire diensten' hebben een forse groei doorgemaakt van circa 2% per jaar. Voor een viertal sectoren is er in de periode 1988-1992 sprake geweest van een afname van het aantal werkenden. De grootste werkgelegenheidsdaling heeft zich daarbij voorgedaan bij de bedrijfstak 'Landbouw, visserij en bosbouw'. Bij de sector 'Energie' is de werkgelegenheid echter eveneens vrij fors afgenomen. In

de bedrijfssectoren 'Bouw' en 'Openbaar bestuur, politie, defensie en onderwijs' is er een vrij geringe terugloop van het aantal werkenden geweest.

Tabel 1.1. Aantal werkenden per bedrijfstak 1992

Bedrijfstak	aantal werkenden
Landbouw, visserij en bosbouw	237.000
Voedings- en genotmiddelenindustrie	166.000
Chemie	139.000
Metaal, elektrotechnische en transportmiddelenindustrie	524.000
Overige industrie	255.000
Energie	64.000
Bouw	415.000
Handel	823.000
Vervoer en communicatie	373.000
Overige commerciële dienstverlening	961.000
Kwartaire diensten	923.000
Openbaar bestuur, politie, defensie en onderwijs	848.000
Totaal (incl. bedrijfstak onbekend)	5.844.000

Bron: CBS/ROA

Tabel 1.2. Ontwikkeling van het aantal werkenden per bedrijfstak 1988-1992 en verwachte ontwikkeling 1993-1998 (gemiddelde jaarlijkse groei)

Bedrijfstak	1988-1992 %	1993-1998 %
Landbouw, visserij en bosbouw	-1,6	-0,5
Voedings- en genotmiddelenindustrie	0,9	-0,5
Chemie	1,0	1,4
Metaal, elektrotechnische en transportmiddelenindustrie	1,4	-0,2
Overige industrie	1,0	-0,1
Energie	-1,5	0,2
Bouw	-0,3	0,7
Handel	1,8	1,0
Vervoer en communicatie	2,3	0,7
Overige commerciële dienstverlening	3,7	1,2
Kwartaire diensten	2,0	1,9
Openbaar bestuur, politie, defensie en onderwijs	-0,5	-0,4
Totaal (incl. bedrijfstak onbekend)	1,6	0,7

Bron: CBS/CPB/ROA

Voor de komende jaren wordt over het geheel genomen een lagere groei van de werkgelegenheid verwacht. De toename van het aantal werkenden bedraagt naar verwachting gemiddeld 0,7% per jaar. De hoogste werkgelegenheidsgroei doet zich voor bij de 'Kwartaire

diensten'. In verband met de toename van het aantal ouderen zullen de uitgaven aan zorg waarschijnlijk stijgen, waardoor de werkgelegenheid in deze sector naar verwachting fors zal toenemen. Ook voor de 'Handel' en de 'Overige commerciële dienstverlening' wordt een meer dan gemiddelde werkgelegenheidsgroei verwacht. Daarentegen zal er in de sector 'Landbouw, visserij en bosbouw' en in de industrie, met uitzondering van de bedrijfstak 'Chemie', naar verwachting sprake zijn van een afnemend aantal werkenden. Bovendien wordt verwacht dat de werkgelegenheidsdaling die zich reeds in de periode 1988-1992 in de sector 'Openbaar bestuur, politie, defensie en onderwijs' heeft voorgedaan, zich de komende jaren verder zal voortzetten. Deze daling is het gevolg van enerzijds de uitloop van de 'Grote Efficiency Operatie' bij de Rijksoverheid en anderzijds de herstructurering bij de krijgsmacht.

Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt naar beroep

Tabel 1.3 geeft een beeld van de verdeling van de werkgelegenheid over tien beroepssectoren. In de tabel springen twee grote beroepssectoren er onmiddellijk uit, namelijk de 'Technische ambachts- en industrieberoepen' en de 'Economisch-administratieve beroepen'. In beide beroepssectoren zijn respectievelijk bijna 1,5 miljoen en bijna 2 miljoen arbeidskrachten werkzaam. Het totale werkgelegenheidsaandeel van deze twee beroepssectoren bedraagt daarmee bijna 60%.

Tabel 1.3. Aantal werkenden per beroepssector 1992

ROA-code	beroepssector	aantal werkenden
0	Pedagogische beroepen	308.000
1	Culturele beroepen	78.000
2	Agrarische beroepen	249.000
3	Technische, ambachts- en industrieberoepen	1.496.000
4	Transportberoepen	329.000
5	Medische en paramedische beroepen	388.000
6	Economisch-administratieve beroepen	1.895.000
7	Sociaal-culturele beroepen	187.000
8	Verzorgende en dienstverlenende beroepen	490.000
9	Openbare orde- en veiligheidsberoepen	103.000
	Totaal (incl. beroep onbekend)	5.844.000

Bron: CBS/ROA

Tabel 1.4 laat zien dat er in de periode 1988-1992 alleen in de beroepssector 'Agrarische beroepen' sprake is geweest van een werkgelegenheidsdaling. Vanzelfsprekend hangt dit samen met de grote afname van de werkgelegenheid in de bedrijfstak 'Landbouw, visserij en bosbouw' in deze periode. De sterkste groeiers op de arbeidsmarkt zijn de 'Sociaal-culturele beroepen' en de 'Medische en paramedische beroepen'. Ook de 'Economisch-administratieve beroepen' hebben in de periode 1988-1992 een forse groei doorgemaakt. Daarentegen is de werkgelegen-

heidsontwikkeling, naast de 'Agrarische beroepen', vooral achtergebleven bij de beroepssectoren 'Pedagogische beroepen', 'Culturele beroepen' en 'Technische, ambachts- en industrieberoepen'.

Tabel 1.4. Ontwikkeling van het aantal werkenden per beroepssector 1988-1992 en verwachte ontwikkeling 1993-1998 (gemiddelde jaarlijkse groei)

ROA-code	beroepssector	1988-1992 %	1993-1998 %
0	Pedagogische beroepen	0,6	-0,2
1	Culturele beroepen	0,5	1,8
2	Agrarische beroepen	-2,0	-0,2
3	Technische, ambachts- en industrieberoepen	0,4	0,3
4	Transportberoepen	0,9	1,0
5	Medische en paramedische beroepen	2,3	1,2
6	Economisch-administratieve beroepen	1,9	0,7
7	Sociaal-culturele beroepen	2,7	0,8
8	Verzorgende en dienstverlenende beroepen	1,6	0,6
9	Openbare orde- en veiligheidsberoepen	0,8	0,6
	Totaal (incl. beroep onbekend)	1,6	0,7

Bron: CBS/ROA

Voor de periode 1993-1998 wordt er een opvallend sterke werkgelegenheidsgroei verwacht voor de 'Culturele beroepen'. Naar verwachting neemt het aantal werkenden in deze beroepssector met maar liefst 1,8% gemiddeld per jaar toe. Voor de beroepssectoren 'Medische en paramedische beroepen' en 'Transportberoepen' wordt een bovengemiddelde groei verwacht van respectievelijk 1,2% en 1% per jaar. Voor de 'Pedagogische beroepen' en de 'Agrarische beroepen' wordt een geringe werkgelegenheidsdaling verwacht, al moet bij de laatstgenoemde beroepssector worden opgemerkt dat de verwachte afname van het aantal werkenden veel geringer is dan de in het recente verleden opgetreden werkgelegenheidsdaling.

Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt naar opleiding

In tabel 1.5 wordt een overzicht gegeven van het aantal werkenden verbijzonderd naar opleidingscategorie. Het blijkt dat bijna 10% van de werkgelegenheid wordt ingenomen door ongeschoolde arbeidskrachten. Bijna een kwart van de werkzame bevolking heeft een opleiding op MAVO- of VBO-niveau gevolgd. Maar liefst ruim 40% heeft een opleiding op middelbaar niveau (MBO/HAVO/VWO) afgerond, terwijl ruim 20% van de werkgelegenheid door hoger opgeleide HBO- en WO-ers wordt ingenomen.

Tabel 1.6 schetst een beeld van de recente en de voor de nabije toekomst verwachte ontwikkeling van de werkgelegenheid voor de 11 onderscheiden opleidingscategorieën. De tabel laat zien dat er in de afgelopen jaren een verdergaande 'MBO-isering van de vakarbeid' heeft plaatsgevonden (zie De Grip en Dekker, 1993). Voor de drie onderscheiden hoofdrichtingen van

het MBO is de werkgelegenheid in de periode 1990-1992 met gemiddeld 1,9% tot 3,0% per jaar toegenomen. Opvallend is daarnaast de hoge werkgelegenheidsgroei voor personen die middelbaar algemeen onderwijs (HAVO en VWO) hebben gevolgd. Het aantal werkenden met een dergelijke opleidingsachtergrond als hoogst voltooide opleiding is de laatste jaren met ruim 8% per jaar gegroeid. Vooral voor vrouwen met deze opleiding is er een erg grote werkgelegenheidstoename geweest.

Tabel 1.5. Aantal werkenden per opleidingscategorie 1992

Opleidingscategorie	aantal werkenden
Basisonderwijs	563.000
MAVO/VBO-niveau	
- algemeen/economisch	531.000
- technisch/agrarisch	632.000
- verzorgend	213.000
Middelbaar niveau	
- algemeen	301.000
- technisch/agrarisch	869.000
- economisch	715.000
- verzorgend	594.000
Hoger niveau	
- technisch/agrarisch	292.000
- economisch	327.000
- verzorgend	717.000
Totaal (incl. overige opleidingen en opleiding onbekend)	5.844.000

Bron: CBS/ROA

De hoogste werkgelegenheidsgroei heeft zich voorgedaan bij het hoger economisch onderwijs. Jaarlijks is het aantal werkenden van deze opleidingscategorie met maar liefst 8,7% toegenomen. Ook het hoger verzorgend¹ onderwijs heeft in de afgelopen twee jaar een forse groei van het aantal werkenden gekend. Opmerkelijk is dat de werkgelegenheid voor hoger technisch/agrarisch opgeleiden daar sterk bij is achtergebleven.

Voor de opleidingscategorieën op het niveau van basisonderwijs en MAVO/VBO is de werkgelegenheid afgenomen of - voor het onderwijs op MAVO/VBO-niveau in de algemene of eco-

1. De opleidingsrichting 'verzorgend' vertegenwoordigt binnen de in dit hoofdstuk gehanteerde opleidingenindeling een veel ruimere opleidingscategorie dan de benaming suggereert. Deze richting bevat namelijk onder meer ook het kunstonderwijs, het pedagogisch onderwijs en de politie- en defensieopleidingen.

nomische richting - gestagneerd. Voor de ongeschoolden is de werkgelegenheid met gemiddeld ruim 4% per jaar gedaald. Ook de werkgelegenheidsdaling van de opleidingsrichting technisch/agrarisch op VBO-niveau is met 1% per jaar opvallend groot. Het VBO-onderwijs in de verzorgende richting heeft te maken gehad met een geringe werkgelegenheidsdaling van gemiddeld 0,2% per jaar.

Voor de komende jaren wordt eveneens een duidelijke tweedeling in de werkgelegenheidsontwikkeling verwacht. Terwijl de werkgelegenheid voor middelbaar en met name hoger opgeleiden verder blijft toenemen, zal er naar verwachting sprake zijn van een werkgelegenheidsdaling voor ongeschoolden en MAVO/VBO-opgeleiden. De hoogste werkgelegenheidsgroei wordt verwacht voor de hoger economisch opgeleiden. Dit is overeenkomstig het beeld, zoals dat zich de afgelopen jaren heeft voorgedaan. Wel zal het groeitempo aanzienlijk lager zijn. Voor het hoger technisch/agrarisch onderwijs wordt daarentegen voor de periode 1993-1998 een toename van de werkgelegenheidsgroei verwacht. De werkgelegenheid voor deze opleidingscategorie stijgt naar verwachting met gemiddeld 2,7% per jaar.

Tabel 1.6. Ontwikkeling van het aantal werkenden per opleidingscategorie 1990-1992 en verwachte ontwikkeling 1993-1998 (gemiddelde jaarlijkse groei)

Opleidingscategorie	1990-1992 %	1993-1998 %
Basisonderwijs	-4,2	-2,2
MAVO/VBO-niveau		
- algemeen/economisch	0,0	-0,6
- technisch/agrarisch	-1,0	-0,5
- verzorgend	-0,2	-0,1
Middelbaar niveau		
- algemeen	8,4	1,0
- technisch/agrarisch	2,2	1,1
- economisch	1,9	0,9
- verzorgend	3,0	1,6
Hoger niveau		
- technisch/agrarisch	1,0	2,7
- economisch	8,7	2,9
- verzorgend	5,2	1,9
Totaal (incl. overige opleidingen en opleiding onbekend)	1,6	0,7

Bron: CBS/ROA

Voor de onderscheiden opleidingsrichtingen op middelbaar niveau wordt een werkgelegenheidsgroei van circa 1% per jaar verwacht. Positieve uitschieter is daarbij de opleidingscategorie middelbaar verzorgend, waarvoor de verwachte werkgelegenheidsgroei 1,6% bedraagt. Opvallend is ook dat de werkgelegenheidsgroei voor middelbaar algemeen opgeleiden de

komende periode aanzienlijk afneemt. Zoals reeds is opgemerkt, wordt voor de opleidingscategorieën op MAVO/VBO-niveau en voor het basisonderwijs een afname van de werkgelegenheid verwacht. De grootste werkgelegenheidsdaling zal zich met ruim 2% per jaar naar verwachting voordoen bij de ongeschoolde arbeid. Ook de algemeen/economische richting op MAVO/VBO-niveau zal naar verwachting te maken krijgen met een werkgelegenheidsafname van 0,6% per jaar. De werkgelegenheid in de beide andere MAVO/VBO-richtingen zal iets minder sterk dalen. Dit is opmerkelijk, daar in de afgelopen jaren de algemeen-economische richting met een stabiliserende werkgelegenheid de minst ongunstige ontwikkeling had.

Eén van de belangrijkste indicatoren om de actuele arbeidsmarktsituatie te typeren is vanzelfsprekend het huidige werkloosheidspercentage. In tabel 1.7 wordt een overzicht gegeven van de werkloosheid naar de 11 in dit hoofdstuk onderscheiden opleidingscategorieën². De gemiddelde werkloosheid in 1992 was 6,5% van de beroepsbevolking. Recente berichten hebben echter laten zien dat de werkloosheid in de loop van 1993 fors is opgelopen³.

Tabel 1.7. Werkloosheid ('werkloze beroepsbevolking') per opleidingscategorie 1992

Opleidingscategorie	%
Basisonderwijs	13,2
MAVO/VBO-niveau	
- algemeen/economisch	10,1
- technisch/agrarisch	4,3
- verzorgend	10,6
Middelbaar niveau	
- algemeen	9,5
- technisch/agrarisch	2,8
- economisch	5,2
- verzorgend	5,5
Hoger niveau	
- technisch/agrarisch	3,6
- economisch	4,6
- verzorgend	5,8
Totaal (incl. overige opleidingen en opleiding onbekend)	6,5

Bron: Arbeidsvoorziening (1993)

De werkloosheid blijkt het hoogst te zijn onder de ongeschoolde beroepsbevolking. Ook onder degenen die een algemeen/economische of een verzorgende opleiding op MAVO/VBO-niveau

2. Tussen de opleidingsindeling van enerzijds tabel 1.5 en 1.6 en anderzijds tabel 1.7 bestaan enige kleine verschillen.
3. Recente gegevens over de 'werkloze beroepsbevolking' zijn nog niet beschikbaar. Ter vergelijking kan wel worden vermeld dat de 'geregistreerde werkloosheid' die in 1992 nog 4,2% bedroeg inmiddels is toegenomen tot 5,6% (gemiddeld genomen over de periode augustus-oktober 1993).

hebben afgerond is de werkloosheid relatief hoog. Voor VBO-opgeleiden in de technisch/agrarische richting is de werkloosheid echter vrij laag. Bij de opleidingscategorieën op middelbaar niveau valt op dat de werkloosheid onder de algemeen opgeleiden relatief hoog is. Ook op dit niveau blijkt dat de werkloosheid onder technisch/agrarisch opgeleiden verhoudingsgewijs het laagste is. Eenzelfde beeld doet zich voor bij de hoger opgeleiden. Op dit opleidingsniveau is de werkloosheid onder de verzorgend opgeleiden het hoogst.

Voor het voeren van een preventief arbeidsmarktbeleid, en met name voor degenen die op dit moment hun studiekeuze moeten maken, is echter niet zozeer de huidige, maar vooral de toekomstige situatie op de arbeidsmarkt van belang. De situatie op de arbeidsmarkt kan immers in de toekomst aanzienlijk veranderen als gevolg van de hierboven beschreven verschuivingen in de werkgelegenheidsstructuur en/of wijzigingen in de omvang of de samenstelling van het arbeidsaanbod. In tabel 1.8 zijn de toekomstige arbeidsmarktperspectieven weergegeven, verbijzonderd naar opleidingscategorie. Deze perspectieven zijn het resultaat van een confrontatie van vraag en aanbod. Enerzijds gaat het daarbij om de som van de verwachte uitbreidingsvraag, als gevolg van de groei van de werkgelegenheid, en de vervangingsvraag, vanwege pensionering, arbeidsongeschiktheid of (tijdelijke) terugtreding van de arbeidsmarkt. Anderzijds gaat het om de verwachte instroom van schoolverlaters op de arbeidsmarkt, vermeerderd met het aantal kortdurig werklozen in het basisjaar van de prognoseperiode⁴. Hierbij moet worden beseft dat het in dit hoofdstuk gepresenteerde aggregatieniveau erg hoog is, hetgeen impliceert dat de verschillen binnen een opleidingscategorie niet worden belicht. Dit maakt deze opleidingsindeling niet geschikt voor gebruik bij studie- en beroepskeuzevoorlichting of andere beleidsterreinen ten aanzien van onderwijs en arbeidsmarkt. In hoofdstuk 3 wordt op een verfijnder niveau op de arbeidsmarktperspectieven per opleiding ingegaan.

Voor een tweetal opleidingscategorieën wordt op dit hoge aggregatieniveau een slecht toekomstig arbeidsmarktperspectief verwacht. In de eerste plaats betreft dit de ongeschoolden, waarvoor de werkloosheid momenteel reeds hoog is. Naar verwachting zal dit hoge werkloosheidspercentage de komende jaren blijven bestaan. In de tweede plaats wordt voor de algemeen opgeleiden op middelbaar niveau een slecht arbeidsmarktperspectief verwacht. Voor eveneens twee opleidingscategorieën wordt het toekomstig arbeidsmarktperspectief als matig getypeerd. Hierbij gaat het om het VBO-onderwijs in de technisch/agrarische richting en het economisch onderwijs op middelbaar niveau. Bij de eerstgenoemde opleidingscategorie is er, zoals hierboven reeds is aangegeven, naar verwachting sprake van een lichte afname van de werkgelegenheid. Bij de tweede opleidingscategorie speelt vooral ook de vrij hoge instroom van nieuwkomers op de arbeidsmarkt een rol.

De tabel laat verder zien dat voor slechts één opleidingscategorie, namelijk het hoger onderwijs in de technisch/agrarische richting, een gunstig arbeidsmarktperspectief wordt verwacht⁵. Voor

4. In paragraaf 2.1 wordt een schematisch overzicht gegeven van het prognosemodel.

5. Overigens komt dit goede toekomstige arbeidsmarktperspectief volledig voor rekening van het technisch onderwijs. Voor het hoger agrarisch onderwijs zijn de perspectieven op de arbeidsmarkt ongunstig (zie *Statistische bijlage*, tabel 24).

de overige opleidingscategorieën worden de toekomstige arbeidsmarktperspectieven als redelijk getypeerd. Naast twee opleidingscategorieën op hoger niveau en twee op middelbaar niveau, wordt ook voor twee opleidingscategorieën op MAVO/VBO-niveau, ondanks de teruglopende werkgelegenheid, een redelijk arbeidsmarktperspectief verwacht. Voor deze opleidingscategorieën is de verwachte instroom van nieuwkomers erg laag.

Tabel 1.8. Verwacht arbeidsmarktperspectief per opleidingscategorie 1993-1998

Opleidingscategorie	toekomstig arbeidsmarktperspectief
Basisonderwijs	slecht
MAVO/VBO-niveau	
- algemeen/economisch	redelijk
- technisch/agrarisch	matig
- verzorgend	redelijk
Middelbaar niveau	
- algemeen	slecht
- technisch/agrarisch	redelijk
- economisch	matig
- verzorgend	redelijk
Hoger niveau	
- technisch/agrarisch	goed
- economisch	redelijk
- verzorgend	redelijk

Bron: ROA

Naast de hierboven beschreven actuele en de voor de toekomst verwachte arbeidsmarktsituatie is met name voor aanbieders op de arbeidsmarkt de min of meer structurele risicopositie van opleidingen van belang. Eén van de belangrijkste indicatoren op dit punt is de mate waarin arbeidskrachten kunnen uitwijken naar andere beroepen. Dit kan men aanduiden als het flexibiliteitspotentieel van de diverse opleidingscategorieën. Algemeen opgeleiden hebben doorgaans veel uitwijkmogelijkheden op de arbeidsmarkt, terwijl opgeleiden in de verzorgende richting veelal beperkt inzetbaar zijn, waardoor een dergelijke opleidingskeuze grotere risico's met zich meebrengt. In hoofdstuk 3 zal verder worden ingegaan op de diverse indicatoren die de marktpositie van opleidingen bepalen.

Vergelijking met de vorige ROA-prognoses

Om de in dit rapport gepresenteerde prognoses voor de periode 1993-1998 enigszins te kunnen vergelijken met de eerdere ROA-prognoses voor de periode 1989-1994, zullen tot slot van dit hoofdstuk de gemiddelde vraag- en aanbodprognoses naar opleiding tegen elkaar worden afgezet. Daarbij wordt ingegaan op de werkgelegenheidsontwikkeling (uitbreidingsvraag), de vervangingsvraag en de instroom van schoolverlaters.

Tabel 1.9 geeft een vergelijkend overzicht van de prognoseresultaten voor 1989-1994 en 1993-1998. De voor de periode 1993-1998 verwachte werkgelegenheidsontwikkeling is niet alleen lager dan de feitelijke werkgelegenheidsontwikkeling in de afgelopen jaren (zie tabel 1.6), maar blijft ook achter bij de prognose voor 1989-1994. De vervangingsvraag is daarentegen bij de nieuwste prognoses aanmerkelijk hoger dan bij de vorige. Enerzijds hangt dit samen met de verschillen in de databronnen waarover bij het opstellen van de prognoses kan worden beschikt. Anderzijds komt in de verwachte toename van de vervangingsvraagprognoses echter ook de toenemende vergrijzing van de beroepsbevolking naar voren. Deze vergrijzing leidt immers tot een grotere arbeidsmarktuitstroom van werkenden, vanwege (vervroegde) pensionering of arbeidsongeschiktheid. De iets lagere prognose van de instroom van schoolverlaters weerspiegelt de aanzet tot het ontgroeningsproces van de beroepsbevolking dat ons de komende jaren te wachten staat.

Tabel 1.9. Vergelijking ROA-prognoses naar opleiding 1989-1994 en 1993-1998 (gemiddeld jaarlijks percentage)

	1989-1994 %	1993-1998 %
Uitbreidingsvraag	0,9	0,7
Vervangingsvraag	1,9	2,8
Instroom van schoolverlaters	3,5	3,4

Bron: ROA

Al met al kan worden geconcludeerd dat er voor de nabije toekomst nog geen duidelijke verbetering in de werkloosheidsproblematiek zal optreden. De verwachte vraag naar nieuwkomers is ongeveer gelijk aan de instroom van schoolverlaters op de arbeidsmarkt. Daarmee zijn deze prognoses van de toekomstige arbeidsmarktsituatie in het algemeen echter wel duidelijk gunstiger dan de vorige prognoses. Dit beeld geldt overigens niet voor alle opleidingstypen. Voor het technisch/agrarisch onderwijs op middelbaar niveau en voor het hoger verzorgend onderwijs worden gunstigere arbeidsmarktperspectieven verwacht, maar voor de opleidingsrichtingen algemeen/economisch en verzorgend op MAVO/VBO-niveau, alsmede voor de MBO-opleidingen in de economische en in de verzorgende richting is het arbeidsmarktperspectief minder gunstig dan bij de eerdere prognoses voor de periode 1989-1994 werd verwacht.

2. STROMEN OP DE ARBEIDSMARKT

2.1. Inleiding

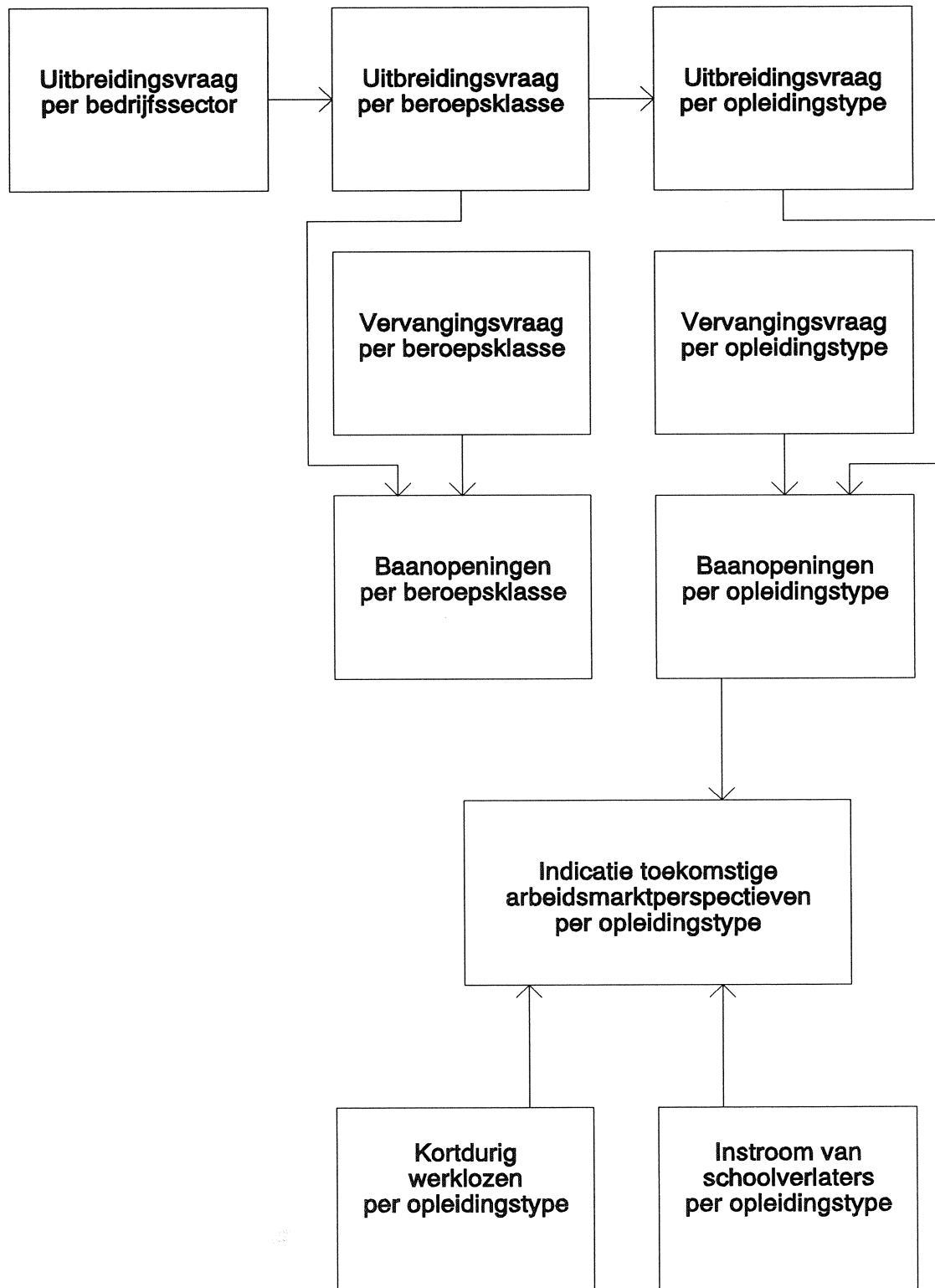
Binnen het informatiesysteem onderwijs-arbeidsmarkt van het ROA is bij het opstellen van de arbeidsmarktprognoses gekozen voor een 'stroomcijfer'-aanpak. Bij deze aanpak worden prognoses opgesteld van de stromen van en naar de arbeidsmarkt in een bepaalde toekomstige periode. Een dergelijke aanpak heeft als voordeel dat de verschillende onderliggende vraag- en aanbodontwikkelingen, zoals die zich naar verwachting over de gehele prognoseperiode zullen voordoen, in kaart worden gebracht. De prognoses worden opgesteld voor in totaal 93 beroepsklassen en 49 opleidingstypen, verdeeld over de volle breedte van de arbeidsmarkt.

Figuur 2.1 geeft een schematisch overzicht van het prognosemodel van het ROA-informatiesysteem onderwijs-arbeidsmarkt⁶. De eerste component aan de vraagzijde van de arbeidsmarkt bestaat uit de *uitbreidingsvraag* die de ontwikkeling van de werkgelegenheid in een bepaalde beroepsklasse of in een bepaald opleidingstype weergeeft. Daarnaast is er op de arbeidsmarkt sprake van *vervangingsvraag* vanwege (vervroegde) pensionering, arbeidsongeschiktheid, tijdelijke terugtreding van de arbeidsmarkt, beroepsmobiliteit e.d. Daarbij is er overigens een belangrijk verschil tussen de vervangingsvraag per beroepsklasse en de vervangingsvraag per opleidingstype. De beroepsmobiliteit is wel van invloed op de vervangingsvraag per beroepsklasse, maar heeft geen effect op de vervangingsvraag per opleidingstype, daar het veranderen van beroep geen gevolgen heeft voor de opleidingenstructuur van de werkgelegenheid. De verwachte uitbreidingsvraag en vervangingsvraag vormen te zamen de prognose van het aantal *baanopeningen* voor nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Tegenover deze totale vraag staat het verwachte aanbod van nieuwkomers, bestaande uit de toekomstige *instroom van schoolverlaters* in de prognoseperiode en het nog boven de markt zwevende aanbod van *kortdurig werklozen* aan het begin van deze periode. Door de verwachte vraag- en aanbodstromen met elkaar te confronteren wordt een *indicatie van de toekomstige arbeidsmarktperspectieven* per opleidingstype verkregen. De in dit rapport gepresenteerde arbeidsmarktprognoses hebben betrekking op de periode 1993-1998.

In dit hoofdstuk worden de verschillende 'bouwstenen' gelegd, die te zamen de arbeidsmarktprognoses naar opleiding en beroep vormen. Eerst zal voor zowel beroepsklassen als opleidingstypen de verwachte uitbreidingsvraag over de periode 1993-1998 aan de orde komen. Vervolgens wordt ingegaan op de verwachte vervangingsvraag naar beroepsklasse en opleidingstype. Bij de bespreking van zowel de uitbreidingsvraag als de vervangingsvraag komen alleen de beroepsklassen en opleidingstypen aan de orde waarvoor, absoluut en relatief gezien, de hoogste of de laagste vraag wordt verwacht. Ten slotte worden de prognoses van de arbeidsmarktinstroom van schoolverlaters gepresenteerd. Ook hierbij wordt slechts ingegaan op de opleidingstypen waarbij de instroom naar verwachting in absolute, danwel relatieve zin hoog of laag is.

6. Voor een uitgebreide toelichting wordt verwezen naar Dekker, De Grip, Borghans, Matheeuwsen, Wieling en Willems (1993).

Figuur 2.1. Prognosemodel ROA-informatiesysteem onderwijs-arbeidsmarkt

2.2. Uitbreidingsvraag

Beroepen

In tabel 2.1 wordt een overzicht gegeven van de tien beroepsklassen waarvoor in de periode 1993-1998 de verwachte uitbreidingsvraag het grootst is. Het bovenste gedeelte van de tabel geeft aan voor welke beroepsklassen de werkgelegenheidsgroei *absoluut* gezien naar verwachting het grootst is, terwijl het onderste gedeelte de beroepsklassen laat zien met de *relatief* grootste uitbreidingsvraag. De relatieve uitbreidingsvraag wordt daarbij uitgedrukt in het gemiddelde jaarlijkse groeipercentage.

Tabel 2.1. Beroepsklassen met de hoogste verwachte uitbreidingsvraag 1993-1998 (totaal aantal en gemiddeld jaarlijks percentage)

ROA- code	beroepsklasse	aantal	%
<i>Absoluut</i>			
3021	Leidinggevenden productie, bedrijfskundigen en directeuren	34.600	1,8
6131	Systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders	22.300	3,1
5021	Gediplomeerde verpleegkundigen en verloskundigen	18.100	2,6
6211	Winkelbedienden e.a. verkopers	14.900	1,1
6031	Hogere leidinggevenden financiën, verkoop e.d.	14.300	2,3
6124	Boekhoudkundige, belasting-, en bankemployées	12.500	0,7
5022	Leerling-verpleegkundigen, zieken- en kraamverzorgenden	9.800	1,7
8212	Kinder-, gezins- en bejaardenverzorgenden	9.200	1,4
7021	Journalisten, auteurs en presentatoren	8.100	3,7
4011	Expeditiemedewerkers, vul- en inpak(machine)bedienden	7.300	1,1
<i>Relatief</i>			
7021	Journalisten, auteurs en presentatoren	8.100	3,7
5031	Fysio-, arbeids- e.a. bewegingstherapeuten	7.100	3,1
6131	Systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders	22.300	3,1
5025	EEG-laboranten, logopedisten en andere paramedici	3.600	2,9
7035	Voorlichters e.a. mediaspecialisten	2.500	2,7
7032	Personeels- en beroepenspecialisten, arbeidsbemiddelaars	4.000	2,7
5021	Gediplomeerde verpleegkundigen en verloskundigen	18.100	2,6
1321	Fotografen, filmers, vormgevers en etaleurs	4.600	2,5
1331	Beeldende en uitvoerende kunstenaars	3.900	2,3
6031	Hogere leidinggevenden financiën, verkoop e.d.	14.300	2,3
5033	Artsen, medische specialisten en apothekers	4.800	2,3

Bron: ROA

Voor ongeveer tweederde van alle beroepsklassen wordt een positieve werkgelegenheidsontwikkeling verwacht. Gemiddeld bedraagt de verwachte werkgelegenheidsgroei 0,7% per jaar. De uitbreidingsvraag is absoluut gezien het grootst voor de, overigens zeer heterogene, beroepsklasse 'Leidinggevenden productie, bedrijfskundigen en directeuren'. Daarmee wordt de groei

van deze beroepsklasse, die zich in de tweede helft van de jaren '80 en in het begin van de jaren '90 heeft voorgedaan, verder voortgezet, zij het dat het toekomstige groeitempo naar verwachting lager ligt. De werkgelegenheid in deze beroepsklasse neemt naar verwachting in vijf jaar toe met bijna 35.000. Ook voor de beroepsklassen 'Systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders' en 'Gediplomeerde verpleegkundigen en verloskundigen' wordt een aanzienlijke toename van de werkgelegenheid verwacht.

Tabel 2.2. Beroepsklassen met de laagste verwachte uitbreidingsvraag 1993-1998 (totaal aantal en gemiddeld jaarlijks percentage)

ROA- code	beroepsklasse	aantal	%
<i>Absoluut</i>			
6221	Winkeliers, detail- en groothandelaren	-8.200	-1,1
0131	Leerkrachten basis- en speciaal onderwijs	-4.700	-1,0
3811	Productiepersoneel bouwmaterialen-, glas- en aardewerkindustrie	-4.100	-2,4
3213	Kleding- e.a. textielproductenmakers	-2.400	-2,7
3111	Voedings- en genotmiddelenbereiders	-2.000	-0,9
3212	Stoffeerders, schoen- en lederwarenmakers	-1.700	-2,0
2011	Uitvoerend agrarisch personeel	-1.600	-0,2
3312	Timmerlieden e.a. houtbewerkers	-1.500	-0,2
6222	Vertegenwoordigers, filiaalhouders, inkopers, makelaars e.d.	-1.500	-0,2
3711	Monteurs en controleurs van elektrotechnische producten	-1.500	-1,4
3613	Lassers en constructiewerkers	-1.500	-0,5
2012	Zelfstandige agrariërs	-1.500	-0,2
<i>Relatief</i>			
3211	Productiepersoneel textielindustrie	-1.400	-3,8
3213	Kleding- e.a. textielproductenmakers	-2.400	-2,7
3722	Elektrotechnische opzichters en uitvoerders	-500	-2,6
3811	Productiepersoneel bouwmaterialen-, glas- en aardewerkindustrie	-4.100	-2,4
3212	Stoffeerders, schoen- en lederwarenmakers	-1.700	-2,0
3711	Monteurs en controleurs van elektrotechnische producten	-1.500	-1,4
6112	Datotypisten en computeroperators	-800	-1,2
6221	Winkeliers, detail- en groothandelaren	-8.200	-1,1
3022	Technische en medische vertegenwoordigers	-300	-1,0
0131	Leerkrachten basis- en speciaal onderwijs	-4.700	-1,0

Bron: ROA

De beroepsklasse 'Journalisten, auteurs en presentatoren' heeft naar verwachting relatief gezien de grootste uitbreidingsvraag. De verwachte werkgelegenheidsstijging voor deze beroepsklasse bedraagt bijna 4% gemiddeld per jaar. Verder valt op dat vooral voor enkele sociaal-culturele beroepen en medische en paramedische beroepen een hoog uitbreidingsvraagpercentage wordt verwacht⁷. Zo is bijvoorbeeld de uitbreidingsvraag voor de beroepsklasse 'Fysio-, arbeids- e.a. bewegingstherapeuten', met een verwachte jaarlijkse werkgelegenheidsgroei van ruim 3%,

7. Dit betreft de beroepsklassen met de ROA-codes beginnend met respectievelijk 7 en 5.

relatief hoog. Voor de 'Systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders' wordt eveneens een dergelijk jaarlijks groeipercentage verwacht. Daarmee blijft deze beroepsklasse tot de grootste 'occupational winners' behoren. De zeer forse groeicijfers die voor deze beroepsklasse in de jaren '80 werden gerealiseerd, zullen in de komende jaren echter niet meer worden bereikt. Verder valt op dat voor twee culturele beroepsklassen, te weten 'Fotografen, filmers, vormgevers en etaleurs' en 'Beeldende en uitvoerende kunstenaars' een relatief hoge uitbreidingsvraag wordt verwacht.

Tabel 2.2 laat zien voor welke beroepsklassen de werkgelegenheid naar verwachting het meest zal afnemen. In absolute termen is de toekomstige werkgelegenheidsdaling het grootst voor de beroepsklasse 'Winkeliers, detail- en groothandelaren'. Voor de periode 1993-1998 wordt voor deze beroepsklasse een afname van de werkgelegenheid verwacht met ruim 8.000 werkenden. Dit komt overeen met gemiddeld iets meer dan 1% per jaar.

Voor de beroepsklasse 'Productiepersoneel textielindustrie' zal de procentuele werkgelegenheidsdaling het grootst zijn. Deze daling bedraagt maar liefst bijna 4% gemiddeld per jaar. Overigens is het opvallend dat de beroepsklassen met een relatief lage uitbreidingsvraag hoofdzakelijk betrekking hebben op technische, ambachts- en industrieberoepen⁸. Bovendien is bij de meeste van deze beroepsklassen het opleidingsniveau van de werkenden relatief laag.

Opleidingen

In tabel 2.3 worden de tien opleidingstypen weergegeven waarvoor de verwachte uitbreidingsvraag, zowel absoluut als relatief gezien, het hoogst is. Direct valt op dat met name de opleidingen op middelbaar en hoger niveau de sterke groeiers zijn. In absolute termen komen vooral enkele MBO-opleidingen naar voren als de opleidingstypen met de sterkste groei. De grootste werkgelegenheidsstijging doet zich daarbij voor bij het 'MBO technisch', maar ook voor het MBO 'economisch-administratief', het 'MBO verzorgend' en het 'MBO verpleging en ziekenverzorging' is de verwachte werkgelegenheidstoename vrij groot. Daarnaast wordt voor het opleidingstype 'HBO economisch-administratief' een grote werkgelegenheidstoename verwacht.

De lijst met opleidingstypen, waarvoor de uitbreidingsvraag in de periode 1993-1998 relatief gezien het hoogst is, bestaat vrijwel uitsluitend uit HBO- en WO-opleidingen. De enige uitzondering wordt gevormd door het, overigens niet-reguliere en slechts kleine, opleidingstype 'VBO beveiliging en bewaking'. De verhoudingsgewijs grootste werkgelegenheidstoename wordt verwacht voor de opleidingstypen 'WO econom(etr)ie en bedrijfskunde' en 'WO technisch'. Opvallend is verder dat voor het opleidingstype 'WO kunst' de verwachte uitbreidingsvraag relatief hoog is, al moet daarbij wel worden beseft dat de absolute werkgelegenheidsgroei voor dit opleidingstype met 400 arbeidsplaatsen vrij gering zal zijn.

8. Dit zijn de beroepsklassen waarvan de code begint met een 3.

Tabel 2.3. Opleidingstypen met de hoogste verwachte uitbreidingsvraag 1993-1998 (totaal aantal en gemiddeld jaarlijks percentage)

Opleidingstype	aantal	%
<i>Absoluut</i>		
MBO technisch	37.300	1,0
MBO economisch-administratief	31.900	0,9
HBO economisch-administratief	24.500	2,6
MBO verzorgend	17.300	1,6
MBO verpleging en ziekenverzorging	16.600	1,8
HBO technisch	15.300	2,5
Bovenbouw HAVO/VWO	15.200	1,0
HBO verpleging en paramedisch	12.200	3,0
HBO sociaal-cultureel	11.700	2,2
WO sociaal-cultureel	10.900	3,0
<i>Relatief</i>		
WO econom(etr)ie en bedrijfskunde	10.400	4,0
WO technisch	10.100	3,6
VBO beveiliging en bewaking	900	3,5
WO kunst	400	3,4
WO sociaal-cultureel	10.900	3,0
HBO kunst	5.400	3,0
HBO verpleging en paramedisch	12.200	3,0
WO rechten en bestuurskunde	8.400	2,9
WO agrarisch	1.200	2,9
HBO technische bedrijfskunde	1.100	2,8

Bron: ROA

Tabel 2.4 geeft een beeld van de opleidingstypen met de laagste uitbreidingsvraag. Het blijkt dat voor 7 van de 49 onderscheiden opleidingstypen een werkgelegenheidsdaling wordt verwacht. Dit betreft allemaal opleidingen op een lager niveau. Niet verrassend is dat de verwachte werkgelegenheidsdaling het grootst is voor de 'ongeschoolden' (opleidingstype 'Basisonderwijs'). Naar verwachting gaan de komende vijf jaar maar liefst ruim 60.000 arbeidsplaatsen voor ongeschoolde arbeidskrachten verloren, hetgeen neerkomt op een werkgelegenheidsdaling van meer dan 2% gemiddeld per jaar.

Ook bij de opleidingstypen 'MAVO en onderbouw HAVO/VWO' en 'VBO technisch' zal er sprake zijn van een in absolute zin grote werkgelegenheidsdaling. Voor deze opleidingstypen gaan de komende vijf jaar naar verwachting meer dan 10.000 arbeidsplaatsen verloren. Dit komt neer op een daling van de werkgelegenheid van gemiddeld ongeveer 0,5% per jaar. Voor de opleidings-typen 'VBO economisch-administratief' en 'VBO agrarisch' wordt relatief gezien een ongeveer even grote afname van de werkgelegenheid verwacht.

Tabel 2.4. Opleidingstypen met de laagste verwachte uitbreidingsvraag 1993-1998 (totaal aantal en gemiddeld jaarlijks percentage)

Opleidingstype	aantal	%
<i>Absoluut</i>		
Basisonderwijs	-61.700	-2,2
MAVO en onderbouw HAVO/VWO	-13.400	-0,6
VBO technisch	-12.700	-0,5
VBO economisch-administratief	-3.500	-0,6
VBO agrarisch	-2.700	-0,6
VBO verzorgend	-1.800	-0,2
VBO haven en vervoer	-300	-0,1
WO kunst	400	3,4
HBO tolk en vertaler	500	1,6
WO medisch laboratorium	600	2,3
<i>Relatief</i>		
Basisonderwijs	-61.700	-2,2
VBO economisch-administratief	-3.500	-0,6
MAVO en onderbouw HAVO/VWO	-13.400	-0,6
VBO agrarisch	-2.700	-0,6
VBO technisch	-12.700	-0,5
VBO verzorgend	-1.800	-0,2
VBO haven en vervoer	-300	-0,1
MBO bestuurlijk	1.000	0,4
HBO onderwijs	8.600	0,7
MBO horeca en kappers	1.700	0,8

Bron: ROA

2.3. Vervangingsvraag

Beroepen

Zoals reeds is aangegeven in paragraaf 2.1, is voor het bepalen van het toekomstige aantal baanopeningen voor nieuwkomers op de arbeidsmarkt, behalve de uitbreidingsvraag ook de vervangingsvraag als gevolg van het personeelsverloop door vervroegde pensionering, arbeidsongeschiktheid, beroepsklassেমobilititeit e.d., van belang. In tabel 2.5 worden de beroepsklassen gepresenteerd die naar verwachting in de jaren 1993-1998 de hoogste vervangingsvraag hebben. Daarbij wordt wederom een onderscheid gemaakt tussen de beroepsklassen met de absoluut en relatief gezien hoogste vraag.

De gemiddelde verwachte vervangingsvraag per beroepsklasse voor de periode 1993-1998 is circa 3,3% per jaar. De in absolute zin hoogste vervangingsvraag zal zich voordoen bij de beroepsklasse 'Winkelbedienden e.a. verkopers'. Bij deze beroepsklasse, waar in het algemeen veel jongeren werkzaam zijn, zullen naar verwachting in de gehele prognoseperiode in totaal ruim 66.000 vertrekkende arbeidskrachten moeten worden vervangen. Dit hangt vooral samen

met het relatief groot aantal vrouwen in deze beroepsklasse dat zich voortijdig terugtrekt van de arbeidsmarkt. Ook voor de beroepsklasse 'Leidinggevenden productie, bedrijfskundigen en directeuren', is de toekomstige vervangingsvraag absoluut gezien hoog. De vervangingsvraag voor deze beroepsklasse bedraagt ruim 65.000 personen. Voor de economisch-administratieve beroepsklassen 'Commercieel-administratieve employées' en 'Boekhoudkundige, belasting- en bankemployées', wordt de toekomstige vervangingsbehoefte over de gehele prognoseperiode eveneens boven de 60.000 geschat.

Tabel 2.5. Beroepsklassen met de hoogste verwachte vervangingsvraag 1993-1998 (totaal aantal en gemiddeld jaarlijks percentage)

ROA- code	beroepsklasse	aantal	%
<i>Absoluut</i>			
6211	Winkelbedienden e.a. verkopers	66.600	4,7
3021	Leidinggevenden productie, bedrijfskundigen en directeuren	65.700	3,3
6125	Commercieel-administratieve employées	63.100	3,6
6124	Boekhoudkundige, belasting-, en bankemployées	61.000	3,3
6122	Secretaressen en typisten	32.800	4,1
8211	Portiers, schoonmaak- e.a. lager dienstverlenend personeel	29.500	3,7
6221	Winkeliers, detail- en groothandelaren	28.400	3,4
2011	Uitvoerend agrarisch personeel	26.000	3,5
8212	Kinder-, gezins- en bejaardenverzorgenden	25.700	3,8
4211	Chauffeurs en spoorwegpersoneel	25.500	2,8
<i>Relatief</i>			
3213	Kleding- e.a. textielproduktenmakers	6.100	5,8
5024	Apothekersassistenten, opticiens en orthoptisten	3.600	5,1
1131	Taal- en letterkundigen, vertalers, tolken	1.300	4,8
6211	Winkelbedienden e.a. verkopers	66.600	4,7
6126	Telefonisten, balie-employées, enquêteurs e.d.	21.800	4,6
3631	Hogere werktuigbouwkundigen	3.600	4,6
5023	Dokters-, tandarts- en dierenartsassistenten	5.600	4,5
8221	Kappers en schoonheidsspecialisten	8.100	4,3
6112	Datatypisten en computeroperators	3.300	4,3
1231	Pastorale beroepen	1.600	4,3

Bron: ROA

De lijst met beroepsklassen met een verhoudingsgewijs hoge vervangingsvraag bestaat vooral uit beroepsklassen waarin relatief veel vrouwen werkzaam zijn. Dit betreft met name ondersteunende beroepen in de medische en de economisch-administratieve sfeer. Veel van deze vrouwen trekken zich op relatief jonge leeftijd al dan niet tijdelijk terug uit het arbeidsproces in verband met de geboorte en verzorging van de kinderen. Daarnaast is de verwachte vervangingsvraag voor de 'Hogere werktuigbouwkundigen' en de 'Pastorale beroepen' relatief hoog. Bij de laatstgenoemde beroepsklasse hangt dit sterk samen met de hoge gemiddelde leeftijd van de werkenden, waardoor het aandeel van de arbeidskrachten dat

met pensioen gaat verhoudingsgewijs hoog zal zijn (zie ook hoofdstuk 3).

Tabel 2.6 geeft een overzicht van de beroepsklassen waarvoor de toekomstige vervangingsvraag naar verwachting laag zal zijn. De beroepsklassen met een in absolute zin lage vervangingsvraag zijn vooral de kleine beroepsklassen. Voor de beroepsklasse 'Systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders' wordt in relatieve termen de laagste vervangingsvraag verwacht. Dit is niet zo vreemd, wanneer wordt beseft dat deze beroepsklasse het afgelopen decennium fors is gegroeid, een groei die voornamelijk door jongeren is opgevuld. Een soortgelijk beeld wordt geconstateerd voor de beroepsklasse 'Journalisten, auteurs en presentatoren'. Ook hier zorgt de recente werkgelegenheidstoename er voor dat de vervangingsvraag de eerstkomende tijd relatief gering zal zijn.

Tabel 2.6. Beroepsklassen met de laagste verwachte vervangingsvraag 1993-1998 (totaal aantal en gemiddeld jaarlijks percentage)

ROA-code	beroepsklasse	aantal	%
<i>Absoluut</i>			
3022	Technische en medische vertegenwoordigers	500	1,8
4112	Matrozen e.a. scheepsdek- en machinekamerpersoneel	600	2,3
3722	Elektrotechnische opzichters en uitvoerders	700	3,3
4121	Scheepsofficieren, schippers, loodsen en walinspecteurs	1.100	2,8
3211	Productiepersoneel textielindustrie	1.200	3,0
1131	Taal- en letterkundigen, vertalers, tolken	1.300	4,8
5035	Tandartsen en tandheelkundige specialisten	1.400	4,0
1231	Pastorale beroepen	1.600	4,3
0221	Sportinstructeurs, officials, beroepssportlieden	1.800	3,9
3622	Middelbare (scheeps)werktuig(bouw)kundigen	1.900	3,1
<i>Relatief</i>			
6131	Systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders	9.000	1,3
7021	Journalisten, auteurs en presentatoren	3.300	1,6
3022	Technische en medische vertegenwoordigers	500	1,8
9121	Politie-, brandweer- en bewakingspersoneel	6.000	1,9
3911	Metselaars, tegelzetters, straatmakers en stukadoors	4.600	1,9
6332	Advocaten, notarissen, rechters e.a. juridische deskundigen	3.400	2,0
7033	Maatschappelijk en cultureel werkers	6.800	2,0
6121	Leidinggevend administratief personeel	5.500	2,2
3621	Automonteurs en (motor)rijwielherstellers	5.200	2,2
6132	Economen, accountants e.a. economische specialisten	6.300	2,2

Bron: ROA

Daarnaast vallen bij de beroepsklassen met een relatief geringe vervangingsvraag enkele min of meer traditionele beroepsklassen op, zoals 'Advocaten, notarissen, rechters e.a. juridische deskundigen', 'Metselaars, tegelzetters, straatmakers en stukadoors' en 'Automonteurs en (motor)rijwielherstellers'. In de eerstgenoemde beroepsklasse is de werkgelegenheid vooral in de

jaren '70 en de eerste helft van de jaren '80 flink toegenomen (zie De Grip, 1986 en 1987), waardoor relatief weinig werkenden de komende jaren de pensioengerechtigde leeftijd zullen bereiken. Bij de twee laatstgenoemde beroepsklassen is er daarentegen sprake van een krimpende werkgelegenheid, waarbij de vertrekkende arbeidskrachten niet worden vervangen door nieuwkomers. Voor alle drie genoemde beroepsklassen, die typische voorbeelden zijn van zogenaamde vakdeelmarkten, is bovendien de mobiliteit naar andere beroepsklassen vrij klein, zodat ook hierdoor sprake is van een relatief lage vervangingsvraag.

Opleidingen

Gemiddeld gezien bedraagt de vervangingsvraag per opleidingstype naar verwachting ongeveer 2,8% per jaar. Zoals reeds is opgemerkt, ligt dit percentage lager dan bij de vervangingsvraag naar beroepsklasse, omdat de mobiliteit op de arbeidsmarkt hier geen rol speelt. In tabel 2.7 komt naar voren voor welke tien opleidingstypen absoluut en relatief gezien de hoogste vervangingsvraag wordt verwacht.

Tabel 2.7. Opleidingstypen met de hoogste verwachte vervangingsvraag 1993-1998 (totaal aantal en gemiddeld jaarlijks percentage)

Opleidingstype	aantal	%
<i>Absoluut</i>		
MBO economisch-administratief	115.100	3,1
MAVO en onderbouw HAVO/VWO	94.100	4,1
MBO technisch	88.500	2,4
VBO technisch	74.300	2,7
Basisonderwijs	60.900	2,0
VBO verzorgend	58.300	4,9
Bovenbouw HAVO/VWO	51.200	3,3
MBO verzorgend	36.900	3,2
HBO onderwijs	35.700	2,8
MBO verpleging en ziekenverzorging	27.100	2,8
<i>Relatief</i>		
VBO verzorgend	58.300	4,9
MAVO en onderbouw HAVO/VWO	94.100	4,1
HBO vervoer	5.900	4,0
MBO haven en vervoer	10.100	3,9
HBO tolk en vertaler	1.300	3,8
VBO agrarisch	18.200	3,5
WO theologisch	1.200	3,5
MBO medisch laboratorium	3.900	3,4
Bovenbouw HAVO/VWO	51.200	3,3
MBO verzorgend	36.900	3,2
MBO sociaal-cultureel	6.800	3,2

Bron: ROA

Vanzelfsprekend hebben de opleidingstypen met een absoluut grote vervangingsvraag vooral betrekking op de grotere opleidingen. Voor enkele van deze opleidingstypen is de verwachte vervangingsvraag echter ook relatief gezien groot. De verhoudingsgewijs grootste vervangingsvraag wordt voor de periode 1993-1998 verwacht voor het opleidingstype 'VBO verzorgend'. Gemiddeld treedt jaarlijks circa 5% van de arbeidskrachten met deze opleidingsachtergrond terug van de arbeidsmarkt en moet worden vervangen door nieuwkomers.

Tabel 2.8. Opleidingstypen met de laagste verwachte vervangingsvraag 1993-1998 (totaal aantal en gemiddeld jaarlijks percentage)

Opleidingstype	aantal	%
<i>Absoluut</i>		
HBO technische bedrijfskunde	200	0,5
WO kunst	300	2,5
WO medisch laboratorium	700	2,8
VBO beveiliging en bewaking	700	2,8
HBO politie en defensie	800	1,6
WO agrarisch	1.000	2,3
WO theologisch	1.200	3,5
HBO tolk en vertaler	1.300	3,8
MBO technisch laboratorium	1.800	2,9
HBO agrarisch	2.100	2,4
<i>Relatief</i>		
HBO technische bedrijfskunde	200	0,5
VBO haven en vervoer	2.800	1,3
WO rechten en bestuurskunde	4.500	1,6
HBO politie en defensie	800	1,6
HBO economisch-administratief	13.500	1,5
HBO verpleging en paramedisch	6.400	1,6
HBO technisch laboratorium	2.700	1,8
HBO sociaal-cultureel	9.900	1,9
MBO bestuurlijk	4.800	1,9
Basisonderwijs	60.900	2,0

Bron: ROA

Uit de tabel blijkt verder dat in de lijst van opleidingstypen met een relatief hoge toekomstige vervangingsvraag de opleidingen die hoofdzakelijk door vrouwen worden gevolgd, goed zijn vertegenwoordigd. Behalve het reeds genoemde opleidingstype 'VBO verzorgend', wordt ook een hoge vervangingsvraag verwacht voor de 'vrouwenopleidingen' 'MBO medisch laboratorium', 'MBO verzorgend' en 'MBO sociaal-cultureel'. Voorts is het opmerkelijk dat de opleidingstypen 'HBO vervoer' en 'MBO haven en vervoer' naar verwachting een grote vervangingsvraag hebben. Dit wordt waarschijnlijk veroorzaakt door een relatief grote uitstroom van werkenden vanwege arbeidsongeschiktheid en/of (vervroegde) pensionering. Ten slotte wordt ook voor de opleidingstypen 'VBO agrarisch' en 'WO theologisch' een relatief hoge

vervangingsvraag verwacht. Het laatste hangt samen met de relatief hoge gemiddelde leeftijd van de werkenden met de desbetreffende opleidingsachtergrond.

Uit tabel 2.8 blijkt dat de absoluut en relatief gezien laagste vervangingsvraag wordt verwacht voor het opleidingstype 'HBO technische bedrijfskunde'. De vervangingsvraag voor dit relatief jonge opleidingstype bedraagt in de periode 1993-1998 slechts 0,5% gemiddeld per jaar. Overigens laat de tabel zien dat voor veel HBO-opleidingstypen een relatief lage vervangingsvraag wordt verwacht. Dit hangt samen met de in het recente verleden sterk toegenomen belangstelling voor het HBO, waardoor het merendeel van de arbeidskrachten nog erg jong is.

Opvallend is verder dat het opleidingstype 'VBO haven en vervoer' een naar verwachting relatief erg lage vervangingsvraag heeft. Temeer daar hierboven is geconstateerd dat bij deze opleidingsrichting op MBO- en HBO-niveau een relatief hoge vervangingsvraag wordt verwacht. Dit verschil kan echter worden verklaard door de verwachte werkgelegenheidsdaling voor het opleidingstype 'VBO haven en vervoer', waardoor een deel van de arbeidskrachten niet zal worden vervangen door nieuwkomers.

2.4. Baanopeningen

Beroepen

De totale vraag naar nieuwkomers op de arbeidsmarkt, ofwel het aantal baanopeningen bestaat uit de som van de werkgelegenheidsgroei en de vervangingsvraag. Gemiddeld komt slechts 17% van de baanopeningen per beroepsklasse tot stand door de verwachte werkgelegenheidstoeename terwijl de resterende 83% het gevolg is van de toekomstige vervangingsvraag. De vervangingsvraag maakt voor 85 van de 93 onderscheiden beroepsklassen het grootste deel van de totale vraag uit.

Tabel 2.9 geeft een overzicht van de tien beroepsklassen met het hoogste aantal baanopeningen. In de lijst met beroepsklassen met een relatief groot aantal baanopeningen komen vrijwel uitsluitend beroepen voor met òf een grote verwachte uitbreidingsvraag òf een grote verwachte vervangingsvraag. De enige uitzondering wordt gevormd door de 'Tandartsen en tandheelkundige specialisten', waarvoor zowel de uitbreidingsvraag als de vervangingsvraag niet tot de relatief hoogste behoren. Overigens geldt voor alle in het onderste deel van tabel 2.9 genoemde beroepsklassen dat de vervangingsvraag het belangrijkste deel van het totaal aantal baanopeningen uitmaakt.

Het relatief hoogste aantal baanopeningen wordt verwacht voor de 'Fysio-, arbeids- e.a. bewegingstherapeuten'. De jaarlijkse vraag naar nieuwkomers bedraagt voor deze beroepsklasse maar liefst bijna 7% van het aantal werkenden. In tabel 2.1 is reeds geconstateerd dat deze beroepsklasse een relatief hoge uitbreidingsvraag heeft. Ook voor de beroepsklassen 'EEG-laboranten, logopedisten en andere paramedici', 'Beeldende en uitvoerende kunstenaars' en

'Gediplomeerde verpleegkundigen en verloskundigen' is dit het geval. Voor de 'Kleding- e.a. textielproduktenmakers' wordt een werkgelegenheidsdaling verwacht, waardoor het aantal baanopeningen uitsluitend uit de vervangingsbehoefte bestaat.

Tabel 2.9. Beroepsklassen met naar verwachting het hoogste aantal baanopeningen 1993-1998 (totaal aantal en gemiddeld jaarlijks percentage)

ROA- code	beroepsklasse	aantal	%
<i>Absoluut</i>			
3021	Leidinggevenden productie, bedrijfskundigen en directeurs	100.200	4,9
6211	Winkelbedienden e.a. verkopers	81.500	5,6
6124	Boekhoudkundige, belasting-, en bankemployées	73.500	3,9
6125	Commercieel-administratieve employées	64.800	3,6
5021	Gediplomeerde verpleegkundigen en verloskundigen	40.300	5,6
6122	Secretaressen en typisten	37.700	4,6
8212	Kinder-, gezins- en bejaardenverzorgenden	34.900	5,1
5022	Leerling-verpleegkundigen, zieken- en kraamverzorgenden	34.700	5,4
6131	Systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders	31.300	4,2
8111	Koks, kelners e.a. keuken- en serveerpersoneel	31.200	4,3
<i>Relatief</i>			
5031	Fysio-, arbeids- e.a. bewegingstherapeuten	16.500	6,8
5025	EEG-laboranten, logopedisten en andere paramedici	8.300	6,2
5035	Tandartsen en tandheelkundige specialisten	2.100	5,9
3213	Kleding- e.a. textielproduktenmakers	6.100	5,8
1331	Beeldende en uitvoerende kunstenaars	10.600	5,8
5024	Apothekersassistenten, opticiens en orthoptisten	4.000	5,7
5023	Dokters-, tandarts- en dierenartsassistenten	7.300	5,7
6211	Winkelbedienden e.a. verkopers	81.500	5,6
5021	Gediplomeerde verpleegkundigen en verloskundigen	40.300	5,6
1231	Pastorale beroepen	2.100	5,5

Bron: ROA

Tabel 2.10 geeft een overzicht van de beroepsklassen met het absoluut of relatief laagste verwachte aantal baanopeningen. Het blijkt dat voornamelijk voor de beroepsklassen met een relatief lage vervangingsvraag een relatief gering aantal baanopeningen wordt verwacht. Van de in totaal 15 gepresenteerde beroepsklassen met verhoudingsgewijs weinig baanopeningen, komen er zes voor in de lijst van tien beroepsklassen met een relatief lage vervangingsvraag.

Het verhoudingsgewijs laagste aantal baanopeningen wordt verwacht voor de beroepsklasse 'Technische en medische vertegenwoordigers'. Het aantal baanopeningen van jaarlijks gemiddeld 1,8% van de werkgelegenheid komt daarbij volledig voor rekening van de vervangingsvraag. Ook voor de beroepsklasse 'Matrozen e.a. scheepsdek- en machinekamerpersoneel' wordt een werkgelegenheidsdaling verwacht en bestaat de totale vraag naar nieuwkomers derhalve uitsluitend uit de vervangingsbehoefte. Voor de 'Metselaars, tegelzetters,

straatmakers en stukadoors' is het lage aantal toekomstige baanopeningen een gevolg van een kleine toename van de werkgelegenheid, gecombineerd met een erg lage vervangingsvraag.

Tabel 2.10. Beroepsklassen met naar verwachting het laagste aantal baanopeningen 1993-1998 (totaal aantal en gemiddeld jaarlijks percentage)

ROA- code	beroepsklasse	aantal	%
<i>Absoluut</i>			
3022	Technische en medische vertegenwoordigers	500	1,8
4112	Matrozen e.a. scheepsdek- en machinekamerpersoneel	600	2,3
3722	Elektrotechnische opzichters en uitvoerders	700	3,3
4121	Scheepsofficieren, schippers, loodsen en walinspecteurs	1.100	2,8
3211	Productiepersoneel textielindustrie	1.200	3,0
1131	Taal- en letterkundigen, vertalers, tolken	1.400	4,9
3622	Middelbare (scheeps)werktuig(bouw)kundigen	1.900	3,1
5035	Tandartsen en tandheelkundige specialisten	2.100	5,9
1231	Pastorale beroepen	2.100	5,5
3311	Houtwaren-, papier- en kartonmakers	2.200	3,0
<i>Relatief</i>			
3022	Technische en medische vertegenwoordigers	500	1,8
3911	Metselaars, tegelzetters, straatmakers en stukadoors	5.200	2,1
4112	Matrozen e.a. scheepsdek- en machinekamerpersoneel	600	2,3
9121	Politie-, brandweer- en bewakingspersoneel	7.500	2,4
3621	Automonteurs en (motor)rijwielherstellers	5.700	2,4
7033	Maatschappelijk en cultureel werkers	9.600	2,8
4121	Scheepsofficieren, schippers, loodsen en walinspecteurs	1.100	2,8
4211	Chauffeurs en spoorwegpersoneel	26.800	2,9
2012	Zelfstandige agrariërs	22.500	2,9
3211	Productiepersoneel textielindustrie	1.200	3,0
3311	Houtwaren-, papier- en kartonmakers	2.200	3,0
6132	Economen, accountants e.a. economische specialisten	9.000	3,0
6222	Vertegenwoordigers, filiaalhouders, inkopers, makelaars e.d.	21.600	3,0
3613	Lassers en constructiewerkers	9.000	3,0
3914	Loodgieters, pijpfitters en verwarmingsmonteurs	7.000	3,0

Bron: ROA

Opleidingen

De totale vraag naar nieuwkomers is ook per opleidingstype bepaald. Voor de prognoseperiode 1993-1998 bestaat naar verwachting 20% van de baanopeningen naar opleidingstype uit de uitbreidingsvraag, terwijl 80% het gevolg is van de toekomstige vervangingsvraag. Tabel 2.11 en 2.12 geven een overzicht van de opleidingstypen met respectievelijk het hoogste en laagste aantal baanopeningen.

In tabel 2.11 valt op dat met name voor opleidingen op HBO- en WO-niveau een relatief hoog aantal baanopeningen wordt verwacht. De enige uitzondering wordt gevormd door het

opleidingstype 'VBO beveiliging en bewaking'. Bij dit opleidingstype hangt het naar verwachting relatief grote aantal baanopeningen vooral samen met de verwachte sterke werkgelegenheidsgroei. Ook voor enkele andere opleidingstypen is het relatief hoge aantal baanopeningen hoofdzakelijk toe te schrijven aan de verwachte werkgelegenheidstoename. Zo komen ook de twee opleidingstypen waarvoor verhoudingsgewijs de hoogste werkgelegenheidsgroei wordt verwacht, te weten 'WO econom(etr)ie en bedrijfskunde' en 'WO technisch', terug in deze tabel met opleidingstypen met relatief gezien het grootste aantal baanopeningen. In de tabel komen ook twee opleidingstypen voor, waarvoor de verwachte vervangingsvraag relatief hoog is (zie tabel 2.7). Het gaat hier om de opleidingstypen 'WO theologisch' en 'HBO tolk en vertaler'.

Overigens geldt voor vijf van de tien opleidingstypen met een naar verwachting relatief hoog aantal baanopeningen dat de vervangingsbehoefte het grootste deel van de totale vraag uitmaakt. Daarentegen is de uitbreidingsvraag het belangrijkste voor de opleidingstypen 'WO technisch', 'VBO beveiliging en bewaking', 'WO econom(etr)ie en bedrijfskunde' en 'HBO kunst'. Voor het opleidingstype 'WO wis- en natuurkunde' zijn de uitbreidingsvraag en de vervangingsvraag naar verwachting aan elkaar gelijk.

Tabel 2.11. Opleidingstypen met naar verwachting het hoogste aantal baanopeningen 1993-1998 (totaal aantal en gemiddeld jaarlijks percentage)

Opleidingstype	aantal	%
<i>Absoluut</i>		
MBO economisch-administratief	147.000	3,9
MBO technisch	125.900	3,4
MAVO en onderbouw HAVO/VWO	94.100	4,1
VBO technisch	74.300	2,7
Bovenbouw HAVO/VWO	66.500	4,2
Basisonderwijs	60.900	2,0
VBO verzorgend	58.300	4,9
MBO verzorgend	54.200	4,6
HBO onderwijs	44.300	3,4
MBO verpleging en ziekenverzorging	43.800	4,4
<i>Relatief</i>		
HBO vervoer	9.600	6,2
WO technisch	18.200	6,1
VBO beveiliging en bewaking	1.600	5,9
WO econom(etr)ie en bedrijfskunde	15.900	5,9
WO theologisch	2.100	5,8
WO kunst	700	5,6
HBO technisch	34.500	5,3
WO wis- en natuurkunde	11.000	5,2
HBO tolk en vertaler	1.900	5,2
HBO kunst	9.800	5,2

Bron: ROA

Het onderste deel van tabel 2.12 geeft de opleidingstypen aan die naar verwachting de komende vijf jaar verhoudingsgewijs het laagste aantal baanopeningen hebben. De tabel laat zien dat het daarbij vooral gaat om enkele opleidingsrichtingen op VBO-niveau en de ongeschoolde arbeidskrachten. Opvallend is echter dat ook enkele HBO-opleidingstypen in de lijst van opleidingstypen met een relatief laag aantal baanopeningen voorkomen. Toch is er een belangrijk verschilpunt tussen beide groepen opleidingen. Voor de opleidingstypen op een lager niveau hangt het lage aantal baanopeningen direct samen met de stagnerende of teruglopende werkgelegenheid, waardoor ook de vervangingsbehoefte lager is. Voor de opleidingstypen op HBO-niveau wordt het lage aantal baanopeningen alleen veroorzaakt door de relatief lage vervangingsvraag. Dit is echter, zoals reeds eerder is aangegeven, het directe gevolg van de recente werkgelegenheidstoename voor HBO-opgeleiden, waardoor de huidige arbeidskrachten relatief jong zijn en derhalve de eerstkomende jaren nog vrijwel niet behoeven te worden vervangen. Overigens geldt voor negen van de tien in dit deel van de tabel opgenomen opleidingstypen dat de vervangingsvraag het belangrijkste bestanddeel vormt van de totale vraag naar nieuwkomers. Alleen voor het opleidingstype 'HBO technische bedrijfskunde' is de uitbreidingsvraag het belangrijkste.

Tabel 2.12. Opleidingstypen met naar verwachting het laagste aantal baanopeningen 1993-1998 (totaal aantal en gemiddeld jaarlijks percentage)

Opleidingstype	aantal	%
<i>Absoluut</i>		
WO kunst	700	5,6
HBO technische bedrijfskunde	1.200	3,2
WO medisch laboratorium	1.300	4,9
HBO politie en defensie	1.500	3,1
VBO beveiliging en bewaking	1.600	5,9
HBO tolk en vertaler	1.900	5,2
WO theologisch	2.100	5,8
WO agrarisch	2.200	4,9
MBO technisch laboratorium	2.600	3,9
VBO haven en vervoer	2.800	1,3
<i>Relatief</i>		
VBO haven en vervoer	2.800	1,3
Basisonderwijs	60.900	2,0
MBO bestuurlijk	5.800	2,2
VBO technisch	74.300	2,7
VBO economisch-administratief	19.300	2,9
HBO politie en defensie	1.500	3,1
HBO technische bedrijfskunde	1.200	3,2
WO onderwijs	2.800	3,3
MBO technisch	125.900	3,4
HBO onderwijs	44.300	3,4

Bron: ROA

2.5. Instroom van schoolverlaters

Tot nu toe is in dit hoofdstuk slechts aandacht geschonken aan de toekomstige vraagontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Tegenover de ontwikkeling van de uitbreidings- en vervangingsvraag staan echter de ontwikkelingen aan de aanbodzijde van de arbeidsmarkt. In de tabellen 2.13 en 2.14 wordt daarvan een beeld geschetst door een overzicht te geven van de opleidingstypen die worden gekenmerkt door respectievelijk een hoge en lage instroom van schoolverlaters op de arbeidsmarkt.

De lijst met opleidingstypen met een in absolute zin hoge verwachte instroom van schoolverlaters op de arbeidsmarkt bestaat hoofdzakelijk uit de grotere opleidingstypen. Vooral de opleidingstypen 'MBO economisch-administratief', 'MBO technisch' en 'Bovenbouw HAVO/VWO' vertonen een in absolute termen gezien hoge instroom van schoolverlaters op de arbeidsmarkt. Bij de instroom van schoolverlaters van het opleidingstype 'Basisonderwijs' gaat het vooral om de drop-outs van het voortgezet onderwijs.

Tabel 2.13. Opleidingstypen met de hoogste verwachte instroom van schoolverlaters 1993-1998 (totaal aantal en gemiddeld jaarlijks percentage)

Opleidingstype	aantal	%
<i>Absoluut</i>		
MBO economisch-administratief	149.900	4,2
MBO technisch	139.200	3,7
Bovenbouw HAVO/VWO	115.300	6,7
Basisonderwijs	66.100	2,2
VBO technisch	59.200	2,3
MBO verpleging en ziekenverzorging	44.100	4,6
MAVO en onderbouw HAVO/VWO	42.700	2,0
MBO verzorgend	35.800	3,2
HBO economisch-administratief	35.700	3,6
HBO onderwijs	33.500	2,5
<i>Relatief</i>		
WO kunst	3.300	10,6
WO agrarisch	4.500	8,5
MBO sociaal-cultureel	20.200	7,3
VBO beveiliging en bewaking	3.300	7,1
Bovenbouw HAVO/VWO	115.300	6,7
WO humaniora	15.000	6,6
WO sociaal-cultureel	27.500	6,3
WO technisch	18.100	6,0
HBO agrarisch	5.600	5,9
WO econom(etr)ie en bedrijfskunde	17.800	5,8

Bron: ROA

Relatief gezien wordt vooral voor enkele WO-opleidingsrichtingen een grote arbeidsmarktinstroom verwacht. Daarmee zal de ingezette trend van een academisering van de

beroepsbevolking zich de komende jaren verder voortzetten. De verhoudingsgewijs grootste instroom wordt verwacht voor het (kleine) opleidingstype 'WO kunst'. Jaarlijks komt er voor dit opleidingstype maar liefst ruim 10% van de werkgelegenheid aan schoolverlaters op de arbeidsmarkt bij. Ook voor het opleidingstype 'WO agrarisch' is de verwachte arbeidsmarktinstroom relatief hoog. Verder is het opvallend dat voor het 'WO technisch', ondanks de verontrustende geluiden die daarover momenteel worden gehoord, voor de periode 1993-1998 toch een vrij hoge arbeidsmarktinstroom van schoolverlaters wordt verwacht. Ook de verwachte instroom vanuit het opleidingstype 'WO econom(etr)ie en bedrijfskunde' is relatief hoog, maar toch duidelijk lager dan werd verwacht voor de periode 1989-1994.

De lijst met opleidingstypen met naar verwachting een relatief lage instroom van schoolverlaters op de arbeidsmarkt is zeer heterogeen van samenstelling. Alle opleidingsniveaus komen in de tabel voor. De laagste arbeidsmarktinstroom wordt verwacht voor het opleidingstype 'VBO haven en vervoer'. De verwachte jaarlijkse instroom bedraagt hier slechts 0,6% van de werkgelegenheid. Opvallend is verder dat de instroom ook bij het opleidingstype 'WO dier-, genees- en tandheelkunde' relatief gering is. Waarschijnlijk hangt dit samen met de numerus fixus ten aanzien van de studenteninstroom bij veel van de opleidingen, die tot dit opleidingstype worden gerekend.

Tabel 2.14. Opleidingstypen met de laagste verwachte instroom van schoolverlaters 1993-1998 (totaal aantal en gemiddeld jaarlijks percentage)

Opleidingstype	aantal	%
<i>Absoluut</i>		
WO theologisch	900	2,3
HBO tolk en vertaler	1.000	3,7
VBO haven en vervoer	1.200	0,6
WO medisch laboratorium	1.300	4,7
MBO technisch laboratorium	1.400	2,5
MBO medisch laboratorium	1.600	1,3
HBO vervoer	2.000	1,6
HBO politie en defensie	2.200	4,0
HBO medisch laboratorium	2.500	2,7
MBO bestuurlijk	2.800	1,1
<i>Relatief</i>		
VBO haven en vervoer	1.200	0,6
MBO bestuurlijk	2.800	1,1
VBO agrarisch	5.800	1,2
MBO medisch laboratorium	1.600	1,3
HBO vervoer	2.000	1,6
MAVO en onderbouw HAVO/VWO	42.700	2,0
Basisonderwijs	66.100	2,2
VBO technisch	59.200	2,3
WO theologisch	900	2,3
MBO technisch laboratorium	1.400	2,5
HBO onderwijs	33.500	2,5
WO dier-, genees- en tandheelkunde	6.400	2,5

Bron: ROA

3. DE MARKTPOSITIE VAN BEROEPEN EN OPLEIDINGEN

3.1. Inleiding

Met de in het vorige hoofdstuk beschreven stromen op de arbeidsmarkt wordt inzicht verkregen in de te verwachten ontwikkeling van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt in de periode 1993-1998. Voor het in beeld brengen van de relatieve marktpositie van beroepen en opleidingen, gezien vanuit de optiek van vragers of aanbieders op de arbeidsmarkt, is deze informatie nog onvoldoende.

In dit hoofdstuk zal nader worden ingegaan op de positie van beroepen en opleidingen op de arbeidsmarkt. Daarbij zal een onderscheid worden gemaakt tussen de *actuele marktpositie*, de *toekomstige marktpositie* en de min of meer structurele *risicopositie*. In schema 3.1 is aangegeven welke indicatoren de diverse elementen van de marktpositie van beroepen bepalen. Ofschoon het ROA-informatiesysteem primair op nieuwkomers is gericht, kunnen de gegevens ook voor de vragers relevant zijn. In het schema is daarom aangegeven hoe zowel de vragers als de nieuwkomers op de arbeidsmarkt een bepaalde waarde van een indicator zullen beoordelen.

Schema 3.1. Elementen van de marktpositie van beroepen

Indicator	vragers	nieuwkomers
<i>Actuele marktpositie</i>		
groot aantal (moeilijk vervulbare) vacatures	—	+
<i>Toekomstige marktpositie</i>		
groot aantal baanopeningen	—/+	+
w.v. hoge uitbreidingsvraag	—/+	+
w.v. hoge vervangingsvraag	—/+	+
<i>Risico-positie</i>		
grote afhankelijkheid van schoolverlaters	—	+
grote mate van vergrijzing	—	
grote conjunctuurgevoeligheid	—	—
veel uitwijkmogelijkheden		+
— = ongunstig		
+ = gunstig		

De *actuele marktpositie* van beroepen zal worden getypeerd aan de hand van het aantal openstaande vacatures en het percentage vacatures dat moeilijk vervulbaar is. Voor de vragers naar arbeid is een situatie waarin er sprake is van veel (moeilijk vervulbare) vacatures vanzelfsprekend ongunstig, terwijl de nieuwkomers op de arbeidsmarkt juist zijn gebaat bij een grote openstaande vraag.

De *toekomstige marktpositie* van beroepen zal worden bepaald aan de hand van de in hoofdstuk 2 gepresenteerde totale vraag naar nieuwkomers (baanopeningen). Voor de nieuwkomers op de arbeidsmarkt geldt uiteraard dat des te groter de vraag, des te beter hun toekomstige marktpositie is. Voor de vragers op de arbeidsmarkt is het echter niet duidelijk hoe de omvang van de toekomstige vraag moet worden beoordeeld. Meer in het algemeen is een hogere uitbreidingsvraag als gevolg van een expansie van bedrijfsactiviteiten vanuit werkgeversoptiek als gunstig te typeren. Louter vanuit arbeidsmarktoogpunt gezien betekent dit echter dat bedrijven grotere wervingsinspanningen moeten verrichten, waarbij bovendien de onderlinge concurrentie op de arbeidsmarkt wordt vergroot. Daar staat overigens tegenover dat een expanderende werkgelegenheid in een bepaald beroep meestal ook een aanzuigende werking zal hebben op het arbeidsaanbod, zowel in directe zin, als in indirecte zin als gevolg van het positieve imago dat het desbetreffende werkbeeld door de sterke groei van de werkgelegenheid zal krijgen.

Een hoge vervangingsvraag lijkt in het algemeen ongunstig. Een hoog verlooppercentage kan er immers op wijzen dat de werkenden de arbeidsomstandigheden als onaantrekkelijk ervaren. Ook kan het betekenen dat werkgevers sterk afhankelijk zijn van arbeidskrachten met een geringe binding met de arbeidsmarkt of dat zij te kampen krijgen met een hoog verloop als gevolg van een sterk vergrijzend personeelsbestand. Een hoge vervangingsvraag houdt ook in dat in de nabije toekomst veel min of meer ervaren arbeidskrachten voor het beroep verloren gaan, waardoor een verhoudingsgewijs groot deel van de aanwezige kennis uit de arbeidsorganisaties verdwijnt en er bovendien veel nieuwkomers moeten worden gerecruteerd. Het is echter ook mogelijk dat de kennis van met name oudere arbeidskrachten sterk is verouderd. Als deze mensen terugtreden van de arbeidsmarkt en kunnen worden vervangen door jonge goed opgeleide nieuwkomers is dit vanuit werkgeversoptiek gunstig te noemen. Vanuit dit oogpunt is een lage vervangingsvraag ongunstig. Dit houdt immers in dat er slechts in geringe mate een verversing van het personeelsbestand plaatsvindt. Al met al is een gemiddelde vervangingsvraag waarbij in het desbetreffende beroep sprake is van een min of meer evenwichtige mix van oudere ervaren arbeidskrachten en jonge goed opgeleide nieuwkomers derhalve vanuit werkgeversoptiek waarschijnlijk het meest gunstig.

Overigens is het van belang om te beseffen dat er een wezenlijk verschil bestaat tussen het aantal baanopeningen en het totaal aantal vacatures dat zich in een bepaalde periode voordoet. De vacaturestroom zal per definitie groter zijn dan het aantal baanopeningen, aangezien de baan-mobiliteit van arbeidskrachten binnen een bepaalde beroepsklasse wel leidt tot (een keten van) nieuwe vacatures, terwijl er per saldo geen baanopeningen voor nieuwkomers bijkomen (zie De Grip, Meijboom en Willems, 1993). Dit verschil tussen het totaal aantal vacatures en de feitelijke baanopeningen zal groter zijn in perioden van hoogconjunctuur, wanneer er relatief veel werkenden van baan wisselen.

De *risicopositie* van vragers en nieuwkomers op een bepaald beroepssegment van de arbeidsmarkt wordt met behulp van een viertal indicatoren in kaart gebracht. De eerste indicator heeft betrekking op de afhankelijkheid van schoolverlaters. Voor de vragers op de arbeidsmarkt

is een grote afhankelijkheid van de instroom van schoolverlaters, gezien de te verwachten ontgroening van de beroepsbevolking, ongunstig. Voor met name de jonge nieuwkomers op de arbeidsmarkt is dit echter gunstig omdat een relatief groot deel van de baanopeningen direct voor hen beschikbaar is, hetgeen hun instroommogelijkheden vergroot. Vervolgens wordt de mate van vergrijzing in een beroepsklasse als risicofactor onderscheiden. Voor de vragers naar arbeid brengt een grote mate van vergrijzing het risico met zich mee dat er in de toekomst in toenemende mate sprake zal zijn van 'scholingsveroudering', hetgeen wellicht zal leiden tot hogere trainingskosten voor de werkgevers. Overigens komt de vergrijzingsproblematiek ook reeds bij de vervangingsvraag naar voren. In aanvulling daarop is de mate van vergrijzing een meer directe maatstaf voor de risico's van scholingsveroudering op de wat langere termijn.

De derde risico-indicator, waarop zal worden ingegaan, is de conjunctuurgevoeligheid van de werkgelegenheid. Een grote conjunctuurgevoeligheid is zowel voor de vragers als voor de aanbieders op de arbeidsmarkt ongunstig. Voor de vragers van arbeid brengt een hoge conjunctuurgevoeligheid een relatief zwakke concurrentiepositie op de arbeidsmarkt met zich mee, die met name bij een aantrekkende conjunctuur de kans op problemen bij de werving van nieuw personeel vergroot. Deze recruiteringsproblemen zullen waarschijnlijk door het betalen van hogere lonen of door middel van anderszins gunstige arbeidsomstandigheden moeten worden gecompenseerd. Voor de nieuwkomers op de arbeidsmarkt zijn beroepen met een grote conjunctuurgevoeligheid van de werkgelegenheid vanzelfsprekend ongunstig vanwege de geringe mate van werkzekerheid die men bij de keuze van een dergelijk beroep heeft.

Ten slotte komt de indicator voor de uitwijkmogelijkheden naar andere bedrijfsklassen aan de orde. Voor de vragers van arbeid is dit minder relevant⁹, maar voor de aanbieders geldt dat het hebben van veel uitwijkmogelijkheden als gunstig kan worden bestempeld, vanwege het grote bereik dat men dan op de arbeidsmarkt heeft. Bij een stagnerende vraag hebben de nieuwkomers in dat geval meer mogelijkheden om op andere arbeidsmarktsegmenten werk te kunnen vinden.

De marktpositie van opleidingen wordt alleen vanuit het perspectief van de nieuwkomers op de arbeidsmarkt belicht. Ook hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen de actuele marktpositie, de toekomstige marktpositie en de risicopositie. Schema 3.2 geeft een overzicht van de verschillende componenten van de marktpositie van opleidingen gezien vanuit de optiek van de nieuwkomers op de arbeidsmarkt.

Eén van de belangrijkste indicatoren die de *actuele marktpositie* van opleidingen bepaalt, is het huidige werkloosheidspercentage. Dit geeft een beeld van de bestaande aansluitingsproblemen tussen het onderwijs en de arbeidsmarkt in kwantitatieve zin. Daarnaast kan er sprake zijn van aansluitingsproblemen in kwalitatieve zin. Deze doen zich voor als bij een aanbodoverschot op

9. Overigens betekent een grote mate van flexibiliteit van het arbeidsaanbod dat de vragers een vergroot risico op verloop hebben. Dit hoeft echter niet noodzakelijkerwijs bepaald te worden door de uitwijkmogelijkheden naar andere bedrijfsklassen.

een bepaald arbeidsmarktsegment de aanbieders van arbeid gedwongen zijn om een baan beneden hun niveau te accepteren. Het percentage werkenden dat in hun kwalificaties wordt onderbenut kan derhalve ook als indicatie van de actuele marktpositie worden gezien.

Schema 3.2. Elementen van de marktpositie van opleidingen

Indicator	nieuwkomers
<i>Actuele marktpositie</i>	
hoge werkloosheid	—
hoge mate van onderbenutting	—
<i>Toekomstige marktpositie</i>	
goed arbeidsmarktperspectief	+
<i>Risico-positie</i>	
veel uitwijkmogelijkheden	+
— = ongunstig	
+ = gunstig	

De onderlinge confrontatie van de in hoofdstuk 2 beschreven vraag- en aanbodstromen naar opleidingstype op de arbeidsmarkt geeft een beeld van de *toekomstige marktpositie* van de verschillende opleidingstypen. De *risicopositie* van opleidingen wordt getypeerd aan de hand van de uitwijkmogelijkheden die men met een bepaalde opleidingsachtergrond op de arbeidsmarkt heeft. Daarbij wordt alleen gekeken naar de uitwijkmogelijkheden naar beroepen op een bij de gevolgde opleiding aansluitend of hoger functieniveau. Alleen bij deze beroepen kan immers worden gesproken van marktpositie versterkende alternatieven.

3.2. De marktpositie van beroepen

Actuele marktpositie

Zoals hierboven reeds is aangegeven, kan de actuele marktpositie van beroepen worden belicht aan de hand van het aantal openstaande vacatures. De twee belangrijkste databronnen die hiervoor kunnen worden gebruikt zijn de registratiebestanden van de Arbeidsvoorzieningsorganisatie en de vacature-enquête die door het CBS wordt gehouden. Beide bronnen hebben echter hun specifieke nadelen. Het belangrijkste bezwaar van de registratiebestanden is dat slechts een beperkt deel van de bestaande vacatures bij de Arbeidsvoorzieningsorganisatie wordt geregistreerd (zie Allaart, Praat en Vosse, 1992) en deze gegevens daardoor een sterke onderschatting betekenen van de totale vacatureproblematiek. Bij de CBS-gegevens speelt dit niet, maar deze data hebben als belangrijk nadeel dat enkele belangrijke sectoren, zoals de overheid en het onderwijs, niet in de enquête worden betrokken. Desondanks zullen deze gegevens voor de meeste beroepsklassen waarschijnlijk een redelijk beeld geven van de onderlinge verschillen in de vacatureproblematiek. Voor heel nauw met de overheidssector verbonden beroepsklassen, zoals bijvoorbeeld leerkrachten, kunnen dan echter geen

betrouwbare vacaturecijfers worden gepresenteerd.

Tabel 3.1. Beroepsklassen met de hoogste vacatiegraad, respectievelijk de meeste moeilijk vervulbare vacatures, ultimo september 1992^a

ROA- code	beroepsklasse	vacatiegraad %	waarvan moeilijk vervulbaar %
<i>Hoge vacatiegraad</i>			
3022	Technische en medische vertegenwoordigers	4	33
3613	Lassers en constructiewerkers	2	60
3912	Betonwerkers, dakdekkers, isoleerders en glaszetters	2	50
3914	Loodgieters, pijpfitters en verwarmingsmonteurs	2	80
6211	Winkelbedienden e.a. verkopers	2	25
3911	Metselaars, tegelzetters, straatmakers en stukadoors	2	78
3631	Hogere werktuigbouwkundigen	2	33
6126	Telefonisten, balie-employées, enquêteurs e.d.	2	17
5035	Tandartsen en tandheelkundige specialisten	2	100
3721	Elektriciens, elektro- en telecom(onderhouds)monteurs	2	38
8111	Koks, kelners e.a. keuken- en serveerpersoneel	2	28
3311	Houtwaren-, papier- en kartonmakers	2	0
8221	Kappers en schoonheidsspecialisten	2	60
3111	Voedings- en genotmiddelenbereiders	2	38
4112	Matrozen e.a. scheepsdek- en machinekamerpersoneel	2	0
8211	Portiers, schoonmaak- e.a. lager dienstverlenend personeel	2	39
3921	Bouwkundige technici, opzichters en werkvoorbereiders	2	50
7033	Maatschappelijk en cultureel werkers	2	22
<i>Veel moeilijk vervulbare vacatures</i>			
5035	Tandartsen en tandheelkundige specialisten	2	100
5033	Artsen, medische specialisten en apothekers	1	100
5024	Apothekersassistenten, opticiens en orthoptisten	1	100
3914	Loodgieters, pijpfitters en verwarmingsmonteurs	2	80
3911	Metselaars, tegelzetters, straatmakers en stukadoors	2	78
3915	Gespecialiseerde bouwvak-, wegenbouw- en reinigingswerkers	1	67
3913	Huis- en constructieschilders	1	67
3614	Machinebank-, plaatwerkers en gereedschapmakers	1	67
3012	Machinisten bouw en industrie	1	67

^a Exclusief vacatures bij overheid, onderwijs, sociale werkplaatsen, uitzendbureaus en uitleenbedrijven

Bron: CBS vacature-enquête/ROA

In tabel 3.1 zijn de beroepsklassen met de hoogste vacatiegraad en verhoudingsgewijs de meeste moeilijk vervulbare vacatures weergegeven¹⁰. In het algemeen valt op dat de

- De vacatiegraad is gedefinieerd als het totaal aantal openstaande vacatures ten opzichte van het totaal aantal werkenden in het desbetreffende jaar. Bij het percentage moeilijk vervulbare vacatures is, gezien het subjectieve karakter van deze gegevens, zeker in het geval van een lage vacatiegraad, een voorzichtige interpretatie geboden. Bovendien moet worden opgemerkt dat het aantal vacatures bij verscheidene beroepsklassen gering is, waardoor bij de bepaling van het percentage moeilijk vervulbare vacatures aanzienlijke afrondingsfouten kunnen optreden.

vacatiegraad over de hele linie genomen laag is. De beroepsklasse 'Technische en medische vertegenwoordigers' heeft verhoudingsgewijs het grootste aantal openstaande vacatures. Verder valt op dat vooral bij enkele lagere technische beroepen de vacatiegraad relatief hoog is. Voor een deel van deze beroepen is ook het percentage vacatures dat moeilijk vervulbaar is erg hoog. De grootste spanning op de arbeidsmarkt lijkt zich echter voor te doen bij de medische en paramedische beroepen. Voor een zeer groot deel van de openstaande vacatures is het moeilijk om geschikte kandidaten te vinden. Dit geldt niet alleen voor de (in loondienst werkende) artsen, maar, opvallend genoeg, ook voor enkele assisterende beroepen in de gezondheidszorg.

Toekomstige marktpositie

De toekomstige marktpositie van beroepen wordt getypeerd aan de hand van de verwachte uitbreidings- en vervangingsvraag per beroepsklasse. Hierop is in het vorige hoofdstuk reeds uitgebreid ingegaan. In het licht van de gepresenteerde vacaturegegevens kan daarover nog worden opgemerkt, dat vooral voor verschillende medische en paramedische beroepen een relatief groot aantal baanopeningen wordt verwacht. Dit betekent dat de voor de nieuwkomers op de arbeidsmarkt momenteel gunstige arbeidsmarktpositie voor de medische richting, zoals die naar voren komt uit het hoge percentage moeilijk vervulbare vacatures waarschijnlijk in de nabije toekomst zal blijven bestaan. Voor de lagere technische beroepen, waarbij momenteel nog sprake is van vacatures die moeilijk vervuld kunnen worden, wordt echter in de nabije toekomst een verslechtering van de marktpositie van nieuwkomers op de arbeidsmarkt verwacht, als gevolg van een gering aantal baanopeningen¹¹.

Risicopositie

Voor de bepaling van de risicopositie van een bepaalde beroepsklasse zal, zoals gezegd, een viertal indicatoren worden belicht, te weten de afhankelijkheid van schoolverlaters, de mate van vergrijzing, de conjunctuurgevoeligheid van de werkgelegenheid en de uitwijkmogelijkheden naar andere bedrijfsklassen.

Het bovenste deel van tabel 3.2 geeft een beeld van de beroepsklassen met het hoogste percentage werkenden dat jonger is dan 30 jaar. Deze beroepsklassen zijn in sterke mate afhankelijk van de instroom van schoolverlaters op de arbeidsmarkt. De tabel laat zien dat vooral in beroepsklassen waarbij de meeste werkenden een laag of middelbaar opleidingsniveau hebben, een groot deel van de arbeidskrachten jonger is dan 30 jaar¹². Met name in de beroepsklasse 'Kappers en schoonheidsspecialisten' zijn verhoudingsgewijs veel jongeren werkzaam. Niet verrassend is dat de beroepsklasse 'Leerling-verpleegkundigen, zieken- en

11. De toekomstige situatie kan daarbij voor de verschillende specialismen binnen deze beroepsklassen overigens variëren.

12. De indicator geeft een enigszins vertekend beeld van de afhankelijkheid van schoolverlaters, daar voor hoger opgeleiden het opleidingstraject langer is en derhalve het aandeel aan werkenden jonger dan 30 jaar automatisch lager zal zijn.

kraamverzorgenden' eveneens uit relatief veel jongeren bestaat. Het spreekt voor zich dat een tekortschietende instroom voor de verplegende en verzorgende beroepen zich het eerst in deze beroepsklasse zal manifesteren. Beide beroepsklassen kunnen als typische 'vrouwenberoepen' worden gekenmerkt (zie ROA, 1992). Dat geldt trouwens ook voor de beroepsklasse 'Dokters-, tandarts- en dierenartsassistenten', waarvoor de afhankelijkheid van schoolverlaters eveneens relatief groot is.

Tabel 3.2. Beroepsklassen met relatief de meeste werkenden jonger dan 30 jaar, respectievelijk relatief de meeste werkenden van 50 jaar en ouder, gemiddelde 1988-1992

ROA- code	beroepsklasse	%
<i>Meeste jongeren</i>		
8221	Kappers en schoonheidsspecialisten	60
5022	Leerling-verpleegkundigen, zieken- en kraamverzorgenden	59
5023	Dokters-, tandarts- en dierenartsassistenten	57
6211	Winkelbedienden e.a. verkopers	55
3112	Bakkers en (industriële) bakkerijpersoneel	52
8111	Koks, kelners e.a. keuken- en serveerpersoneel	50
3111	Voedings- en genotmiddelenbereiders	48
6112	Datatypisten en computeroperators	47
4011	Expeditiemedewerkers, vul- en inpak(machine)bedienden	47
3621	Automonteurs en (motor)rijwielherstellers	47
<i>Meeste ouderen</i>		
1231	Pastorale beroepen	44
2012	Zelfstandige agrariërs	37
6221	Winkeliers, detail- en groothandelaren	26
4121	Scheepsofficieren, schippers, loodsen en walinspecteurs	25
3021	Leidinggevenden productie, bedrijfskundigen en directeurs	23
6331	Leidinggevenden openbaar bestuur en beleidsambtenaren	22
4321	Vliegers, verkeersleiders e.a. transportdienstleiders	21
3931	Architecten, geodeten e.a. hogere bouwkundigen	21
0133	Schoolhoofden e.a. onderwijskundigen	21
3921	Bouwkundige technici, opzichters en werkvoorbereiders	20

Bron: CBS/ROA

In het onderste deel van tabel 3.2 zijn de beroepsklassen met de hoogste 'vergrijzingsgraad' weergegeven. Vooral bij enkele beroepsklassen waarin (vrijwel) uitsluitend zelfstandigen werkzaam zijn, is het aandeel van ouderen opvallend groot. Daarnaast is het weinig verrassend dat bij een aantal leidinggevende beroepen de vertegenwoordiging van ouderen verhoudingsgewijs hoog is. De beroepsklasse 'Pastorale beroepen' heeft overigens het hoogste percentage werkenden van 50 jaar of ouder. Dit geeft een duidelijke indicatie van de geringe aantrekkingskracht die deze beroepen op jongeren hebben. Al met al kan echter worden geconcludeerd dat de risicopositie van beroepen, die zou optreden door de vergrijzing van de beroepsbevolking, op de middellange termijn nogal meevalt, aangezien het verhoudingsgewijs grote aantal ouderen bij veel van de in tabel 3.2 gepresenteerde beroepsklassen sterk samenhangt met de aard van de werkzaamheden en verantwoordelijkheden bij deze beroepen.

Op de wat langere termijn is het echter niet ondenkbaar dat de problematiek zal verergeren, daar de na-oorlogse 'baby-boom'-generatie dan de 50-jarige leeftijd gaat overschrijden.

Tabel 3.3 laat zien voor welke beroepsklassen de conjunctuurgevoeligheid van de werkgelegenheid relatief hoog of laag is. Opvallend is dat de lijst met beroepsklassen met een relatief hoge conjunctuurgevoeligheid uitsluitend uit lagere technische, ambachts- en industrieberoepen bestaat. Daarentegen worden de sterk aan de overheid gelieerde beroepsklassen, zoals bijvoorbeeld 'Leerkrachten basis- en speciaal onderwijs' en 'Beroepsmilitairen' voor wat betreft de conjuncturele fluctuaties van de werkgelegenheid gekenmerkt door een relatief hoge mate van werkzekerheid¹³. Daarnaast is de werkgelegenheid voor enkele agrarische en transportberoepen in verhouding tot andere beroepsklassen weinig conjunctuurgevoelig. Ook de beroepsklasse 'Bakkers en (industriële) bakkerijpersoneel' heeft in het algemeen slechts weinig te kampen met de gevolgen van conjuncturele schommelingen in de omvang van de werkgelegenheid.

Tabel 3.3. Beroepsklassen met de hoogste, respectievelijk de laagste conjunctuurgevoeligheid

ROA- code	beroepsklasse	conjunctuur- indicator
<i>Hoog</i>		
3211	Productiepersoneel textielindustrie	3,74
3913	Huis- en constructieschilders	3,36
3911	Metselaars, tegelzetters, straatmakers en stukadoors	3,34
3213	Kleding- e.a. textielproduktenmakers	3,31
3912	Betonwerkers, dakdekkers, isoleerders en glaszetters	3,27
3914	Loodgieters, pijpfitters en verwarmingsmonteurs	3,14
3711	Monteurs en controleurs van elektrotechnische producten	2,90
3312	Timmerlieden e.a. houtbewerkers	2,86
3612	Machinale metaalbewerkers	2,66
3915	Gespecialiseerde bouwvak-, wegenbouw- en reinigingswerkers	2,60
<i>Laag</i>		
2012	Zelfstandige agrariërs	0,99
0131	Leerkrachten basis- en speciaal onderwijs	1,01
9221	Beroepsmilitairen	1,01
0132	Docenten voortgezet en hoger onderwijs	1,04
6331	Leidinggevend openbaar bestuur en beleidsambtenaren	1,08
4112	Matrozen e.a. scheepsdek- en machinekamerpersoneel	1,11
3112	Bakkers en (industriële) bakkerijpersoneel	1,11
9121	Politie-, brandweer- en bewakingspersoneel	1,14
0133	Schoolhoofden e.a. onderwijskundigen	1,15
4121	Scheepsofficieren, schippers, loodsen en walinspecteurs	1,15

Bron: ROA

13. Gezien de huidige reorganisatie van het defensie-apparaat is de werkzekerheid van beroepsmilitairen op de korte termijn mogelijk geringer.

In tabel 3.4 wordt vervolgens een overzicht gegeven van de beroepsklassen met respectievelijk veel en weinig uitwijkmogelijkheden naar andere bedrijfsklassen¹⁴. Het blijkt dat vooral voor enkele technische, ambachts- en industrieberoepen en enkele economisch-administratieve beroepen de uitwijkmogelijkheden op de arbeidsmarkt relatief groot zijn. Dit betekent dat de werkenden bij een achterblijvende vraag in de ene sector gemakkelijk in andere sectoren terecht kunnen, zonder van beroep te hoeven veranderen. Beroepsklassen waarvoor een sterk gereguleerde arbeidsmarkt bestaat, zoals bijvoorbeeld beroepen in het onderwijs en in de gezondheidszorg, worden gekenmerkt door een beperkte arbeidsmarktflexibiliteit van de werkenden. Beroepsmilitairen zijn daarbij het meest beperkt in hun mogelijkheden om op andere arbeidsmarktsegmenten terecht te komen. Ook voor 'Tandartsen en tandheelkundige specialisten' en 'Kappers en schoonheidsspecialisten' zijn de uitwijkmogelijkheden op de arbeidsmarkt erg beperkt.

Tabel 3.4. Beroepsklassen met veel, respectievelijk weinig uitwijkmogelijkheden naar andere bedrijfsklassen, gemiddelde 1988-1992

ROA- code	beroepsklasse	spreidingsindex
<i>Veel</i>		
3615	Onderhoudsmonteurs, fietsen- en instrumentmakers	0,98
6031	Hogere leidinggevenden financiën, verkoop e.d.	0,97
3021	Leidinggevenden productie, bedrijfskundigen en directeurs	0,97
3011	Heftruck- en hefvorkchauffeurs	0,96
6125	Commercieel-administratieve employées	0,95
4011	Expeditiemedewerkers, vul- en inpak(machine)bedienden	0,95
6126	Telefonisten, balie-employées, enquêteurs e.d.	0,95
3622	Middelbare (scheeps)werktuig(bouw)kundigen	0,94
4321	Vliegers, verkeersleiders e.a. transportdienstleiders	0,94
6122	Secretaressen en typisten	0,94
<i>Weinig</i>		
9221	Beroepsmilitairen	0,03
5035	Tandartsen en tandheelkundige specialisten	0,07
8221	Kappers en schoonheidsspecialisten	0,07
5023	Dokters-, tandarts- en dierenartsassistenten	0,08
2012	Zelfstandige agrariërs	0,11
0132	Docenten voortgezet en hoger onderwijs	0,12
0131	Leerkrachten basis- en speciaal onderwijs	0,13
3112	Bakkers en (industriële) bakkerijpersoneel	0,15
3911	Metselaars, tegelzetters, straatmakers en stukadoors	0,17
5021	Gediplomeerde verpleegkundigen en verloskundigen	0,21

Bron: ROA

14. Deze worden bepaald met behulp van de Gini-Hirschman spreidingsindex. Zie verder de begrippenlijst achterin dit rapport.

Resumé

Deze paragraaf heeft laten zien dat de marktpositie van verschillende beroepen een heel divers karakter heeft. Toch zijn er enkele clusters van beroepsklassen met eenzelfde 'typische' marktpositie te traceren. In de eerste plaats worden de medische en paramedische beroepen in het algemeen gekarakteriseerd door een relatief nauwe relatie tussen bedrijfssector en beroep, waardoor de uitwijkmogelijkheden van de beroepsbeoefenaren op de arbeidsmarkt relatief gering zijn. De totale toekomstige vraag voor enkele van deze beroepsklassen is echter naar verwachting relatief hoog. Dit betreft met name de beroepsklassen 'Tandartsen en tandheelkundige specialisten', 'Dokters-, tandarts- en dierenartsassistenten' en 'Gediplomeerde verpleegkundigen en verloskundigen'. Voor de eerstgenoemde beroepsklasse zijn momenteel nogal wat vacatures moeilijk vervulbaar. De beroepsklasse 'Dokters-, tandarts- en dierenartsassistenten' is bovendien sterk afhankelijk van de instroom van schoolverlaters, hetgeen bij een toenemende ontgroening van de beroepsbevolking eveneens tot recruiteringsproblemen zou kunnen leiden.

Een tweede cluster van beroepsklassen bestaat uit de technische, ambachts- en industrieberoepen van lager niveau. Deze beroepen worden vooral gekenmerkt door een erg grote conjunctuurgevoeligheid, hetgeen deze beroepen een structureel slechtere positie op de arbeidsmarkt geeft. Momenteel bestaan er voor een aantal van deze beroepsklassen spanningen op de arbeidsmarkt, zoals naar voren komt uit het relatief hoge percentage moeilijk vervulbare vacatures. Voor de komende vijf jaar wordt voor deze beroepsklassen echter een vrij lage vraag naar nieuwkomers verwacht.

Een derde cluster van beroepsklassen combineert een lage conjunctuurgevoeligheid met geringe uitwijkmogelijkheden naar andere bedrijfsklassen. Met name enkele sterk aan de overheid gebonden beroepsklassen, zoals leerkrachten en openbare orde en veiligheidsberoepen, hebben een dergelijk karakter. Wel kan daarbij worden opgemerkt dat voor de beroepsklasse 'Leerkrachten, basis- en speciaal onderwijs' een lichte afname van de werkgelegenheid wordt verwacht¹⁵.

3.3. De marktpositie van opleidingen

Actuele marktpositie

Helaas zijn er momenteel geen naar opleidingstype verbijzonderde gegevens voorhanden van de huidige werkloosheid onder de beroepsbevolking. De beschikbare gegevens zijn slechts gedifferentieerd naar opleidingscategorie (zie ook hoofdstuk 1). Wel is er op basis van de grootschalige enquête-onderzoeken *Registratie Uitstroom en Bestemming van Schoolverlaters (RUBS)* en *HBO-Monitor* op gedetailleerd niveau inzicht te verkrijgen in de werkloosheid van

15. Overigens verwacht het IVA (1992) een toename van de werkgelegenheid van leerkrachten in het primair onderwijs.

schoolverlaters¹⁶. Met behulp van deze gegevens kan echter geen beeld worden gegeven van de werkloosheid onder schoolverlaters over de volle breedte van de arbeidsmarkt, aangezien voor het wetenschappelijk onderwijs een dergelijk onderzoek helaas vooralsnog niet wordt uitgevoerd.

Tabel 3.5. Opleidingstypen met het hoogste, respectievelijk het laagste percentage onderbenutting 1992^a

Opleidingstype	%
<i>Hoog</i>	
VBO haven en vervoer	81
VBO beveiliging en bewaking	80
HBO politie en defensie	64
VBO verzorgend	58
MBO verzorgend	57
MBO haven en vervoer	54
MBO politie en defensie	53
VBO agrarisch	49
HBO economisch-administratief	47
MBO agrarisch	47
WO kunst	47
<i>Laag</i>	
WO dier-, genees- en tandheelkunde	6
WO medisch laboratorium	7
HBO verpleging en paramedisch	9
HBO medisch laboratorium	9
MBO medisch laboratorium	11
HBO technisch	11
HBO technisch laboratorium	11
WO onderwijs	11
MBO verpleging en ziekenverzorging	12
HBO onderwijs	14

^a Bij het opleidingstype 'Basisonderwijs' is er geen sprake van onderbenutting, daar dit per definitie is uitgesloten

Bron: ROA

Een minder gunstige actuele marktpositie kan echter, zoals reeds aangegeven, niet alleen tot uitdrukking komen in een hogere werkloosheid. Het kan ook leiden tot een grotere mate van onderbenutting, wanneer de werkenden al dan niet gedwongen uitwijken naar functies op een niveau dat in verhouding tot hun opleiding te laag is. Tabel 3.5 geeft een beeld van de opleidingstypen met het hoogste, respectievelijk het laagste percentage onderbenutting in 1992. Bij de interpretatie van deze resultaten is overigens voorzichtigheid geboden, aangezien de gebruikte onderbenuttingsmaatstaf van Huijgen (1989) eigenlijk te grofmazig is. Met behulp van de *RUBS*- en *HBO-Monitor*-gegevens kan een beter beeld worden verkregen van de

16. In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de werkloosheidsgegevens met betrekking tot het HBO.

onderbenutting van schoolverlaters en recent afgestudeerden. Dergelijke gegevens zijn echter niet voor alle opleidingstypen en bovendien niet met betrekking tot alle werkenden beschikbaar, zodat hier nog is uitgegaan van de door Huijgen opgestelde maatstaf.

Het blijkt dat vooral arbeidskrachten die een opleiding op VBO- of MBO-niveau hebben afgesloten, in hun kwalificaties worden onderbenut. Het grootste percentage onderbenutting wordt daarbij geconstateerd voor het opleidingstype 'VBO haven en vervoer'. Maar liefst 81% van de werkenden met deze opleidingsachtergrond is werkzaam op een te laag niveau. Tevens valt op dat er bij de opleidingstypen 'HBO politie en defensie' en 'MBO politie en defensie' sprake is van een hoog percentage onderbenutting. Voor een deel is dit echter toe te schrijven aan de gehanteerde functieniveautypering, waarbij onvoldoende onderscheid wordt gemaakt tussen de verschillende functiecategorieën binnen de politie- en defensieberoepen.

Opmerkelijk is verder het hoge percentage onderbenutting bij het opleidingstype 'HBO economisch-administratief'. Ongeveer de helft van de werkenden met deze opleiding heeft een functie waarvoor geen HBO-opleiding is vereist. Hierbij moet overigens worden opgemerkt dat voor dit opleidingstype de gebruikte onderbenuttingsindicator mogelijk een vertekend beeld geeft door de verouderde niveau-typering van diverse economisch-administratieve beroepsgroepen. Zo blijkt bijvoorbeeld uit de *HBO-Monitor* dat slechts 19% van de werkende afgestudeerden vindt dat men op een te laag niveau werkzaam is, waarmee dit opleidingstype nauwelijks afwijkt van de overige HBO-opleidingen (zie ook hoofdstuk 4 van dit rapport). Daarenboven wijzen De Grip, Heijke en Willems (1992) er op dat relatief jonge arbeidskrachten nogal eens werkzaam zijn op een lager functieniveau, waarna zij via de interne arbeidsmarkten kunnen doorstromen naar functies die wel bij hun opleidingsniveau passen. Met name bij het 'HBO economisch-administratief', waarvoor de werkgelegenheid de laatste jaren sterk is gegroeid, zou hiervan in meer of mindere mate sprake kunnen zijn. Jongeren die dergelijke intredefuncties bekleden, percipiëren dit zelf mogelijk niet als een onderbenutting van hun capaciteiten, vanwege de doorgroeimogelijkheden die hen worden geboden binnen de organisatie waar zij werkzaam zijn.

Het valt op dat vooral bij de opleidingstypen in de medische richting de mate van onderbenutting gering is. Voor de laboratoriumopleidingen, niet alleen in de medische, maar ook in de technische richting, is er eveneens sprake van een laag percentage arbeidskrachten dat in hun kwalificaties wordt onderbenut. Ook bij het opleidingstype 'HBO technisch' blijkt de onderbenutting relatief laag te zijn, terwijl van de arbeidskrachten met als opleidingsachtergrond 'WO onderwijs' of 'HBO onderwijs' er eveneens slechts weinig werkzaam zijn op een in vergelijking met hun opleidingsniveau te laag functieniveau.

Toekomstige marktpositie

Voor degenen die op dit moment een opleidingskeuze moeten maken is niet zozeer de huidige werkloosheid van belang, maar vooral de arbeidsmarktsituatie op het moment dat zij na het afronden van hun opleiding voor het eerst op zoek gaan naar een baan. De confrontatie van de

in hoofdstuk 2 beschreven voor de komende jaren verwachte arbeidsmarktstromen geven een indicatie van de toekomstige arbeidsmarktperspectieven per opleidingstype¹⁷.

Tabel 3.6 geeft een overzicht van de opleidingstypen waarvoor een goed arbeidsmarktperspectief wordt verwacht. De tabel laat zien dat vooral voor opleidingen in de medische richting de toekomstige arbeidsmarktsituatie voor nieuwkomers op de arbeidsmarkt erg gunstig is. Deze gunstige perspectieven zijn vooral het gevolg van de relatief lage toekomstige arbeidsmarktinstroom van schoolverlaters met deze opleidingen, terwijl de verwachte vraag naar arbeidskrachten ongeveer gelijk is aan het landelijk gemiddelde voor alle opleidingen. Daarnaast laat de tabel zien dat voor een aantal opleidingstypen in de technische richting een goed arbeidsmarktperspectief wordt verwacht. Zo blijkt bijvoorbeeld dat niet alleen de medische laboratoriumopleidingen een gunstig perspectief op de arbeidsmarkt hebben, maar dat ook voor de technische laboratoriumopleidingen de arbeidsmarktperspectieven gunstig worden ingeschat. Ook voor de opleidingstypen 'WO wis- en natuurkunde' en 'HBO technisch' zijn de toekomstige perspectieven op de arbeidsmarkt gunstig. Voor deze twee opleidingstypen wordt een relatief groot aantal baanopeningen verwacht, terwijl de verwachte instroom van afgestudeerden op de arbeidsmarkt ongeveer gelijk is aan het landelijk gemiddelde over alle opleidingstypen.

Tabel 3.6. Opleidingstypen met een naar verwachting goed arbeidsmarktperspectief 1993-1998

Opleidingstype	indicator toekomstige arbeidsmarktsituatie
HBO vervoer	0,81
WO theologisch	0,82
MBO medisch laboratorium	0,84
WO dier-, genees- en tandheelkunde	0,87
HBO medisch laboratorium	0,87
WO medisch laboratorium	0,92
WO wis- en natuurkunde	0,95
MBO bestuurlijk	0,96
HBO technisch	0,96
MBO technisch laboratorium	0,96
HBO technisch laboratorium	0,96
VBO agrarisch	0,96

Bron: ROA

Tabel 3.7 geeft een overzicht van de opleidingstypen waarvoor voor de periode 1993-1998 een slecht arbeidsmarktperspectief wordt verwacht. Opmerkelijk is dat voor slechts 6 van de 49 onderscheiden opleidingstypen de perspectieven op de arbeidsmarkt zonder meer slecht zijn. In de vorige ROA-prognose voor de periode 1989-1994 werd nog voor 14 opleidingstypen een slecht perspectief op de arbeidsmarkt verwacht. De 6 in tabel 3.7 gepresenteerde

17. Hierbij wordt gebruik gemaakt van de door het ROA ontwikkelde indicator toekomstige arbeidsmarktsituatie. Zie de begrippenlijst achterin het rapport.

opleidingstypen hadden ook toen al een slecht arbeidsmarktperspectief. Voor het afnemend aantal opleidingen met slechte perspectieven op de arbeidsmarkt kan een duidelijke verklaring worden gevonden in de ontgroening en de toenemende vergrijzing van de (beroeps)bevolking, waardoor meer ouderen de arbeidsmarkt gaan verlaten en er minder jongeren instromen op de arbeidsmarkt¹⁸.

De verwachting is derhalve dat de absorptieproblemen die momenteel ten gevolge van de economische recessie over de volle breedte van de arbeidsmarkt optreden slechts een tijdelijk karakter hebben. Zoals gezegd, worden voor de middellange-termijn voor de nieuwkomers van slechts enkele opleidingstypen slechte arbeidsmarktperspectieven verwacht. Daarbij is het opvallend dat met name voor enkele universitaire opleidingsrichtingen slechte perspectieven worden verwacht. Deze opleidingstypen hebben vooral te kampen met een hoge arbeidsmarktinstroom van afgestudeerden (zie tabel 2.13). Ook voor de nog steeds zeer omvangrijke groep drop-outs van het voortgezet onderwijs¹⁹ is de toekomstige marktpositie naar verwachting slecht. Dit geldt ook voor het opleidingstype 'Bovenbouw HAVO/VWO'²⁰. Blijkbaar zijn de schoolverlaters met deze algemeen vormende opleiding onvoldoende toegerust om een goede positie op de toekomstige arbeidsmarkt in te nemen. Ten slotte wordt ook voor het opleidingstype 'MBO sociaal-cultureel' een slecht arbeidsmarktperspectief verwacht.

Tabel 3.7. Opleidingstypen met een naar verwachting slecht arbeidsmarktperspectief 1993-1998

Opleidingstype	indicator toekomstige arbeidsmarktsituatie
WO kunst	1,32
Basisonderwijs	1,25
Bovenbouw HAVO/VWO	1,23
MBO sociaal-cultureel	1,21
WO agrarisch	1,19
WO humaniora	1,11

Bron: ROA

Risicopositie

Het is van belang te beseffen dat voor opleidingstypen waarvoor een slecht arbeidsmarktperspectief wordt verwacht, niet automatisch sprake hoeft te zijn van toenemende werkloosheid. Evenmin betekent een goed arbeidsmarktperspectief overigens automatisch dat alle schoolverlaters met de desbetreffende opleidingsachtergrond passend werk zullen vinden.

18. Overigens is een deel van het verschil ook toe te schrijven aan verbeteringen in de prognosemethodiek.
19. Deze worden tot het opleidingstype 'Basisonderwijs' gerekend.
20. Ook degenen die de school verlaten na het vierde leerjaar van het HAVO of het VWO worden op grond van de CBS-indeling tot dit opleidingstype gerekend.

Schoolverlaters van opleidingen met een in kwantitatieve zin ongunstige arbeidsmarktsituatie kunnen, wanneer hun opleidingsachtergrond hen daartoe in staat stelt, mogelijkkerwijs uitwijken naar andere segmenten van de arbeidsmarkt waar de perspectieven gunstiger zijn.

Tabel 3.8 geeft een beeld van deze uitwijkmogelijkheden naar andere beroepsdomeinen. Daarbij wordt slechts ingegaan op de uitwijkmogelijkheden naar beroepen op een aansluitend of hoger functieniveau. De uitwijkmogelijkheden naar beroepen op een lager functieniveau, waarbij er derhalve sprake is van onderbenutting, worden buiten beschouwing gelaten, daar dergelijke substitutieprocessen immers niet echt leiden tot een betere marktpositie. Slechts de wijze waarop een slechte marktpositie zich zal manifesteren verschilt. De werkloosheidssituatie wordt als het ware 'afgekocht' door een baan op een lager niveau te accepteren. De hieruit voortvloeiende onderbenutting is als afzonderlijke indicator van de arbeidsmarktpositie al besproken.

Tabel 3.8. Opleidingstypen met veel, respectievelijk weinig uitwijkmogelijkheden naar beroepen op aansluitend of hoger functieniveau, gemiddelde 1990-1992

Opleidingstype	spreidingsindex
<i>Veel</i>	
Basisonderwijs	0,98
VBO technisch	0,97
MBO technisch	0,97
HBO technisch	0,96
WO technisch	0,96
MBO economisch-administratief	0,95
HBO vervoer	0,95
MAVO en onderbouw HAVO/VWO	0,95
Bovenbouw HAVO/VWO	0,95
MBO haven en vervoer	0,95
HBO agrarisch	0,95
<i>Weinig</i>	
WO dier-, genees- en tandheelkunde	0,51
WO theologisch	0,59
WO medisch laboratorium	0,62
VBO haven en vervoer	0,67
MBO technisch laboratorium	0,70
HBO medisch laboratorium	0,71
MBO medisch laboratorium	0,71
WO onderwijs	0,73
MBO verpleging en ziekenverzorging	0,74
VBO agrarisch	0,74

Bron: ROA

Niet verrassend is dat met name de schoolverlaters van de algemeen vormende opleidingen veel uitwijkmogelijkheden naar andere beroepsdomeinen hebben. Verder blijkt dat de technische opleidingsrichtingen op alle opleidingsniveaus worden gekenmerkt door een grote mate van flexibiliteit op de arbeidsmarkt. Bij deze cijfers moet echter worden bedacht dat binnen de

categorie technische opleidingen een groot aantal specifieke vakrichtingen kunnen worden onderscheiden die hier niet apart in beeld zijn gebracht. Bij veel van deze specifieke vakrichtingen zijn de uitwijkmogelijkheden op de arbeidsmarkt veel geringer (zie Wieling, De Grip en Van der Velden, 1992).

Het onderste deel van tabel 3.8 laat zien dat vooral opleidingstypen die opleiden voor specifieke vakdeelmarkten, zoals die veelvuldig voorkomen in de gezondheidszorg en het onderwijs, weinig uitwijkmogelijkheden hebben naar andere beroepsdomeinen. Ook het opleidingstype 'WO theologisch' is een opleidingstype dat hoofdzakelijk voor één deelmarkt opleidt en derhalve weinig uitwijkmogelijkheden kent. Voor de desbetreffende werkerterreinen bestaan er doorgaans ook nauw omschreven opleidingseisen. Dit heeft voor de aanbieders het voordeel dat zij op dit vakspecifieke arbeidsmarktsegment weinig concurrentie ondervinden van andere opleidingscategorieën. Aan de andere kant zijn echter als gevolg van de nauwe afstemming van hun opleiding op het specifieke beroep, ook hun eigen uitwijkmogelijkheden naar andere beroepsgroepen gering.

Resumé

Op basis van de hierboven beschreven indicatoren kunnen enkele clusters van opleidingen met een gelijksoortige marktpositie worden aangegeven. Het meest duidelijke cluster bestaat uit de opleidingen in de medische en laboratoriumrichting, met als belangrijkste exponenten de opleidingstypen 'WO dier-, genees- en tandheelkunde', 'WO medisch laboratorium' en 'MBO medisch laboratorium'. Voor deze opleidingstypen zijn de toekomstige perspectieven op de arbeidsmarkt goed. Bovendien is momenteel de mate van onderbenutting bij deze opleidingstypen gering. Dit duidt op een erg goede marktpositie van de nieuwkomers op de arbeidsmarkt met deze opleidingsachtergrond. Een negatief aspect is echter wel dat de uitwijkmogelijkheden naar andere beroepsgroepen voor deze opleidingstypen relatief gering zijn. Dit betekent dat de keuze voor een dergelijke opleiding wel het risico met zich meebrengt dat bij een onverwacht achterblijven van de vraag bij het aanbod, bijvoorbeeld als gevolg van abrupte beleidswijzigingen in de zorgsector, het wellicht moeilijk zal zijn om elders ander werk op het gewenste niveau te bemachtigen.

Een gunstige marktpositie wordt ook verwacht voor het opleidingstype 'HBO technisch'. De toekomstige perspectieven voor dit opleidingstype zijn goed, terwijl een relatief laag percentage arbeidskrachten in hun kwalificaties wordt onderbenut²¹. Daarnaast hebben deze opgeleiden veel uitwijkmogelijkheden op de arbeidsmarkt. Voor het opleidingstype 'WO wis- en natuurkunde' wordt ook een goed arbeidsmarktperspectief verwacht. Bovendien is de mate van onderbenutting voor dit opleidingstype relatief laag.

Degenen die niet beschikken over een afgeronde (voorbereidende) beroepsopleiding hebben een slechte marktpositie. Met name voor ongeschoolden en voor schoolverlaters van het opleidingstype 'Bovenbouw HAVO/VWO' zijn de verwachte arbeidsmarktperspectieven slecht.

21. Overigens blijkt uit de *HBO-Monitor* dat de afgestudeerden van het hoger technisch onderwijs momenteel enige problemen ondervinden bij het verkrijgen van een baan.

Daar staat echter wel tegenover dat voor deze opleidingstypen de uitwijkmogelijkheden op de arbeidsmarkt relatief groot zijn. Ook voor een drietal WO-opleidingen, te weten 'WO kunst', 'WO agrarisch' en 'WO humaniora', zijn de toekomstige arbeidsmarktperspectieven naar verwachting slecht. Bij het eerstgenoemde opleidingstype bekleden momenteel reeds veel werkenden met deze opleidingsachtergrond een functie beneden hun opleidingsniveau.

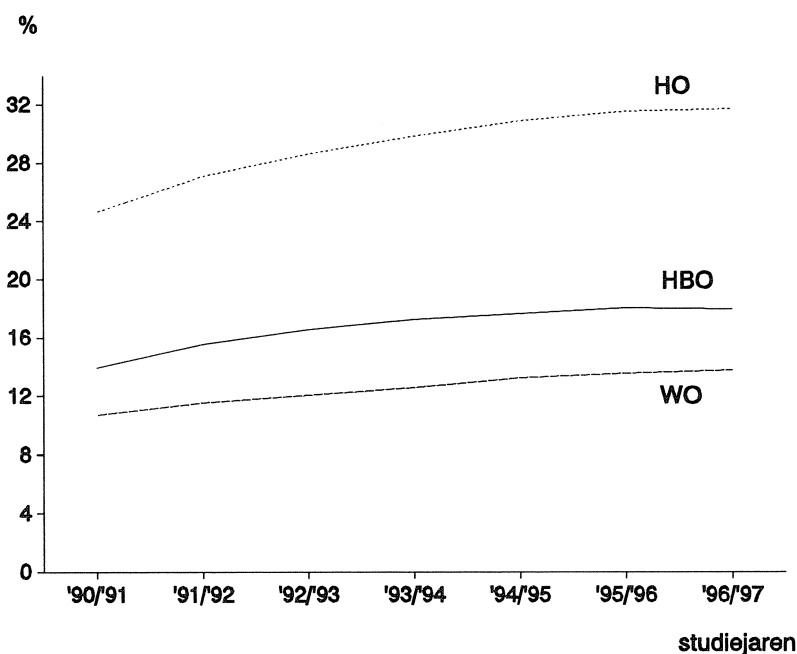
Een zeer opmerkelijke marktpositie wordt ten slotte geconstateerd voor het opleidingstype 'VBO agrarisch'. Voor dit opleidingstype wordt een goed arbeidsmarktperspectief verwacht, maar het blijkt dat momenteel veel arbeidskrachten die deze opleiding hebben gevolgd, worden onderbenut. Bovendien zijn bij dit opleidingstype de uitwijkmogelijkheden naar andere beroepsgroepen gering.

4. HET HOGER ONDERWIJS NADER BELICHT

4.1. Inleiding

Tot voor kort werd aangenomen dat een hoge opleidingsgraad van de beroepsbevolking zonder meer van groot maatschappelijk belang is. Vanuit deze optiek is het volgen van hoger onderwijs tot op heden altijd gestimuleerd. Mede als gevolg hiervan is de deelname aan het hoger onderwijs de afgelopen decennia enorm toegenomen. De laatste jaren wordt echter steeds vaker de vraag aan de orde gesteld in hoeverre de arbeidsmarkt in staat is om aan het groeiende aantal hoger opgeleiden een bij hun opleidingsniveau passende betaalde functie te verschaffen. In dit licht wordt ook gewezen op de noodzaak tot het afremmen van de doorstroom binnen het hoger onderwijs, het zogenaamde 'stapelen' (Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 1993a).

Figuur 4.1. Ontwikkeling percentage hoger opgeleiden in de gediplomeerde uitstroom uit het initiële dagonderwijs 1990/1991-1996/1997

Bron: Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen (1993b)/ROA

Figuur 4.1 geeft de ontwikkeling weer van het aandeel van de hoger opgeleiden in de gediplomeerde uitstroom uit het initiële dagonderwijs in de periode 1990/1991-1996/1997. De totale uitstroom van afgestudeerden uit het hoger onderwijs (HO) is daarbij verbijzonderd naar de uitstroom van het WO en het HBO afzonderlijk. In de periode 1990/1991-1992/1993 is het aandeel van de hoger opgeleiden in de totale uitstroom van gediplomeerden toegenomen van 25% tot 29%. Deze groei komt voornamelijk voor rekening van het HBO. Voor de periode

1993/1994-1996/1997 wordt een verdere toename van het aandeel van de hoger opgeleiden in de totale uitstroom van gediplomeerden uit het initiële onderwijs tot 32% verwacht. Daarbij zal naar verwachting het percentage universitair opgeleiden iets sterker toenemen dan het percentage HBO-gediplomeerden.

In dit hoofdstuk zal nader worden ingegaan op de vraag of de arbeidsmarkt het sterk toegenomen aanbod van hoog geschoolden wel zal weten te absorberen. Eerst komt de marktpositie van de zogenaamde 'hogere' beroepen aan de orde. Dit zijn beroepen waarbij meer dan de helft van de beroepsbeoefenaren een opleiding in het HBO of het WO heeft gevolgd²². Vervolgens komt de marktpositie van de verschillende opleidingstypen in het HBO en het WO aan de orde. Evenals in het vorige hoofdstuk zal daarbij achtereenvolgens een beeld worden geschetst van de actuele marktpositie, de toekomstige marktpositie en de risicopositie. Daaraan voorafgaand wordt eerst een overzicht gegeven van het marktaandeel van de diverse hogere beroepsklassen en opleidingstypen. Ten slotte wordt meer gedetailleerd ingegaan op de actuele marktpositie en de risicopositie van recent afgestudeerden van het HBO, waarbij gebruik zal worden gemaakt van gegevens die zijn verkregen met de *HBO-Monitor*. Er bestaat momenteel helaas geen equivalent van een dergelijke monitor voor het WO, zodat geen beeld kan worden geschetst van de marktpositie van recent afgestudeerde academici.

4.2. De marktpositie van hogere beroepen

Marktaandeel

Tabel 4.1 geeft voor de periode 1988-1992 een beeld van het gemiddeld aantal werkenden in de hogere beroepen in procenten van het totaal aantal werkzame personen. Van het totaal aantal werkenden blijkt bijna 18% werkzaam te zijn in de hogere beroepen. De onderwijsberoepen vormen hierbij een belangrijk werkterrein. In de beroepsklasse 'Docenten voortgezet en hoger onderwijs' is circa 3% van het totaal aantal werkenden werkzaam. Ook zijn er veel hoger opgeleiden werkzaam als 'Leerkrachten basis- en speciaal onderwijs'. In totaal bedraagt het aantal werkenden in de pedagogische beroepen ruim 5% van de totale werkgelegenheid. Dit betekent dat circa eenderde van de werkgelegenheid in de hogere beroepen deze pedagogische beroepen betreft. Opvallend is het grote aantal werkenden in de relatief nieuwe beroepsklasse 'Systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders'. Bovendien werken er veel hoger opgeleiden in de beroepsklasse 'Hogere leidinggevenden financiën, verkoop e.d.'. In de hogere economisch-administratieve beroepen is te zamen bijna 6% van het totaal aantal beroepsbeoefenaren werkzaam. Ruim 2% van het totaal aantal werkenden oefent een beroep uit dat behoort tot de hogere sociaal-culturele beroepen. In de hogere technische beroepen werkt bijna 2% van de totale werkzame bevolking. De hogere medische en paramedische beroepen vertegenwoordigen eveneens bijna 2% van de totale werkgelegenheid.

22. Het gaat hierbij om de ROA-beroepsklassen, waarbij het derde digit gelijk is aan 3. In totaal worden 24 ROA-beroepsklassen tot de hogere beroepen gerekend.

Tabel 4.1. Aantal werkenden in hogere beroepen en percentage van totaal aantal werkzame personen, gemiddelde 1988-1992

ROA-code	beroepsklasse	aantal	%
<i>Pedagogische beroepen</i>			
0131	Leerkrachten basis- en speciaal onderwijs	100.000	1,8
0132	Docenten voortgezet en hoger onderwijs	150.000	2,7
0133	Schoolhoofden e.a. onderwijskundigen	40.000	0,7
<i>Culturele beroepen</i>			
1131	Taal- en letterkundigen, vertalers, tolken	6.000	0,1
1231	Pastorale beroepen	10.000	0,2
1331	Beeldende en uitvoerende kunstenaars	29.000	0,5
<i>Technische beroepen</i>			
3031	Bèta-onderzoekers en technische vakspecialisten	51.000	0,9
3631	Hogere werktuigbouwkundigen	14.000	0,2
3731	Hogere elektrotechnici	18.000	0,3
3931	Architecten, geodeten e.a. hogere bouwkundigen	29.000	0,5
<i>Medische en paramedische beroepen</i>			
5031	Fysio-, arbeids- e.a. bewegingstherapeuten	36.000	0,6
5032	Radiologische, medische en biologische laboranten	26.000	0,5
5033	Artsen, medische specialisten en apothekers	35.000	0,6
5035	Tandartsen en tandheelkundige specialisten	6.000	0,1
<i>Economisch-administratieve beroepen</i>			
6031	Hogere leidinggevenden financiën, verkoop e.d.	97.000	1,7
6131	Systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders	111.000	2,0
6132	Economen, accountants e.a. economische specialisten	51.000	0,9
6331	Leidinggevenden openbaar bestuur en beleidsambtenaren	28.000	0,5
6332	Advocaten, notarissen, rechters e.a. juridische deskundigen	29.000	0,5
<i>Sociaal-culturele beroepen</i>			
7031	Bibliothecarissen, archivariissen en conservatoren	14.000	0,2
7032	Personeels- en beroepenspecialisten, arbeidsbemiddelaars	25.000	0,4
7033	Maatschappelijk en cultureel werkers	60.000	1,1
7034	Sociale wetenschapsbeoefenaren	22.000	0,4
7035	Voorlichters e.a. mediaspecialisten	17.000	0,3
	Totaal	1.000.000	17,8

Bron: CBS/ROA

Actuele marktpositie

In tabel 4.2 wordt een beeld gegeven van de vacatiegraad en het percentage moeilijk vervulbare vacatures bij de hogere beroepen. Zoals in hoofdstuk 3 reeds is opgemerkt, zijn de sectoren overheid, onderwijs, sociale werkplaatsen, uitzendbureaus en uitleenbedrijven niet in deze vacaturecijfers opgenomen, waardoor de vacatures in de beroepsklassen 'Leerkrachten basis- en speciaal onderwijs', 'Docenten voortgezet en hoger onderwijs', 'Schoolhoofden e.a. onderwijskundigen' en 'Leidinggevenden openbaar bestuur en beleidsambtenaren' niet of nauwelijks worden gemeten.

De vacatiegraad is relatief hoog voor de beroepsklassen 'Hogere werktuigbouwkundigen', 'Tandartsen en tandheelkundige specialisten' en 'Maatschappelijk en cultureel werkers'. Daarnaast valt op dat de vacatures voor de beroepsklassen 'Artsen, medische specialisten en apothekers' en 'Tandartsen en tandheelkundige specialisten' moeilijk vervulbaar zijn, hetgeen een indicatie vormt voor de wervingsproblemen die zich momenteel binnen de hogere medische beroepen voordoen bij de functies die in loondienst worden uitgeoefend. Voor de beroepsklassen 'Hogere elektrotechnici' en 'Architecten, geodeten e.a. hogere bouwkundigen' blijkt dat de helft van de vacatures moeilijk vervulbaar is.

Tabel 4.2. Vacatiegraad en percentage moeilijk vervulbare vacatures van de hogere beroepen, ultimo september 1992^a

ROA- code	beroepsklasse	vacatiegraad %	waarvan moeilijk vervulbaar %
<i>Pedagogische beroepen</i>			
0131	Leerkrachten basis- en speciaal onderwijs	x	x
0132	Docenten voortgezet en hoger onderwijs	x	x
0133	Schoolhoofden e.a. onderwijskundigen	x	x
<i>Culturele beroepen</i>			
1131	Taal- en letterkundigen, vertalers, tolken	-	-
1231	Pastorale beroepen	1	-
1331	Beeldende en uitvoerende kunstenaars	-	-
<i>Technische beroepen</i>			
3031	Bèta-onderzoekers en technische vakspecialisten	1	17
3631	Hogere werktuigbouwkundigen	2	33
3731	Hogere elektrotechnici	1	50
3931	Architecten, geodeten e.a. hogere bouwkundigen	1	50
<i>Medische en paramedische beroepen</i>			
5031	Fysio-, arbeids- e.a. bewegingstherapeuten	1	33
5032	Radiologische, medische en biologische laboranten	1	-
5033	Artsen, medische specialisten en apothekers	1	100
5035	Tandartsen en tandheelkundige specialisten	2	100
<i>Economisch-administratieve beroepen</i>			
6031	Hogere leidinggevenden financiën, verkoop e.d.	1	29
6131	Systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders	1	42
6132	Economen, accountants e.a. economische specialisten	1	29
6331	Leidinggevenden openbaar bestuur en beleidsambtenaren	x	x
6332	Advocaten, notarissen, rechters e.a. juridische deskundigen	1	-
<i>Sociaal-culturele beroepen</i>			
7031	Bibliothecarissen, archivariissen en conservatoren	1	-
7032	Personeels- en beroepenspecialisten, arbeidsbemiddelaars	1	-
7033	Maatschappelijk en cultureel werkers	2	22
7034	Sociale wetenschapsbeoefenaren	1	-
7035	Voorlichters e.a. mediaspecialisten	1	-

x = geen informatie beschikbaar; - = nihil

^a Exclusief vacatures bij overheid, sociale werkplaatsen, uitzendbureaus en uitleenbedrijven

Toekomstige marktpositie

Het verwachte aantal baanopeningen vormt het centrale element van de toekomstige marktpositie van de hogere beroepen. Het andere element, het aanbod van nieuwkomers, is doorgaans niet eenduidig naar beroep traceerbaar, zodat het niet mogelijk is per beroepsklasse een confrontatie tussen vraag en aanbod te maken. In tabel 4.3 wordt voor de prognoseperiode 1993-1998 voor de hogere beroepen de totale vraag naar nieuwkomers gepresenteerd²³. In de tabel wordt naast het totale aantal verwachte baanopeningen ook de gemiddelde jaarlijkse vraag weergegeven, uitgedrukt in procenten van het aantal werkzame personen in de desbetreffende beroepsklasse. Bovendien is het verwachte aantal baanopeningen in kwalitatieve zin getypeerd naar de mate waarin het verwachte aantal baanopeningen afwijkt van het algehele beeld. Tevens wordt in de tabel aangegeven voor welke beroepsklassen de verwachte baanopeningen voor tenminste de helft worden bepaald door de verwachte uitbreidingsvraag.

Uit tabel 4.3 blijkt dat met name voor de culturele, de technische en de medische en paramedische beroepen, met uitzondering van de beroepsklasse 'Radiologische, medische en biologische laboranten', in de komende vijf jaar een relatief groot aantal baanopeningen wordt verwacht. Voor een viertal beroepsklassen wordt zowel absoluut als relatief gezien een groot aantal baanopeningen verwacht: 'Beeldende en uitvoerende kunstenaars', 'Bèta-onderzoekers en technische vakspecialisten', 'Fysio-, arbeids- e.a. bewegingstherapeuten' en 'Artsen, medische specialisten en apothekers'. Bij de laatste twee beroepsklassen is dit vooral een gevolg van de relatief gunstige werkgelegenheidsontwikkeling.

Het verwachte aantal baanopeningen voor de beroepsklassen 'Leidinggevenden openbaar bestuur en beleidsambtenaren' en 'Docenten voortgezet en hoger onderwijs' is daarentegen relatief laag. De gemiddelde jaarlijkse vraag naar nieuwkomers voor deze beroepsklassen is lager dan 4%. Als gevolg van een relatief lage vervangingsvraag hebben de beroepsklassen 'Economen, accountants e.a. economische specialisten' en 'Maatschappelijk en cultureel werkers' eveneens een naar verwachting relatief laag aantal baanopeningen. Overigens moet worden opgemerkt dat voor de beroepsklassen 'Docenten voortgezet en hoger onderwijs' en 'Maatschappelijk en cultureel werkers' het aantal baanopeningen in de periode 1993-1998 absoluut gezien wel vrij groot is. Met uitzondering van de 'Systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders', 'Personeels- en beroepenspecialisten, arbeidsbemiddelaars' en 'Voorlichters e.a. mediaspecialisten' wordt het verwachte aantal baanopeningen voor de hogere beroepen hoofdzakelijk bepaald door de vervangingsvraag. Bij de 'Hogere leidinggevenden financiën, verkoop e.d.' en 'Advocaten, notarissen, rechters e.a. juridische deskundigen' wordt overigens bijna de helft van het aantal verwachte baanopeningen bepaald door de uitbreidingsvraag.

23. In hoofdstuk 3 is reeds opgemerkt dat de totale vacaturestroom per definitie groter zal zijn dan het aantal baanopeningen, vanwege het feit dat de baan-mobiliteit binnen een beroepsklasse wel leidt tot nieuwe vacatures maar niet tot baanopeningen voor nieuwkomers.

Tabel 4.3. Verwachte aantal baanopeningen hogere beroepen 1993-1998 (totaal aantal en gemiddelde jaarlijks percentage)^a

ROA-code	beroepsklasse	aantal	%	typering
<i>Pedagogische beroepen</i>				
0131	Leerkrachten basis- en speciaal onderwijs	17.500	3,5	gemiddeld
0132	Docenten voortgezet en hoger onderwijs	24.900	3,2	laag
0133	Schoolhoofden e.a. onderwijskundigen	8.400	4,0	gemiddeld
<i>Culturele beroepen</i>				
1131	Taal- en letterkundigen, vertalers, tolken	1.400	4,9	hoog
1231	Pastorale beroepen	2.100	5,5	hoog
1331	Beeldende en uitvoerende kunstenaars	10.600	5,8	erg hoog
<i>Technische beroepen</i>				
3031	Bèta-onderzoekers en technische vakspecialisten	15.400	5,1	hoog
3631	Hogere werktuigbouwkundigen	4.200	5,2	hoog
3731	Hogere elektrotechnici	6.200	5,2	hoog
3931	Architecten, geodeten e.a. hogere bouwkundigen	9.000	5,1	hoog
<i>Medische en paramedische beroepen</i>				
5031	Fysio-, arbeids- e.a. bewegingstherapeuten	16.500	6,8	erg hoog
5032	Radiologische, medische en biologische laboranten	5.700	3,5	gemiddeld
5033	Artsen, medische specialisten en apothekers	12.200	5,4	hoog
5035	Tandartsen en tandheelkundige specialisten	2.100	5,9	erg hoog
<i>Economisch-administratieve beroepen</i>				
6031	Hogere leidinggevenden financiën, verkoop e.d.	29.100	4,4	gemiddeld
6131	Systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders	31.300	4,2	gemiddeld*
6132	Economen, accountants e.a. economische specialisten	9.000	3,0	laag
6331	Leidinggevenden openbaar bestuur en beleidsambtenaren	6.400	3,4	laag
6332	Advocaten, notarissen, rechters e.a. juridische deskundigen	6.700	3,8	gemiddeld
<i>Sociaal-culturele beroepen</i>				
7031	Bibliothecarissen, archivariissen en conservatoren	4.700	5,4	hoog
7032	Personeels- en beroepsspecialisten, arbeidsbemiddelaars	7.600	4,8	hoog*
7033	Maatschappelijk en cultureel werkers	9.600	2,8	laag
7034	Sociale wetenschappenbeoefenaren	4.700	3,9	gemiddeld
7035	Voorlichters e.a. mediaspecialisten	4.400	4,9	hoog*

^a Voor de met een * gemarkeerde beroepsklassen wordt het verwachte aantal baanopeningen voor tenminste de helft bepaald door de verwachte uitbreidingsvraag

Bron: ROA

Risicopositie

Door de relatief lange studieduur is het percentage jongeren in hogere beroepen in vergelijking met andere beroepen slechts gering. Door de toenemende doorstroming binnen het initiële onderwijs naar hogere opleidingsniveaus zal de te verwachten ontgroening van de beroepsbevolking waarschijnlijk weinig gevolgen hebben voor het aanbod van nieuwkomers in de hogere beroepen.

Een ander risico dat betrekking heeft op de leeftijdsstructuur is de mogelijke vergrijzing van de werkenden. Voor werkgevers brengt dit het gevaar van scholingsveroudering met zich mee. Gezien de enorme groei van het hoger onderwijs in de jaren '70 en '80, mag worden verwacht

dat er in de nabije toekomst op dit punt in het algemeen geen problemen zullen optreden. Tabel 4.4 laat zien dat dit inderdaad het geval is. De beroepsklasse 'Pastorale beroepen' heeft het hoogste percentage werkenden van 50 jaar en ouder. Daarnaast is, zoals verwacht mocht worden, het percentage ouderen bij de leidinggevende beroepsklassen 'Schoolhoofden e.a. onderwijskundigen' en 'Leidinggevenden openbaar bestuur en beleidsambtenaren' relatief hoog. Weinig verrassend is het erg lage percentage werkenden van 50 jaar en ouder in de, het afgelopen decennium zeer sterk gegroeide, relatief jonge, beroepsklasse 'Systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders'. Bij de medische beroepen is het percentage ouderen in de beroepsklassen 'Fysio-, arbeids- e.a. bewegingstherapeuten' en 'Radiologische, medische en biologische laboranten' verhoudingsgewijs laag. Ook in de beroepsklassen 'Leerkrachten basis- en speciaal onderwijs' en 'Sociale wetenschapsbeoefenaren' is slechts een relatief klein deel van de werkenden 50 jaar of ouder.

Tabel 4.4. Percentage werkenden 50 jaar en ouder in de hogere beroepen, gemiddelde 1988-1992

ROA- code	beroepsklasse	%
<i>Pedagogische beroepen</i>		
0131	Leerkrachten basis- en speciaal onderwijs	9
0132	Docenten voortgezet en hoger onderwijs	17
0133	Schoolhoofden e.a. onderwijskundigen	21
<i>Culturele beroepen</i>		
1131	Taal- en letterkundigen, vertalers, tolken	-
1231	Pastorale beroepen	44
1331	Beeldende en uitvoerende kunstenaars	16
<i>Technische beroepen</i>		
3031	Bèta-onderzoekers en technische vakspecialisten	15
3631	Hogere werktuigbouwkundigen	17
3731	Hogere elektrotechnici	17
3931	Architecten, geodeten e.a. hogere bouwkundigen	21
<i>Medische en paramedische beroepen</i>		
5031	Fysio-, arbeids- e.a. bewegingstherapeuten	7
5032	Radiologische, medische en biologische laboranten	8
5033	Artsen, medische specialisten en apothekers	14
5035	Tandartsen en tandheelkundige specialisten	-
<i>Economisch-administratieve beroepen</i>		
6031	Hogere leidinggevenden financiën, verkoop e.d.	19
6131	Systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders	5
6132	Economen, accountants e.a. economische specialisten	15
6331	Leidinggevenden openbaar bestuur en beleidsambtenaren	22
6332	Advocaten, notarissen, rechters e.a. juridische deskundigen	11
<i>Sociaal-culturele beroepen</i>		
7031	Bibliothecarissen, archivariissen en conservatoren	18
7032	Personeels- en beroepenspecialisten, arbeidsbemiddelaars	10
7033	Maatschappelijk en cultureel werkers	10
7034	Sociale wetenschapsbeoefenaren	9
7035	Voorlichters e.a. mediaspecialisten	12
- = geen informatie beschikbaar		

De tweede indicator die inzicht geeft in de risicopositie van de hogere beroepen is de conjunctuurgevoeligheid van de werkgelegenheid. Uit tabel 4.5 blijkt dat in veel hogere beroepen de werkgelegenheidssituatie slechts in geringe mate aan conjunctuurschommelingen onderhevig is. Dit betekent dat de risicopositie van veel hogere beroepen op dit punt, zowel vanuit vragers- als aanbiedersoogpunt bezien, gunstig is. Slechts één hogere beroepsklasse, de 'Hogere elektrotechnici', wordt gekenmerkt door een hoge conjunctuurgevoeligheid van de werkgelegenheid.

Tabel 4.5. Conjunctuurgevoeligheid van de hogere beroepen

ROA-code	beroepsklasse	conjunctuur-indicator	typering
<i>Pedagogische beroepen</i>			
0131	Leerkrachten basis- en speciaal onderwijs	1,01	klein
0132	Docenten voortgezet en hoger onderwijs	1,04	klein
0133	Schoolhoofden e.a. onderwijskundigen	1,15	klein
<i>Culturele beroepen</i>			
1131	Taal- en letterkundigen, vertalers, tolken	1,40	klein
1231	Pastorale beroepen	1,51	gemiddeld
1331	Beeldende en uitvoerende kunstenaars	1,53	gemiddeld
<i>Technische beroepen</i>			
3031	Bèta-onderzoekers en technische vakspecialisten	1,66	gemiddeld
3631	Hogere werktuigbouwkundigen	2,14	gemiddeld
3731	Hogere elektrotechnici	2,40	groot
3931	Architecten, geodeten e.a. hogere bouwkundigen	1,49	gemiddeld
<i>Medische en paramedische beroepen</i>			
5031	Fysio-, arbeids- e.a. bewegingstherapeuten	1,62	gemiddeld
5032	Radiologische, medische en biologische laboranten	1,60	gemiddeld
5033	Artsen, medische specialisten en apothekers	1,62	gemiddeld
5035	Tandartsen en tandheelkundige specialisten	1,69	gemiddeld
<i>Economisch-administratieve beroepen</i>			
6031	Hogere leidinggevenden financiën, verkoop e.d.	1,69	gemiddeld
6131	Systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders	1,61	gemiddeld
6132	Economen, accountants e.a. economische specialisten	1,45	klein
6331	Leidinggevenden openbaar bestuur en beleidsambtenaren	1,08	klein
6332	Advocaten, notarissen, rechters e.a. juridische deskundigen	1,19	klein
<i>Sociaal-culturele beroepen</i>			
7031	Bibliothecarissen, archivariissen en conservatoren	1,45	klein
7032	Personeels- en beroepenspecialisten, arbeidsbemiddelaars	1,36	klein
7033	Maatschappelijk en cultureel werkers	1,43	klein
7034	Sociale wetenschapsbeoefenaren	1,40	klein
7035	Voorlichters e.a. mediaspecialisten	1,27	klein

Bron: ROA

De derde indicator die een beeld geeft van de risicopositie van de hogere beroepen heeft betrekking op de uitwijkmogelijkheden naar andere bedrijfsklassen. Deze indicator geeft aan in hoeverre de aanbieders van arbeid afhankelijk zijn van de arbeidsmarktontwikkelingen in bepaalde sectoren. De resultaten voor de hogere beroepen zijn in tabel 4.6 weergegeven. Bij de hogere technische beroepen zijn de uitwijkmogelijkheden op de arbeidsmarkt relatief groot, met

uitzondering van de beroepsklasse 'Architecten, geodeten e.a. hogere bouwkundigen'. Binnen het economisch-administratieve segment hebben een tweetal beroepsklassen veel uitwijkmogelijkheden naar andere bedrijfsklassen. Het gaat hier om de beroepsklassen 'Hogere leidinggevendenden financiën, verkoop e.d.' en 'Systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders'. Binnen de sociaal-culturele beroepen hebben de beroepsklassen 'Personeels- en beroepenspecialisten, arbeidsbemiddelaars', 'Sociale wetenschapsbeoefenaren' en 'Voorlichters e.a. mediaspecialisten' relatief veel uitwijkmogelijkheden naar andere segmenten van de arbeidsmarkt. Daarentegen is de arbeidsmarktflexibiliteit van de medische beroepen, met uitzondering van de 'Radiologische, medische en biologische laboranten' verhoudingsgewijs klein. De twee grootste pedagogische beroepsklassen worden gekenmerkt door relatief weinig uitwijkmogelijkheden buiten het onderwijs. Ook de werkenden in de beroepsklassen 'Pastorale beroepen', 'Beeldende en uitvoerende kunstenaars' en 'Leidinggevendenden openbaar bestuur en beleidsambtenaren' hebben weinig mogelijkheden om uit te wijken naar andere segmenten van de arbeidsmarkt.

Tabel 4.6. Uitwijkmogelijkheden naar andere bedrijfsklassen voor de hogere beroepen, gemiddelde 1988-1992

ROA-code	beroepsklasse	spreidingsindex	typering
<i>Pedagogische beroepen</i>			
0131	Leerkrachten basis- en speciaal onderwijs	0,13	erg klein
0132	Docenten voortgezet en hoger onderwijs	0,12	erg klein
0133	Schoolhoofden e.a. onderwijskundigen	0,73	gemiddeld
<i>Culturele beroepen</i>			
1131	Taal- en letterkundigen, vertalers, tolken	0,73	gemiddeld
1231	Pastorale beroepen	0,32	klein
1331	Beeldende en uitvoerende kunstenaars	0,30	erg klein
<i>Technische beroepen</i>			
3031	Bèta-onderzoekers en technische vakspecialisten	0,91	groot
3631	Hogere werktuigbouwkundigen	0,89	groot
3731	Hogere elektrotechnici	0,82	groot
3931	Architecten, geodeten e.a. hogere bouwkundigen	0,71	gemiddeld
<i>Medische en paramedische beroepen</i>			
5031	Fysio-, arbeids- e.a. bewegingstherapeuten	0,32	klein
5032	Radiologische, medische en biologische laboranten	0,51	gemiddeld
5033	Artsen, medische specialisten en apothekers	0,33	klein
5035	Tandartsen en tandheelkundige specialisten	0,07	erg klein
<i>Economisch-administratieve beroepen</i>			
6031	Hogere leidinggevendenden financiën, verkoop e.d.	0,97	erg groot
6131	Systeemanalisten, -programmeurs en -beheerders	0,89	groot
6132	Economen, accountants e.a. economische specialisten	0,79	gemiddeld
6331	Leidinggevendenden openbaar bestuur en beleidsambtenaren	0,32	klein
6332	Advocaten, notarissen, rechters e.a. juridische deskundigen	0,70	gemiddeld
<i>Sociaal-culturele beroepen</i>			
7031	Bibliotheacarissen, archivariissen en conservatoren	0,78	gemiddeld
7032	Personeels- en beroepenspecialisten, arbeidsbemiddelaars	0,83	groot
7033	Maatschappelijk en cultureel werkers	0,73	gemiddeld
7034	Sociale wetenschapsbeoefenaren	0,81	groot
7035	Voorlichters e.a. mediaspecialisten	0,86	groot

Bron: ROA

Resumé

De actuele marktpositie van de hogere beroepen wordt in het algemeen gekarakteriseerd door een vrij lage vacatiegraad. Daarentegen is het aantal baanopeningen in de nabije toekomst naar verwachting relatief groot. Opmerkelijk daarbij is het relatief grote aantal baanopeningen voor de periode 1993-1998 in de beroepsklassen 'Artsen, medische specialisten en apothekers' en 'Tandartsen en tandheelkundige specialisten', dit temeer daar de momenteel openstaande vacatures voor deze beroepsklassen reeds moeilijk vervulbaar zijn. Bovendien moet daarbij worden bedacht dat de instroom van nieuwkomers relatief gering zal zijn (zie paragraaf 4.3.).

Met betrekking tot de risicopositie kan worden geconcludeerd dat er bij de hogere beroepen op de middellange termijn nog geen sprake is van een duidelijke vergrijzingstendens en dat de werkgelegenheidssituatie slechts in beperkte mate onderhevig is aan conjuncturele schommelingen. Op het laatste punt vormt alleen de beroepsklasse 'Hogere elektrotechnici' een uitzondering. De hogere technische beroepen en de hogere sociaal-culturele beroepen worden veelal gekenmerkt door een grote arbeidsmarktflexibiliteit, terwijl bij de hogere pedagogische beroepen en de medische en paramedische beroepen slechts weinig uitwijkmogelijkheden bestaan naar andere segmenten op de arbeidsmarkt.

4.3. De marktpositie van het hoger onderwijs

Marktaandeel

Tabel 4.7 geeft een beeld van het aantal hoger opgeleiden in procenten van het totaal aantal werkzame personen voor de periode 1990-1992. Hiermee wordt een indicatie verkregen van het belang van deze opleidingstypen in de totale werkgelegenheid. Van het totaal aantal werkenden heeft circa 22% een opleiding op HBO- of WO-niveau afgerond. Dit percentage verschilt 4%-punt van het in paragraaf 4.2 aangegeven aandeel van de hogere beroepen in de totale werkgelegenheid. Het verschil houdt niet automatisch in dat dit deel van de werkenden met een hogere opleiding wordt onderbenut in hun kwalificaties, aangezien er ook lager of middelbaar opgeleiden kunnen zijn die een functie op HBO- of WO-niveau vervullen.

Van de 22% hoger opgeleiden heeft ongeveer 15%-punt een opleiding op HBO-niveau gevolgd, terwijl circa 7%-punt een WO-opleiding heeft voltooid. Binnen het hoger onderwijs is 'HBO onderwijs' het opleidingstype met het grootste aantal werkenden. Ruim 4% van de werkenden heeft een dergelijke opleiding afgerond. Tweede qua grootte is het opleidingstype 'HBO economisch-administratief' met een werkgelegenheidsaandeel van 3% van de totale werkzame bevolking. De opleidingstypen 'HBO technisch' en 'HBO sociaal-cultureel' vertegenwoordigen elk circa 2% van het totaal aantal werkenden. Van de universitair opgeleiden heeft het grootste aantal werkenden een sociaal-culturele opleidingsachtergrond. Het gaat hier om ruim 1% van de totale werkzame bevolking. Bijna 1% van het totaal aantal werkenden heeft een technische opleiding op WO-niveau afgerond. Hetzelfde geldt overigens voor de opleidingstypen 'WO econom(etr)ie en bedrijfskunde' en 'WO rechten en bestuurskunde'.

Tabel 4.7. Aantal werkenden met hoger onderwijs en percentage van totaal aantal werkzame personen, gemiddelde 1990-1992

Opleidingstype	aantal	%
HBO onderwijs	243.000	4,2
HBO tolk en vertaler	6.000	0,1
HBO agrarisch	16.000	0,3
HBO technisch laboratorium	29.000	0,5
HBO technisch	118.000	2,0
HBO vervoer	26.000	0,4
HBO medisch laboratorium	19.000	0,3
HBO verpleging en paramedisch	78.000	1,3
HBO economisch-administratief	172.000	3,0
HBO technische bedrijfskunde	11.000	0,2
HBO bestuurlijk	20.000	0,3
HBO sociaal-cultureel	104.000	1,8
HBO kunst	34.000	0,6
HBO politie en defensie	10.000	0,2
WO onderwijs	19.000	0,3
WO humaniora	36.000	0,6
WO theologisch	7.000	0,1
WO agrarisch	10.000	0,2
WO wis- en natuurkunde	39.000	0,7
WO technisch	55.000	0,9
WO dier-, genees- en tandheelkunde	48.000	0,8
WO medisch laboratorium	5.000	0,1
WO econom(etr)ie en bedrijfskunde	50.000	0,9
WO rechten en bestuurskunde	50.000	0,9
WO sociaal-cultureel	74.000	1,3
WO kunst	5.000	0,1
Totaal	1.285.000	22,2

Bron: CBS/ROA

Toekomstige marktpositie

In tabel 4.8 wordt een beeld geschetst van de toekomstige arbeidsmarktperspectieven voor de opleidingstypen in het hoger onderwijs. Deze typering komt tot stand door de verwachtingen omtrent de ontwikkelingen in de vraag en het arbeidsaanbod van nieuwkomers te confronteren. Zo wordt inzicht verkregen in de verwachte relatieve schaarsteverhoudingen op de arbeidsmarkt in de komende vijf jaar, verbijzonderd naar opleidingstype.

Voor drie opleidingstypen worden slechte arbeidsmarktperspectieven verwacht. Het gaat hier om de universitaire opleidingstypen 'WO humaniora', 'WO agrarisch' en 'WO kunst'. De slechte perspectieven voor deze drie opleidingstypen hangen vooral samen met de verwachte grote instroom van nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Het agrarisch en het kunstonderwijs op HBO-niveau en 'HBO technische bedrijfskunde' worden gekenmerkt door matige perspectieven. Hetzelfde geldt voor 'WO rechten en bestuurskunde' en 'WO sociaal-cultureel'.

Voor de technische opleidingstypen op zowel HBO- als WO-niveau wordt een redelijk tot goed arbeidsmarktperspectief verwacht. Dit wordt voornamelijk veroorzaakt door het relatief grote aantal baanopeningen dat zich in de periode 1993-1998 naar verwachting zal voordoen. Ook

voor de medische opleidingstypen op WO-niveau wordt voor de komende jaren een gunstige arbeidsmarktsituatie verwacht. Dit is vooral het gevolg van de relatief lage arbeidsmarktinstroom van nieuwkomers. In paragraaf 4.2 is reeds opgemerkt dat nogal wat vacatures voor medische beroepen momenteel moeilijk vervulbaar zijn. De economische opleidingstypen worden gekenmerkt door redelijke arbeidsmarktperspectieven. Voor 'WO econom(etr)ie en bedrijfskunde' geldt dat tegenover de gunstige werkgelegenheidsontwikkeling een relatief grote instroom van nieuwkomers op de arbeidsmarkt wordt verwacht. Naar verwachting zijn de arbeidsmarktperspectieven voor het opleidingstype 'WO theologisch' goed. Dit is het gevolg van enerzijds het grote aantal baanopeningen en anderzijds de lage instroom van nieuwkomers op de arbeidsmarkt.

Tabel 4.8. Verwacht arbeidsmarktperspectief voor de opleidingstypen in het hoger onderwijs 1993-1998

Opleidingstype	indicator toekomstige arbeidsmarktsituatie	typering
HBO onderwijs	0,97	redelijk
HBO tolk en vertaler	0,99	redelijk
HBO agrarisch	1,09	matig
HBO technisch laboratorium	0,96	goed
HBO technisch	0,96	goed
HBO vervoer	0,81	goed
HBO medisch laboratorium	0,87	goed
HBO verpleging en paramedisch	0,99	redelijk
HBO economisch-administratief	0,98	redelijk
HBO technische bedrijfskunde	1,09	matig
HBO bestuurlijk	0,98	redelijk
HBO sociaal-cultureel	1,00	redelijk
HBO kunst	1,04	matig
HBO politie en defensie	1,00	redelijk
WO onderwijs	1,00	redelijk
WO humaniora	1,11	slecht
WO theologisch	0,82	goed
WO agrarisch	1,19	slecht
WO wis- en natuurkunde	0,95	goed
WO technisch	0,99	redelijk
WO dier-, genees- en tandheelkunde	0,87	goed
WO medisch laboratorium	0,92	goed
WO econom(etr)ie en bedrijfskunde	0,99	redelijk
WO rechten en bestuurskunde	1,06	matig
WO sociaal-cultureel	1,08	matig
WO kunst	1,32	slecht

Bron: ROA

Risicopositie

Voor de risicopositie van de verschillende opleidingstypen is vooral het flexibiliteitspotentieel van de arbeidskrachten met de desbetreffende opleidingsachtergrond van belang. Daarbij gaat het om de mate waarin men zich met de keuze van een studie vastlegt voor een specifieke beroepsgroep c.q. een specifieke loopbaan. In tabel 4.9 wordt voor de opleidingstypen in het hoger onderwijs een overzicht gegeven van de uitwijkmogelijkheden naar verschillende

beroepsgroepen op een aansluitend of hoger functieniveau.

Van de werkenden op HBO-niveau hebben degenen met een opleiding 'HBO medisch laboratorium' of 'HBO verpleging en paramedisch' slechts geringe uitwijkmogelijkheden naar andere beroepen op een aansluitend of hoger functieniveau. Op WO-niveau doet hetzelfde beeld zich voor bij de opleidingstypen 'WO dier-, genees- en tandheelkunde' en 'WO medisch laboratorium'. Ook bij de opleidingstypen 'WO onderwijs', 'WO humaniora' en 'WO theologisch' zijn de uitwijkmogelijkheden naar andere beroepsgroepen relatief klein. Daarentegen zijn de uitwijkmogelijkheden van de agrarisch en de technisch opgeleiden op HBO- en WO-niveau, met uitzondering van 'HBO technisch laboratorium' en 'WO wis- en natuurkunde', verhoudingsgewijs groot. Op HBO-niveau valt verder op dat de opleidingstypen 'HBO economisch-administratief' en 'HBO technische bedrijfskunde' worden gekenmerkt door een relatief hoog flexibiliteitspotentieel.

Tabel 4.9. Uitwijkmogelijkheden naar beroepen op een aansluitend of hoger functieniveau voor de opleidingstypen in het hoger onderwijs, gemiddelde 1990-1992

Opleidingstype	spreadingsindex	typering
HBO onderwijs	0,82	gemiddeld
HBO tolk en vertaler	0,88	gemiddeld
HBO agrarisch	0,95	groot
HBO technisch laboratorium	0,83	gemiddeld
HBO technisch	0,96	groot
HBO vervoer	0,95	groot
HBO medisch laboratorium	0,71	klein
HBO verpleging en paramedisch	0,76	klein
HBO economisch-administratief	0,93	groot
HBO technische bedrijfskunde	0,93	groot
HBO bestuurlijk	0,90	gemiddeld
HBO sociaal-cultureel	0,84	gemiddeld
HBO kunst	0,87	gemiddeld
HBO politie en defensie	0,84	gemiddeld
WO onderwijs	0,73	klein
WO humaniora	0,75	klein
WO theologisch	0,59	erg klein
WO agrarisch	0,94	groot
WO wis- en natuurkunde	0,90	gemiddeld
WO technisch	0,96	groot
WO dier-, genees- en tandheelkunde	0,51	erg klein
WO medisch laboratorium	0,62	erg klein
WO econom(etr)ie en bedrijfskunde	0,90	gemiddeld
WO rechten en bestuurskunde	0,84	gemiddeld
WO sociaal-cultureel	0,90	gemiddeld
WO kunst	0,88	gemiddeld

Bron: ROA

Resumé

De vraag in hoeverre de arbeidsmarkt in de periode 1993-1998 het toenemende aanbod van hoger opgeleiden zal weten te absorberen, kan niet in zijn algemeenheid worden beantwoord, maar moet worden verbijzonderd naar de verschillende opleidingstypen, die kunnen worden

onderscheiden. Per saldo worden slechts voor acht van de 26 onderscheiden opleidingstypen in meerdere of mindere mate absorptieproblemen verwacht. Voor de andere opleidingstypen zijn de verwachte arbeidsmarktperspectieven redelijk tot goed.

Voor de technische opleidingen op HBO- en WO-niveau worden voor de komende vijf jaar in het algemeen goede arbeidsmarktperspectieven verwacht. Voor het 'WO technisch' worden de toekomstige arbeidsmarktperspectieven als 'redelijk' getypeerd. Bovendien worden de hogere technische opleidingen gekenmerkt door relatief veel uitwijkmogelijkheden naar andere beroepen. Al met al kan derhalve voor de technische opleidingstypen worden gesproken van een goede marktpositie.

De opleidingstypen 'HBO medisch laboratorium', 'HBO verpleging en paramedisch', 'WO dier-, genees-, en tandheelkunde' en 'WO medisch laboratorium' worden gekenmerkt door relatief weinig uitwijkmogelijkheden naar andere beroepen op een functieniveau dat aansluit bij het niveau van de gevolgde opleiding. Dit wijst er op dat de arbeidskrachten die een medische opleidingsachtergrond op HBO- of WO-niveau hebben, veelal terechtkomen in specifieke vakdeelmarkten, waarbij er een nauwe relatie bestaat tussen de voltooide opleiding en het daarna uitgeoefende beroep. Dezelfde situatie doet zich voor bij de opleidingstypen 'WO onderwijs' en 'WO theologisch'. Voor al deze opleidingstypen zijn de arbeidsmarktperspectieven voor de nabije toekomst redelijk tot goed. Wel brengt een keuze voor deze opleidingen het risico met zich mee dat men zeer kwetsbaar is voor een plotselinge verslechtering van de arbeidsmarktperspectieven binnen het specifieke werkveld waarvoor men is opgeleid.

Daarentegen worden voor de opleidingstypen in het hoger agrarisch, het hoger sociaal-cultureel onderwijs en het kunstonderwijs matige tot slechte arbeidsmarktperspectieven verwacht, met uitzondering van het opleidingstype 'HBO sociaal-cultureel', waarvoor de arbeidsmarktperspectieven redelijk zijn. Voor de agrarische opleidingen op HBO- of WO-niveau zijn de mogelijkheden om uit te wijken naar andere beroepen op een bij de opleiding aansluitend functieniveau echter groot, wat mogelijk bij het zoeken naar werk enig soelaas biedt.

Voor de opleidingstypen behorend tot het hoger economisch onderwijs en het opleidingstype 'HBO bestuurlijk' zijn de toekomstige arbeidsmarktperspectieven redelijk. Het 'HBO economisch-administratief' wordt bovendien gekenmerkt door een grote spreiding over verschillende beroepsgroepen, hetgeen betekent dat men niet in specifieke vakdeelmarkten terechtkomt. Bij het economisch onderwijs op WO-niveau worden de uitwijkmogelijkheden naar andere beroepen als gemiddeld getypeerd. Ten slotte worden voor de opleidingstypen 'HBO technische bedrijfskunde' en 'WO rechten en bestuurskunde' matige arbeidsmarktperspectieven verwacht. Daarbij zijn de uitwijkmogelijkheden op de arbeidsmarkt naar andere beroepen voor het eerstgenoemde opleidingstype relatief groot.

4.4. De marktpositie van recent afgestudeerden van het HBO

Om een beter inzicht te krijgen in de directe aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt bij

hoger opgeleiden, is informatie over de aansluiting tussen het initiële onderwijs en de eerste bestemming van recent afgestudeerden op de arbeidsmarkt van groot belang. De eerste bestemming van recent afgestudeerden kan overigens ook in belangrijke mate bepalend zijn voor de verdere carrière mogelijkheden. In deze paragraaf zal op basis van gegevens uit de *HBO-Monitor* van 1992 een beeld worden geschetst van de arbeidsmarktpositie van degenen die in het studiejaar 1990/1991 aan het *voltijd* HBO zijn afgestudeerd. Daarbij kan gebruik worden gemaakt van een groot aantal indicatoren met betrekking tot de actuele marktpositie en de risicopositie. De *HBO-Monitor* biedt bovendien de mogelijkheid een aantal ROA-opleidingstypen binnen het HBO verder te verbijzonderen, zodat in totaal voor 27 verschillende opleidingsrichtingen gegevens kunnen worden gepresenteerd²⁴. Om een goede vergelijking mogelijk te maken met de marktpositie van het HBO, zoals deze in de vorige paragraaf is geschetst, zal de te geven informatie steeds ook op het niveau van de elf ROA-opleidingstypen worden gepresenteerd.

Actuele marktpositie

Voor de recent afgestudeerden, kan op basis van de *HBO-Monitor* een werkloosheidspercentage worden bepaald, zodat een beeld kan worden geschetst van de kwantitatieve aansluiting tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. Uit tabel 4.10 komt naar voren dat eind 1992 het werkloosheidspercentage onder recent afgestudeerden van het HBO 12% bedraagt. Dit percentage is hoger dan het werkloosheidspercentage onder alle HBO-ers. Hieruit blijkt dat de werkloosheidsproblematiek zich voor een belangrijk deel concentreert bij de recent afgestudeerden, die nog een positie op de arbeidsmarkt moeten zien te veroveren. Vooral de werkloosheidspercentages bij de opleidingstypen 'HBO onderwijs' en 'HBO kunst' zijn relatief hoog. Bij 'HBO onderwijs' wordt dit voornamelijk veroorzaakt door het hoge werkloosheidspercentage van degenen met een bevoegdheid voor het voortgezet onderwijs. Opvallend is het hoge werkloosheidspercentage voor 'HBO technisch'. Met name voor de richting 'Elektrotechniek' en in minder mate ook voor 'Werktuigbouwkunde' is het aantal afgestudeerden dat ruim één jaar na het verlaten van de opleiding nog geen werk heeft vrij groot. Dit zou kunnen worden verklaard uit de huidige economische recessie. Zoals in paragraaf 4.2 is aangegeven, is de werkgelegenheid van de beroepsklasse 'Hogere elektrotechnici' immers erg conjunctuurgevoelig.

Van de recent afgestudeerden van het 'HBO bestuurlijk' en het 'HBO sociaal-cultureel' is respectievelijk 11% en 13% werkloos. Bij het laatstgenoemde opleidingstype is vooral de werkloosheid onder recent afgestudeerden in de richting 'Maatschappelijk, inrichtings- en welzijnswerk' relatief hoog. Voor de opleidingstypen 'HBO medisch laboratorium', 'HBO bestuurlijk' en 'HBO horeca' is er daarentegen sprake van een relatief lage werkloosheid. Binnen de opleidingstypen 'HBO verpleging en paramedisch' en 'HBO economisch-administratief' treden

24. Aangezien in het ROA-informatiesysteem onderwijs-arbeidsmarkt wordt uitgegaan van de CBS-opleidingenindeling, worden enkele HBO-richtingen tot een opleidingstype gerekend dat niet geheel overeenstemt met de sectoren in het HBO.

er tussen de onderliggende opleidingsrichtingen grote verschillen op in de omvang van de werkloosheid. Bij het eerstgenoemde opleidingstype is de werkloosheid voor de richtingen 'Verpleging', 'Diëtetiek' en 'Ergotherapie' laag, terwijl de richtingen 'Creatieve therapie', 'Fysiotherapie' en 'Logopedie' een ongunstige positie innemen. Bij het 'HBO economisch-administratief' vertoont de richting 'Accountancy' een relatief laag werkloosheidspercentage. Daarentegen is het percentage afgestudeerden van de richting '(Bedrijfs)informatica' dat werkloos is, relatief hoog.

Tabel 4.10. Werkloosheid onder recent afgestudeerden van het HBO per opleidingstype/-richting 1992

Opleidingstype/-richting	%
HBO onderwijs	16
Basis- en speciaal onderwijs	11
Voortgezet onderwijs	28
HBO technisch laboratorium	10
HBO technisch	14
Elektrotechniek	20
Werktuigbouwkunde	11
Weg- en waterbouwkunde	10
Bouwkunde, bouwtechnische bedrijfskunde	11
HBO medisch laboratorium	5
HBO verpleging en paramedisch	9
Verpleging	3
Diëtetiek	5
Ergotherapie	4
Fysiotherapie	18
Logopedie	14
Creatieve therapie ^a	23
HBO economisch-administratief	9
Bedrijfseconomie	7
(Bedrijfs)informatica	13
Commerciële economie	9
Economisch-linguïstisch	11
Accountancy	4
HBO technische bedrijfskunde	11
HBO bestuurlijk	6
HBO sociaal-cultureel	13
Personeelswerk	9
Maatschappelijk, inrichtings- en welzijnswerk	16
Journalistiek, bibliotheek en documentaire informatie ^a	9
HBO horeca	6
HBO kunst	28
Totaal HBO	12

^a Binnen de CBS-indeling worden deze opleidingsrichtingen tot dit opleidingstype gerekend.

In aanvulling op de kwantitatieve aansluiting tussen vraag en aanbod, kan een beeld worden geschetst van de kwalitatieve aansluitingsproblematiek van de nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Een cruciale maatstaf hiervoor is, zoals gezegd, het percentage werkenden waarvan de kwalificaties waarover men beschikt worden onderbenut. Daarbij moet wel worden bedacht, dat het hier gaat om startfuncties, waarbij vooral binnen bedrijfsinterne arbeidsmarkten mogelijk nog doorgroeimogelijkheden naar een niveau dat beter aansluit bij de gevolgde opleiding aanwezig zijn (zie De Grip, Heijke en Willems, 1992).

Tabel 4.11. Percentage onderbenutting onder recent afgestudeerden van het HBO per opleidings-type/-richting 1992

Opleidingstype/-richting	%
HBO onderwijs	14
Basis- en speciaal onderwijs	9
Voortgezet onderwijs	26
HBO technisch laboratorium	8
HBO technisch	13
Elektrotechniek	14
Werktuigbouwkunde	13
Weg- en waterbouwkunde	10
Bouwkunde, bouwtechnische bedrijfskunde	17
HBO medisch laboratorium	19
HBO verpleging en paramedisch	21
Verpleging	31
Diëtetiek	35
Ergotherapie	9
Fysiotherapie	3
Logopedie	6
Creatieve therapie ^a	36
HBO economisch-administratief	19
Bedrijfseconomie	13
(Bedrijfs)informatica	8
Commerciële economie	23
Economisch-linguïstisch	36
Accountancy	3
HBO technische bedrijfskunde	12
HBO bestuurlijk	21
HBO sociaal-cultureel	40
Personeelswerk	14
Maatschappelijk, inrichtings- en welzijnswerk	52
Journalistiek, bibliotheek en documentaire informatie ^a	17
HBO horeca	22
HBO kunst	19
Totaal HBO	20

^a Binnen de CBS-indeling worden deze opleidingsrichtingen tot dit opleidingstype gerekend.

Tabel 4.11 geeft een beeld van de mate waarin de kwalificaties van recent afgestudeerden worden onderbenut. Daarbij is niet, zoals in hoofdstuk 3 is gebeurd, uitgegaan van een vaststaande en wellicht verouderde functieniveautypering van de beroepsgroep waarin men werkzaam is. In plaats daarvan wordt uitgegaan van het minimaal vereiste opleidingsniveau van de door hen uitgeoefende functies. Het gebruik van deze gegevens uit de *HBO-Monitor* heeft als voordeel dat rekening kan worden gehouden met variaties in het functieniveau binnen een bepaalde beroepsgroep.

Het onderbenuttingspercentage bedraagt voor alle recent afgestudeerden van het HBO gemiddeld 20%. Daarbij valt het opleidingstype 'HBO sociaal-cultureel' op door een relatief hoge mate van onderbenutting, hetgeen wordt veroorzaakt door het grote aantal afgestudeerden van de richting 'Maatschappelijk, inrichtings- en welzijnswerk', dat een functie uitoefent waarvan het niveau onder het gevolgde opleidingsniveau ligt. De afgestudeerden zijn veelal als inrichtingswerker werkzaam, hetgeen een functie is die zowel op HBO- als op MBO-niveau kan worden uitgeoefend. Bij de opleidingstypen 'HBO technisch laboratorium' en 'HBO technisch' is er sprake van relatief weinig onderbenutting. Ook bij de opleidingstypen 'HBO onderwijs' en 'HBO technische bedrijfskunde' is dit het geval. Bij het 'HBO onderwijs' komt dit door de lage mate van onderbenutting van de aanwezige kwalificaties in de opleidingsrichting 'Basis- en speciaal onderwijs'. Daarentegen zijn veel afgestudeerden met een bevoegdheid van het voortgezet onderwijs kennelijk nogal eens onder hun niveau aangesteld.

Verder valt op dat de opleidingstypen 'HBO verpleging en paramedisch' en 'HBO economisch-administratief' worden gekenmerkt door grote verschillen in de mate van onderbenutting tussen de onderliggende opleidingsrichtingen. Binnen 'HBO verpleging en paramedisch' is er bij de richtingen 'Verpleging', 'Diëtetiek' en 'Creatieve therapie' sprake van een hoog onderbenuttingspercentage, terwijl in de richtingen 'Ergotherapie', 'Fysiotherapie' en 'Logopedie' slechts een gering aantal afgestudeerden onder HBO-niveau werkzaam is. Ook bij de richtingen 'Bedrijfseconomie', '(Bedrijfs)informatica' en met name 'Accountancy' binnen het 'HBO economisch-administratief' is er sprake van een lage mate van onderbenutting. Daarentegen is het aantal afgestudeerden van de richting 'Economisch-linguïstisch' dat in hun kwalificaties wordt onderbenut relatief hoog.

Naast het werken op een te laag niveau, kan ook het aanvaarden van een functie in een andere richting duiden op een slechte actuele marktpositie. Daarbij blijven degenen die werkzaam zijn op een te laag functieniveau buiten beschouwing. Met behulp van deze indicator kan tevens een beeld worden verkregen van de mate waarin recent afgestudeerden in afgebakende beroepsdomeinen, zogenaamde 'vakdeelmarkten', terechtkomen, of juist in een breed toegankelijk arbeidsmarktsegment werkzaam zijn, waar zij veel concurrentie van afgestudeerden uit andere richtingen ondervinden. In het laatste geval kan dit ook wijzen op het bestaan van uitwijkmogelijkheden naar andere beroepsdomeinen, hetgeen de marktpositie van de opleidingsrichting versterkt (zie ook figuur 4.2).

Tabel 4.12. Vereiste vakrichting voor functie die door recent afgestudeerden van het HBO wordt uitgeoefend per opleidingstype/-richting 1992

Opleidingstype/-richting	eigen/verwante richting %	andere richting %	geen richting %
HBO onderwijs	95	2	3
Basis- en speciaal onderwijs	98	1	1
Voortgezet onderwijs	89	6	5
HBO technisch laboratorium	97	1	3
HBO technisch	92	1	6
Elektrotechniek	94	1	5
Werktuigbouwkunde	91	2	7
Weg- en waterbouwkunde	98	0	2
Bouwkunde, bouwtechnische bedrijfskunde	98	0	2
HBO medisch laboratorium	98	0	2
HBO verpleging en paramedisch	97	1	2
Verpleging	97	1	2
Diëtetiek	97	0	3
Ergotherapie	100	0	0
Fysiotherapie	98	1	1
Logopedie	96	3	1
Creatieve therapie ^a	88	7	5
HBO economisch-administratief	85	1	14
Bedrijfseconomie	95	1	5
(Bedrijfs)informatica	90	0	10
Commerciële economie	76	3	21
Economisch-linguïstisch	62	2	36
Accountancy	100	0	0
HBO technische bedrijfskunde	78	4	18
HBO bestuurlijk	77	5	17
HBO sociaal-cultureel	91	3	7
Personeelswerk	84	5	11
Maatschappelijk, inrichtings- en welzijnswerk	95	2	3
Journalistiek, bibliotheek en documentaire informatie ^a	87	1	12
HBO horeca	64	5	30
HBO kunst	86	5	9
Totaal HBO	90	2	8

^a Binnen de CBS-indeling worden deze opleidingsrichtingen tot dit opleidingstype gerekend.

Bron: HBO-Monitor 1992/ROA

Tabel 4.12 geeft een overzicht van de vereiste vakrichting voor de functies waarin de recent afgestudeerden van de onderscheiden opleidingsrichtingen en -typen in het HBO zijn terechtgekomen. Van de afgestudeerden is 90% ongeveer één jaar na afstuderen werkzaam in een beroep waarvoor de gevolgde of aanverwante studierichting werd vereist. De opleidingstypen 'HBO technisch laboratorium', 'HBO medisch laboratorium' en 'HBO medisch en

paramedisch' worden, met uitzondering van de opleidingsrichting 'Creatieve therapie', gekenmerkt door een hoog percentage afgestudeerden dat een functie uitoefent waarvoor de gevolgde studierichting of een daaraan verwante richting is vereist. Voor 'HBO onderwijs', met name voor de opleidingsrichting 'Basis- en speciaal onderwijs', is de gevolgde of daaraan verwante studierichting eveneens vaak een vereiste voor de uitgeoefende functie. De afgestudeerden van de richting 'Voortgezet onderwijs' zijn verhoudingsgewijs iets vaker werkzaam in banen waarvoor een andere vakrichting is vereist dan men zelf heeft gevolgd.

Binnen het opleidingstype 'HBO technisch' vallen de richtingen 'Weg- en waterbouwkunde' en 'Bouwkunde, bouwtechnische bedrijfskunde' op doordat bijna alle afgestudeerden werkzaam zijn in een beroep dat nauw op de gevolgde studierichting aansluit. In iets mindere mate geldt dit voor de richting 'Maatschappelijk, inrichtings- en welzijnswerk' binnen het opleidingstype 'HBO sociaal-cultureel'. De afgestudeerden van de opleidingstypen 'HBO technische bedrijfskunde', 'HBO bestuurlijk' en 'HBO horeca' komen daarentegen vaker terecht in banen waarvoor geen specifieke studierichting is vereist. Hetzelfde geldt, zij het in mindere mate, ook voor het 'HBO economisch-administratief'. Binnen dit opleidingstype treden er echter flinke verschillen op tussen de onderscheiden opleidingsrichtingen. De afgestudeerden van de richtingen 'Bedrijfseconomie' en 'Accountancy' zijn veelal werkzaam in banen die qua richting op de gevolgde opleiding aansluiten. Daarentegen is de gevolgde studierichting voor de functies op HBO-niveau waarin de afgestudeerden van de richtingen 'Commerciële economie' en 'Economisch-linguïstisch' terecht zijn gekomen duidelijk van minder groot belang.

Een belangrijk gegeven om de positie van een opleiding op de arbeidsmarkt nader te belichten, is de inkomenspositie van de recent afgestudeerden. Een relatief hoog inkomen kan duiden op een krappe arbeidsmarkt, hoewel bestaande institutionele regelingen met betrekking tot het loon deze relatie kunnen versluieren. Tabel 4.13 geeft een indicatie van de inkomenspositie van de afgestudeerden van het HBO op basis van het gemiddelde bruto maandloon. Hierbij moet worden bedacht dat het maandloon nauw samenhangt met de mate waarin er in deeltijd wordt gewerkt. Voor recent afgestudeerden is het uitoefenen van een deeltijd baan echter wellicht vaker het gevolg van het niet beschikbaar zijn van voldoende voltijd banen, dan van specifieke voorkeuren voor het werken op part-time basis.

Uit tabel 4.13 blijkt dat het gemiddelde bruto maandloon voor recent afgestudeerden van het HBO ruim 3.100 gulden bedraagt. Het gemiddelde bruto loon bij de opleidingstypen 'HBO technische bedrijfskunde' en 'HBO horeca' ligt hier meer dan 300 gulden boven. Het opleidingstype 'HBO technisch' wordt eveneens gekenmerkt door een relatief gunstige inkomenspositie. Van de onderliggende opleidingsrichtingen verdienen de afgestudeerden van de richting 'Elektrotechniek' gemiddeld het hoogste bruto maandloon. Binnen het opleidingstype 'HBO economisch-administratief' verdienen de afgestudeerden van de richtingen '(Bedrijfs)informatica' en 'Accountancy' het meeste.

Tabel 4.13. Gemiddelde bruto maandinkomen van recent afgestudeerden van het HBO per opleidings-type/-richting 1992

Opleidingstype/-richting	guldens
HBO onderwijs	2.644
Basis- en speciaal onderwijs	2.615
Voortgezet onderwijs	2.631
HBO technisch laboratorium	3.171
HBO technisch	3.363
Elektrotechniek	3.363
Werktuigbouwkunde	3.294
Weg- en waterbouwkunde	3.326
Bouwkunde, bouwtechnische bedrijfskunde	3.169
HBO medisch laboratorium	2.936
HBO verpleging en paramedisch	3.100
Verpleging	3.030
Diëtetiek	2.790
Ergotherapie	2.975
Fysiotherapie	3.618
Logopedie	2.876
Creatieve therapie ^a	2.285
HBO economisch-administratief	3.289
Bedrijfseconomie	3.282
(Bedrijfs)informatica	3.547
Commerciële economie	3.227
Economisch-linguïstisch	3.090
Accountancy	3.853
HBO technische bedrijfskunde	3.649
HBO bestuurlijk	3.261
HBO sociaal-cultureel	2.844
Personeelswerk	3.374
Maatschappelijk, inrichtings- en welzijnswerk	2.684
Journalistiek, bibliotheek en documentaire informatie ^a	3.017
HBO horeca	3.596
HBO kunst	3.042
Totaal HBO	3.141

^a Binnen de CBS-indeling worden deze opleidingsrichtingen tot dit opleidingstype gerekend.

Bron: HBO-Monitor 1992/ROA

De afgestudeerden van de beide richtingen die binnen het 'HBO onderwijs' worden onderscheiden, verdienen een relatief laag gemiddeld bruto maandloon, hetgeen mede wordt veroorzaakt door de gemiddeld kortere werkweek van de afgestudeerden. De afgestudeerden van de opleidingstypen 'HBO medisch laboratorium' en 'HBO sociaal-cultureel' nemen eveneens een relatief ongunstige inkomenspositie in. Daarbij moet ten aanzien van het laatstgenoemde opleidingstype worden opgemerkt dat de afgestudeerden van de richting 'Personeelswerk' gemiddeld een relatief hoog inkomen verdienen, terwijl de afgestudeerden van de richting

'Maatschappelijk, inrichtings- en welzijnswerk' daarentegen een laag bruto maandloon verdienen.

Tabel 4.14. Percentage zelfstandigen onder recent afgestudeerden van het HBO per opleidings-type/-richting 1992

Opleidingstype/-richting	%
HBO onderwijs	3
Basis- en speciaal onderwijs	0
Voortgezet onderwijs	8
HBO technisch laboratorium	1
HBO technisch	2
Elektrotechniek	3
Werktuigbouwkunde	0
Weg- en waterbouwkunde	0
Bouwkunde, bouwtechnische bedrijfskunde	2
HBO medisch laboratorium	0
HBO verpleging en paramedisch	4
Verpleging	1
Diëtetiek	0
Ergotherapie	0
Fysiotherapie	8
Logopedie	18
Creatieve therapie ^a	2
HBO economisch-administratief	1
Bedrijfseconomie	1
(Bedrijfs)informatica	2
Commerciële economie	1
Economisch-linguïstisch	3
Accountancy	0
HBO technische bedrijfskunde	1
HBO bestuurlijk	1
HBO sociaal-cultureel	4
Personeelswerk	6
Maatschappelijk, inrichtings- en welzijnswerk	1
Journalistiek, bibliotheek en documentaire informatie ^a	14
HBO horeca	3
HBO kunst	32
Totaal HBO	3

^a Binnen de CBS-indeling worden deze opleidingsrichtingen tot dit opleidingstype gerekend.

Bron: HBO-Monitor 1992/ROA

De recent afgestudeerden van het opleidingstype 'HBO verpleging en paramedisch' verdienen gemiddeld gezien iets minder dan de andere HBO-opgeleiden. Daarbij valt op dat de afgestudeerden van de richting 'Fysiotherapie' een relatief hoog bruto maandloon verdienen. De afgestudeerden in de richting 'Creatieve therapie' verdienen daarentegen een relatief erg laag

inkomen. Ook de richtingen 'Diëtetiek' en 'Logopedie' worden gekenmerkt door een relatief laag gemiddeld bruto loon.

Een ander aspect van de marktpositie van de recent afgestudeerden is de mogelijkheid die men heeft om voor eigen rekening als zelfstandige of als freelancer te werken. Uit tabel 4.14 blijkt dat bijna eenderde van de afgestudeerden van het opleidingstype 'HBO kunst' als zelfstandige of als freelancer werkt. Ook een viertal andere opleidingsrichtingen valt op door het relatief grote aantal afgestudeerden dat werkzaam is als zelfstandige of freelancer. Daarbij gaat het om de opleidingsrichtingen 'Voortgezet onderwijs', 'Logopedie', 'Fysiotherapie' en 'Journalistiek, bibliotheek en documentaire informatie'. Bij de afgestudeerden van de eerstgenoemde richting betreft het waarschijnlijk vooral afgestudeerden die een opleiding tot docent 'Expressievakken' of 'Lichamelijke Opvoeding' hebben afgerond.

Tot slot kan ook de aard van het dienstverband een indicatie geven van de actuele marktpositie van nieuwkomers op de arbeidsmarkt. In een slechte economische situatie moeten nieuwkomers vaak tegen hun zin tijdelijke contracten of banen met een kortere wekelijkse arbeidsduur accepteren. Tabel 4.15 geeft een overzicht van het percentage afgestudeerden met een vaste aanstelling en het percentage afgestudeerden dat minder dan 30 uur per week werkzaam is.

Van de afgestudeerden van het opleidingstype 'HBO verpleging en paramedisch' heeft een relatief groot percentage een vaste aanstelling. De onderliggende opleidingsrichtingen vertonen op dit punt echter grote verschillen. Bij de richtingen 'Verpleging' en 'Ergotherapie' is het percentage afgestudeerden met een vaste baan relatief groot, terwijl de opleidingsrichtingen 'Diëtetiek', 'Logopedie' en 'Creatieve therapie' een beduidend lager aantal afgestudeerden met een vaste baan hebben. De opleidingstypen 'HBO technisch laboratorium' en 'HBO kunst' worden gekenmerkt door een relatief laag percentage afgestudeerden met een vaste baan. Hetzelfde is het geval bij de beide opleidingsrichtingen binnen het 'HBO onderwijs'. Verder valt op dat de afgestudeerden van de richting 'Werktuigbouwkunde' minder vaak een vaste aanstelling hebben. Binnen het economisch-administratief onderwijs op HBO-niveau nemen de richtingen 'Bedrijfseconomie', '(Bedrijfs)informatica' en 'Accountancy' op dit punt een relatief gunstige positie in. Het omgekeerde geldt voor de richtingen 'Personeelswerk' en 'Journalistiek, bibliotheek en documentaire informatie'.

In het algemeen worden de technische en economisch-administratieve opleidingen op HBO-niveau gekenmerkt door een laag percentage afgestudeerden dat minder dan 30 uur per week werkt. Daarentegen werkt een relatief groot aantal afgestudeerden van de medische en paramedische opleidingsrichtingen minder dan 30 uur per week. Vooral bij de opleidingsrichtingen 'Creatieve therapie', 'Logopedie' en 'Fysiotherapie' ligt het percentage afgestudeerden dat slechts een kleine deeltijdbaan uitoefent erg hoog. Met name bij 'Logopedie' hangt dit waarschijnlijk samen met het hoge percentage afgestudeerden dat als zelfstandige is gevestigd. Ook veel afgestudeerden van de opleidingsrichtingen binnen het sociaal-culturele onderwijs, met uitzondering van de richting 'Personeelswerk', werken minder dan 30 uur per week. Erg hoge percentages deeltijdwerkers zijn ook te vinden bij de opleidingstypen 'HBO

onderwijs' en 'HBO kunst'. Zo werkt van degenen met een onderwijsbevoegdheid voor het voortgezet onderwijs maar liefst 40% minder dan 30 uur op weekbasis.

Tabel 4.15. Aard van het dienstverband van recent afgestudeerden van het HBO per opleidings-type/-richting 1992

Opleidingstype/-richting	vaste aanstelling %	minder dan 30 uur %
HBO onderwijs	52	24
Basis- en speciaal onderwijs	58	16
Voortgezet onderwijs	44	40
HBO technisch laboratorium	58	1
HBO technisch	63	2
Elektrotechniek	67	2
Werktuigbouwkunde	60	2
Weg- en waterbouwkunde	69	0
Bouwkunde, bouwtechnische bedrijfskunde	69	2
HBO medisch laboratorium	62	0
HBO verpleging en paramedisch	74	19
Verpleging	83	7
Diëtetiek	53	16
Ergotherapie	77	17
Fysiotherapie	67	31
Logopedie	56	47
Creatieve therapie ^a	58	48
HBO economisch-administratief	69	2
Bedrijfseconomie	71	0
(Bedrijfs)informatica	75	1
Commerciële economie	67	3
Economisch-linguïstisch	67	2
Accountancy	86	2
HBO technische bedrijfskunde	69	2
HBO bestuurlijk	62	9
HBO sociaal-cultureel	61	17
Personeelswerk	59	8
Maatschappelijk, inrichtings- en welzijnswerk	64	18
Journalistiek, bibliotheek en documentaire informatie ^a	53	18
HBO horeca	69	2
HBO kunst	45	26
Totaal HBO	65	11

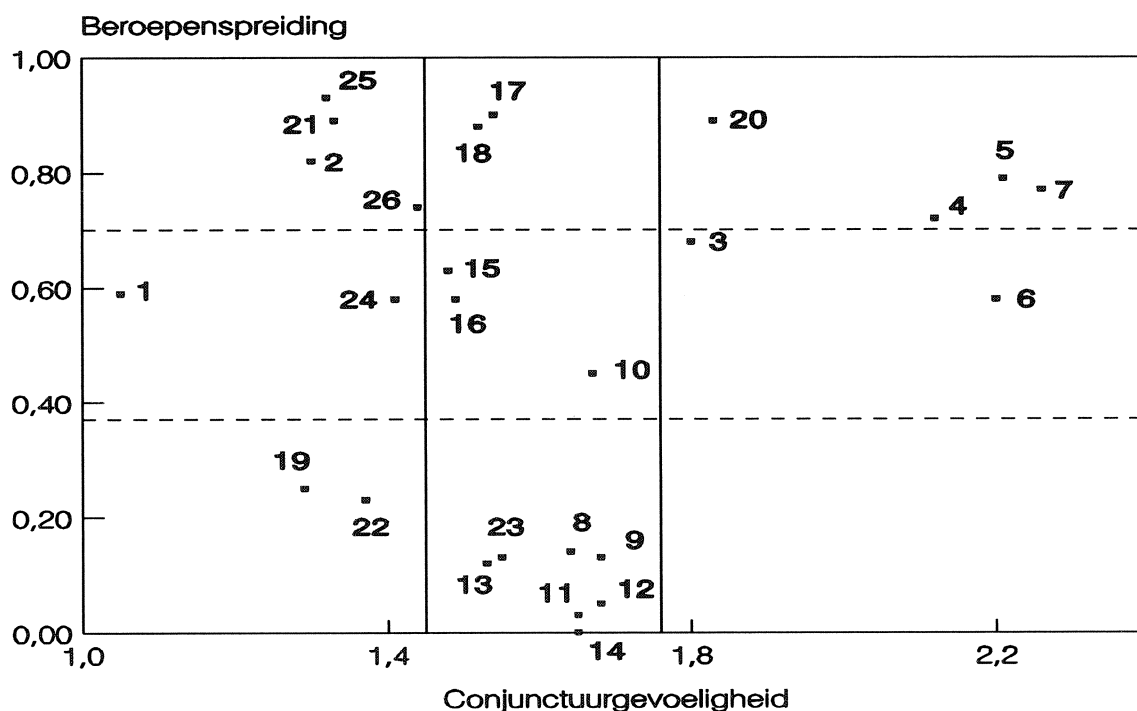
^a Binnen de CBS-indeling worden deze opleidingsrichtingen tot dit opleidingstype gerekend.

Bron: HBO-Monitor 1992/ROA

Risicopositie

Om inzicht te krijgen in de risico's die de recent afgestudeerden op de arbeidsmarkt ondervinden, is in figuur 4.2 de indicator voor de conjunctuurgevoeligheid van de werkgelegenheid gecombineerd met de indicator voor de beroepenspreiding op een aansluitend of hoger functieniveau. Daarbij wordt in beide gevallen een indeling gemaakt in laag, gemiddeld en hoog, hetgeen resulteert in een onderverdeling van figuur 4.2 in negen vlakken.

Figuur 4.2. De risicopositie voor recent afgestudeerde HBO-ers op basis van de conjunctuurgevoeligheid en de uitwijkmogelijkheden naar beroepen op aansluitend of hoger functieniveau

1 onderwijs: basis- en speciaal onderwijs	15 economisch-administratief: bedrijfseconomie
2 onderwijs: voortgezet onderwijs	16 economisch-administratief: (bedrijfs)informatica
3 technisch laboratorium	17 economisch-administratief: commerciële economie
4 technisch: elektrotechniek	18 economisch-administratief: economisch-linguïstisch
5 technisch: werktuigbouwkunde	19 economisch-administratief: accountancy
6 technisch: weg- en waterbouwkunde	20 technische bedrijfskunde
7 technisch: bouwkunde, bouwtechnische bedrijfskunde	21 bestuurlijk
8 medisch laboratorium	22 sociaal-cultureel: personeelswerk
9 verpleging en paramedisch: verpleging	23 sociaal-cultureel: maatschappelijk, inrichtings- en welzijnswerk
10 verpleging en paramedisch: diëtetiek	24 sociaal-cultureel: journalistiek, bibliotheek en documentaire informatie
11 verpleging en paramedisch: ergotherapie	25 horeca
12 verpleging en paramedisch: fysiotherapie	26 kunst
13 verpleging en paramedisch: logopedie	
14 verpleging en paramedisch: creatieve therapie	

Bron: ROA

Bij een hoge beroepenspreiding en een lage conjunctuurgevoeligheid van de werkgelegenheid is er zonder meer sprake van een gunstige risicopositie. In dat geval vertoont de werkgelegenheid weinig fluctuaties en is de arbeidsmarktflexibiliteit groot, doordat er sprake is van veel

uitwijkmogelijkheden naar andere beroepen. Bij een hoge conjunctuurgevoeligheid van de werkgelegenheid en een lage beroepsspreiding is er daarentegen sprake van een slechte risicopositie: veel werkgelegenheidsfluctuaties en geringe uitwijkmogelijkheden.

Uit figuur 4.2 valt af te lezen dat er bij verschillende HBO-opleidingstypen en -richtingen sprake is van een gunstige risicopositie. Dit geldt voor de meeste richtingen binnen het economisch-administratief onderwijs, met uitzondering van de richting 'Accountancy'. Maar ook voor de richtingen behorend tot de opleidingstypen 'HBO onderwijs', 'HBO bestuurlijk', 'HBO horeca' en 'HBO kunst' en bij de afgestudeerden van de richting 'Journalistiek, bibliotheek en documentaire informatie' binnen het opleidingstype 'HBO sociaal-cultureel' is de risicopositie als goed te typeren.

De opleidingsrichtingen behorend tot 'HBO verpleging en paramedisch' en het opleidingstype 'HBO medisch laboratorium' worden daarentegen gekenmerkt door geringe uitwijkmogelijkheden naar andere beroepen op een aansluitend functieniveau, terwijl de conjunctuurgevoeligheid als gemiddeld wordt getypeerd. Een uitzondering hierop vormt de richting 'Diëtetiek' met een gemiddelde arbeidsmarktflexibiliteit van de afgestudeerden. De richtingen 'Personeelswerk' en 'Maatschappelijk, inrichtings- en welzijnswerk' hebben te maken met een lage of gemiddelde conjunctuurgevoeligheid en hebben slechts weinig uitwijkmogelijkheden naar andere beroepen. Bij de richting 'Accountancy' is er sprake van een geringe conjunctuurgevoeligheid, maar is het twijfelachtig of een eventuele verslechtering van de werkgelegenheidssituatie kan worden opgevangen door uit te wijken naar andere beroepen. Het technisch onderwijs op HBO-niveau en het opleidingstype 'HBO technische bedrijfskunde' worden daarentegen gekenmerkt door een relatief instabiele werkgelegenheidssituatie. Doordat het flexibiliteitspotentieel van de afgestudeerden echter gemiddeld tot hoog is, kan een ongunstige werkgelegenheidssituatie waarschijnlijk voor een deel worden opgevangen door uit te wijken naar andere beroepen. Hierbij moet worden bedacht dat, zoals reeds eerder in deze paragraaf is geconstateerd, relatief veel technisch opgeleiden terechtkomen in een functie waarvoor de door hen gevolgde of een aanverwante richting werd vereist.

Resumé

De actuele marktpositie en de risicopositie van recent afgestudeerden van het hoger beroeps-onderwijs kan duidelijk maken in hoeverre de arbeidsmarkt momenteel in staat is de hogere uitstroom van deze gediplomeerden te absorberen. Het blijkt evenwel dat op dit punt geen algemene uitspraken voor het hoger onderwijs kunnen worden gedaan, gezien de sterk uiteenlopende situatie bij de verschillende opleidingsrichtingen.

In vergelijking met de voorafgaande jaren heeft het technisch onderwijs op HBO-niveau momenteel te maken met een hogere werkloosheid. Met name in de richting 'Elektrotechniek' is er sprake van een hoge werkloosheid onder recent afgestudeerden. Daar staat echter tegenover dat als de afgestudeerden van het 'HBO technisch' eenmaal een baan hebben gevonden, dit veelal een baan is die zowel qua niveau als qua richting nauw aansluit op de gevolgde opleiding.

Ook voor wat betreft het verdiende inkomen nemen deze schoolverlaters een gunstige positie in, hetgeen met name geldt voor de afgestudeerden van de richting 'Elektrotechniek'. Dit kan er op duiden dat bij een aantrekkende economie de positie van afgestudeerden van deze richting snel zou kunnen verbeteren. Het grootste deel van de recent afgestudeerden van het technisch onderwijs op HBO-niveau heeft ongeveer één jaar na het verlaten van de opleiding een vaste voltijd aanstelling. Met betrekking tot de risicopositie van deze afgestudeerden valt op dat de werkgelegenheidssituatie relatief instabiel is, maar dat er voldoende uitwijkmogelijkheden zijn naar beroepen op een aansluitend of hoger functieniveau.

Tussen de diverse opleidingsrichtingen binnen het economisch-administratief onderwijs op HBO-niveau treden er duidelijke verschillen op in de omvang van de werkloosheid onder de pas afgestudeerden. Met name voor de richtingen 'Bedrijfseconomie' en 'Accountancy' is de werkloosheid relatief laag, terwijl er opvallend genoeg bij de richting '(Bedrijfs)informatica' sprake is van een hoger werkloosheidspercentage. Een duidelijke tweedeling komt naar voren bij zowel de aansluiting van het niveau en de richting van de gevolgde opleiding op het werk, als het verdiende inkomen en de aard van het dienstverband. De richtingen 'Bedrijfseconomie', '(Bedrijfs)informatica' en 'Accountancy' nemen op al deze punten een gunstige positie in, terwijl de arbeidsmarktpositie van de afgestudeerden in de richtingen 'Commerciële economie' en 'Economisch-linguïstisch' minder gunstig is. De risicopositie van de recent afgestudeerden van het economisch-administratief onderwijs op HBO-niveau is in het algemeen vrij gunstig. De werkgelegenheidssituatie is redelijk stabiel en de arbeidsmarktflexibiliteit is relatief groot. Een uitzondering hierop is de richting 'Accountancy'. Afgestudeerden uit deze richting kunnen bij een eventuele verslechtering in de werkgelegenheidssituatie waarschijnlijk moeilijker uitwijken naar andere beroepen.

De opleidingsrichtingen 'Fysiotherapie', 'Logopedie' en 'Creatieve therapie' worden gekenmerkt door een hoog werkloosheidspercentage. Voor de recent afgestudeerden van de eerste twee richtingen die wel werk hebben gevonden, betreft dit veelal een functie die aansluit op hun niveau. Daarentegen is bij de richting 'Creatieve therapie' zowel de kwantitatieve als de kwalitatieve aansluiting slecht. Bij de richtingen 'Verpleging', 'Diëtetiek' en 'Ergotherapie' is de werkloosheid relatief laag. Bij de laatstgenoemde richting is tevens de mate van onderbenutting relatief gering, terwijl er bij de twee eerstgenoemde richtingen vaak sprake is van onderbenutting. De recent afgestudeerden van het opleidingstype 'HBO medisch en paramedisch' zijn veelal qua richting werkzaam in een functie die nauw bij de gevolgde opleiding aansluit. Met betrekking tot het verdiende inkomen valt op dat de richtingen 'Diëtetiek', 'Logopedie' en 'Creatieve therapie' een minder gunstige positie innemen, terwijl er bij de richting 'Fysiotherapie' sprake is van een relatief gunstige positie. De richtingen 'Creatieve therapie', 'Logopedie' en 'Fysiotherapie' worden gekenmerkt door een hoog percentage afgestudeerden dat een deeltijd baan heeft, waarbij van de afgestudeerden in de eerstgenoemde richting tevens een relatief klein percentage een vaste aanstelling heeft. Doordat de uitwijkmogelijkheden naar andere beroepen relatief klein zijn, kan een eventuele verslechtering in de werkgelegenheidssituatie ernstige gevolgen hebben voor de HBO-afgestudeerden in de medische en paramedische richting.

Van de afgestudeerden van het sociaal-cultureel onderwijs op HBO-niveau zijn er verhoudingsgewijs veel werkloos en als ze een baan hebben, is dit veelvuldig op een lager niveau dan de gevolgde opleiding. Bovendien is het verdiende loon relatief laag, hetgeen nauw samenhangt met het feit dat vaker in deeltijd wordt gewerkt. Dit geldt met name voor de richting 'Maatschappelijk, inrichtings- en welzijnswerk'. Voor de richtingen 'Personeelswerk' en 'Journalistiek, bibliotheek en documentaire informatie' is het percentage afgestudeerden dat geen vaste aanstelling heeft relatief hoog. De laatstgenoemde richting wordt ook gekenmerkt door een hoog percentage zelfstandigen en freelancers. Hier staat echter tegenover dat de afgestudeerden van het sociaal-cultureel onderwijs veelal een baan hebben die nauw aansluit op de richting van de gevolgde opleiding, hetgeen ook naar voren komt in het relatief geringe flexibiliteitspotentieel voor de richtingen 'Personeelswerk' en 'Maatschappelijk, inrichtings- en welzijnswerk'. De recent afgestudeerden van 'HBO onderwijs' komen nogal eens moeilijk aan een vaste voltijd baan. Bovendien is het verdiende inkomen van degenen die wel een baan hebben, mede door de grote groep die in deeltijd werkzaam is, verhoudingsgewijs laag. Daarentegen zijn de afgestudeerden van 'HBO onderwijs' meestal wel werkzaam in een functie die qua niveau en richting op de gevolgde opleiding aansluit. Ook de risicopositie van de afgestudeerden van dit opleidingstype is relatief gunstig, vanwege de geringe fluctuaties in de omvang van de werkgelegenheid en de verhoudingsgewijs grote arbeidsmarktflexibiliteit.

5. NABESCHOUWING

In de voorgaande hoofdstukken van dit rapport is een beeld geschetst van de belangrijkste arbeidsmarktontwikkelingen die voor de komende vijf jaar worden verwacht voor de verschillende beroepsklassen en opleidingstypen. Daarbij is in de hoofdstukken 3 en 4 getracht om de arbeidsmarktpositie van beroepen en opleidingen zo genuanceerd mogelijk in kaart te brengen, door inzicht te geven in de verschillende facetten van de actuele arbeidsmarktpositie, de risicopositie en de toekomstige arbeidsmarktpositie. Dit alles is gezien vanuit de optiek van de nieuwkomers op de arbeidsmarkt en bij de beroepsklassen tevens vanuit het oogpunt van de vragers op de markt.

In dit slothoofdstuk zal nader worden ingegaan op de betekenis van deze arbeidsmarktinformatie voor enkele actuele aandachtspunten in het beleid op het snijvlak van onderwijs en arbeidsmarkt. Daarbij zullen achtereenvolgens de volgende vijf beleidsthema's worden besproken²⁵:

- de studie- en beroepskeuzevoorlichting;
- de schoolverlaters zonder 'startkwalificatie';
- de toenemende uitstroom van het hoger onderwijs;
- de toenemende doorstroom MBO-HBO en HBO-WO;
- de gewenste toename van de arbeidsmarktinstroom van technisch opgeleiden.

Studie- en beroepskeuzevoorlichting

Arbeidsmarktinformatie ten behoeve van de studie- en beroepskeuzevoorlichting dient in principe betrekking te hebben op de arbeidsmarktperspectieven voor de middellange termijn. Dit is de termijn waarop degenen die nu voor een studiekeuzebeslissing staan hun intrede zullen doen op de arbeidsmarkt. Indien men louter afgaat op de actuele situatie op de arbeidsmarkt, bestaat immers het risico dat er een overreactie op bestaande tekorten of overschotten optreedt, waardoor de arbeidsmarktsituatie op het moment dat men afstudeert volledig is omgeslagen. Het raadplegen van informatie over de actuele arbeidsmarktsituatie, zoals gegevens over de actuele werkloosheid of de baanzoekduren (zie ook Arbeidsvoorziening, 1993), is derhalve niet zonder gevaren en zou hierdoor van ondergeschikt belang moeten blijven voor de meeste studiekeuzebeslissingen binnen het initiële onderwijs.

Actuele arbeidsmarktgegevens zijn uiteraard wel van belang voor degenen die aan het eind van hun studie zitten en een beslissing om door te studeren mede willen laten afhangen van hun arbeidsmarktpositie na het afronden van de huidige opleiding. Voor deze leerlingen zijn ook arbeidsmarktgegevens over de verschillende beroepen waardevol, om zich op die manier een beeld te kunnen vormen van de beroepsrichtingen waarin men vanuit de afgeronde opleiding

25. Daarbij zal niet telkens een volledig overzicht worden gegeven van alle opleidingstypen waarop het desbetreffende aandachtspunt betrekking heeft. Voor een dergelijk overzicht wordt verwezen naar de *Statistische bijlage*.

met de grootste kans op succes op zoek kan gaan naar een werkkring. Dit is vooral belangrijk voor schoolverlaters van opleidingen waarbij er veel uitwijkmogelijkheden bestaan naar andere beroepsgroepen.

Voor de studie- en beroepskeuzevoorlichting vormt het verwachte arbeidsmarktperspectief op middellange termijn per opleidingstype echter, zoals gezegd, de meest cruciale arbeidsmarktinformatie. Informatie over het perspectief kan aangevuld worden met gegevens over de risicopositie op lange termijn van het desbetreffende opleidingstype, zoals deze tot uiting komt in de uitwijkmogelijkheden naar andere beroepen²⁶. Deze informatie biedt de mogelijkheid een opleiding te kiezen die voor een leerling de aantrekkelijkste combinatie van arbeidsmarktkansen en -risico's oplevert. Men kan kiezen voor een opleiding met een gunstig perspectief, maar met veel risico's vanwege de geringe uitwijkmogelijkheden en de grote conjunctuurgevoeligheid van de beroepen waarin men met de desbetreffende opleiding doorgaans terecht komt. Maar men kan ook kiezen voor een opleiding met een minder gunstig perspectief, waarbij er sprake is van veel uitwijkmogelijkheden en relatief geringe schommelingen in de werkgelegenheid.

De te maken keuze zal altijd persoonlijk van aard zijn, niet alleen omdat de individuele capaciteiten om een opleiding te volgen verschillen of individuele voorkeuren voor kansen en risico's uiteenlopen, maar ook omdat de eigen marktpositie mede door persoonlijke factoren wordt bepaald. De in dit rapport gepresenteerde arbeidsmarktgegevens bieden in dit verband slechts de algemene navigatiegegevens, zoals de op het desbetreffende tijdstip in een bepaald vaargebied te ondervinden gemiddelde stroom en wind. Op basis daarvan kan men een individuele koers uitzetten, rekening houdend met eigen voorkeuren en individuele mogelijkheden.

De waarde van de arbeidsmarktinformatie voor individuele studie- en beroepskeuzebeslissingen is dus vooral gelegen in het verbeteren van de allocatie op de arbeidsmarkt, waardoor de verwachtingen van leerlingen en de door hen ondervonden werkelijkheid na het afstuderen dichter bij elkaar worden gebracht. Ook kan de grotere anticipatie op toekomstige arbeidsmarktontwikkelingen leiden tot het dempen van de beruchte varkenscyclus in het studiekeuzegedrag.

Uit de in dit rapport gepresenteerde informatie over de arbeidsmarktpositie van de verschillende opleidingstypen blijkt hoe gevarieerd de arbeidsmarktgegevens op dit punt zijn. Zo blijken er op ieder opleidingsniveau zowel opleidingstypen voor te komen met goede perspectieven, als opleidingstypen met matige of slechte perspectieven. Met name voor de medische, technische en laboratoriumopleidingen op MBO-, HBO- en WO-niveau is er in veel gevallen sprake van goede perspectieven, waarbij wel moet worden aangetekend dat de afgestudeerden van de medische en laboratoriumopleidingen vaak weinig uitwijkmogelijkheden hebben naar andere

26. Beide elementen staan ook centraal in de samenvattende typeringen van het arbeidsmarktperspectief per opleidingstype (zie tabel 25 van de *Statistische bijlage*).

beroepen en derhalve sterk afhankelijk zijn van de arbeidsmarktontwikkelingen in de zorgsector. Daarnaast wordt een goed arbeidsmarktperspectief verwacht voor de opleidingstypen 'HBO vervoer', 'WO theologie' en 'VBO agrarisch'. De vooruitzichten zijn daarentegen slecht voor de afgestudeerden van de opleidingstypen 'WO kunst', 'WO agrarisch' en 'WO humaniora', de schoolverlaters van het 'MBO sociaal-cultureel' en de 'Bovenbouw HAVO/VWO' en voor de drop-outs uit het AVO en VBO.

Schoolverlaters zonder startkwalificatie

Een belangrijk aandachtspunt bij de aansluitingsproblematiek tussen het onderwijs en de arbeidsmarkt vormen de schoolverlaters die zonder een 'startkwalificatie' het initieel onderwijs verlaten. Iedereen die zonder beroepskwalificatie op minimaal het niveau primair leerlingwezen/kort middelbaar beroepsonderwijs het initieel onderwijs verlaat, wordt in deze opvatting als een voortijdige schoolverlater gezien, dus ook de schoolverlaters met alleen een VBO- of AVO-diploma. Binnen deze groep wordt doorgaans nog een 'harde kern' van ongeschoolde schoolverlaters onderscheiden. Dit zijn degenen die zonder een VBO- of AVO-diploma het initieel onderwijs verlaten (zie Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 1993c).

De prognoses van de uitbreidingsvraag in de periode 1993-1998 laten zien dat de arbeidsmarktpositie van schoolverlaters zonder startkwalificatie inderdaad onder druk staat, doordat voor alle opleidingstypen beneden het startkwalificatieniveau sprake is van krimpende werkgelegenheid. Alleen voor de schoolverlaters 'Bovenbouw HAVO/VWO' en de niet-reguliere opleidingen 'VBO beveiliging en bewaking', wordt een toename van de werkgelegenheid verwacht. Inderdaad blijkt de afname van de werkgelegenheid veruit het grootst voor de 'harde kern' van ongeschoolde schoolverlaters. Daar staat echter tegenover dat ook de instroom van schoolverlaters zonder startkwalificatie in de meeste gevallen vrij laag is, terwijl de toekomstige vervangingsvraag een sterk wisselend beeld laat zien.

Men moet dus niet alle schoolverlaters zonder startkwalificatie over één kam scheren. Zonder meer slecht zijn de arbeidsmarktperspectieven voor de schoolverlaters zonder enig VBO- of AVO-diploma. Het is dus hoe dan ook wenselijk dat VBO- of MAVO-scholieren hun opleiding met een diploma afronden. Maar ook bij de schoolverlaters 'Bovenbouw HAVO/VWO' is, ondanks de verwachte toename van de werkgelegenheid de toekomstige arbeidsmarktpositie slecht. Daarentegen zijn de arbeidsmarktperspectieven van de schoolverlaters van het opleidingstype 'VBO agrarisch' goed. Deze goede perspectieven zijn het gevolg van de geringe instroom van nieuwkomers met deze opleidingsachtergrond en de hoge vervangingsbehoefte vanwege de pensionering e.d. van oudere arbeidskrachten.

Voor de nieuwkomers op de arbeidsmarkt bij de opleidingstypen 'MAVO en onderbouw HAVO/VWO', 'VBO verzorgend', 'VBO haven en vervoer' en 'VBO beveiliging en bewaking' zijn de arbeidsmarktperspectieven voor de toekomst als redelijk getypeerd. Bij de twee eerstgenoemde opleidingstypen is dit vooral het gevolg van de hoge vervangingsvraag. Deze vervangingsbehoefte vloeit echter voor een belangrijk deel voort uit de hoge uitstroom van

relatief jonge arbeidskrachten. Dit duidt er op dat het voor de nieuwkomers met deze opleidingsachtergrond waarschijnlijk erg moeilijk is om hun positie op de arbeidsmarkt te handhaven, doordat zij terecht komen in functies zonder doorgroeimogelijkheden, waarvoor men na enige tijd te duur wordt in vergelijking met de dan nieuw instromende schoolverlaters. Wat dit betreft zou het derhalve ook voor de schoolverlaters van deze opleidingstypen raadzaam zijn toch een startkwalificatie te behalen door hun opleiding voort te zetten in het leerlingwezen.

Toenemende uitstroom Hoger Onderwijs

Zoals in hoofdstuk 4 reeds is aangegeven, wordt de laatste jaren steeds vaker de vraag opgeworpen in hoeverre de arbeidsmarkt in staat is om het sterk groeiende aanbod van hoger opgeleiden te absorberen. Uit de in hoofdstuk 4 gepresenteerde vacaturecijfers blijkt dat de vacaturegraad bij de beroepsklassen waar veel hoger opgeleiden werkzaam zijn, vrij laag is. Daarbij moet wel worden opgemerkt dat de vacatures bij de overheid, waar veel hoger opgeleiden werkzaam zijn, hier buiten beschouwing zijn gebleven. Maar ook meer in het algemeen is het echter de vraag in hoeverre de baanopeningen voor hoger opgeleiden adequaat gemeten worden in vacature-enquêtes. Met name wanneer ondernemingen kunnen putten uit een bestand van open sollicitaties, wat bij veel grote concerns bij hogere functies doorgaans het geval is, zal er vaak niet van een vacature worden gesproken (Van Bastelaer en Laan, 1993).

De in paragraaf 4.4 gepresenteerde werkloosheidspercentages van recent afgestudeerde HBO-ers laten zien dat de ernst van de werkloosheidsproblematiek sterk uiteenloopt tussen de verschillende opleidingsrichtingen binnen het HBO. Hetzelfde geldt voor de mate waarin er sprake is van onderbenutting van het kwalificatieniveau. Voor het WO zijn helaas geen vergelijkbare gegevens voorhanden. Wel zijn er vergelijkbare gegevens beschikbaar over de instroom van afgestudeerden op de arbeidsmarkt. De prognoses van de instroom van nieuwkomers op de arbeidsmarkt laten zien dat bij de meeste opleidingstypen binnen het WO ook de komende vijf jaar veel afgestudeerden hun intrede zullen doen op de arbeidsmarkt. Alleen de opleidingstypen 'WO theologisch', 'WO dier-, genees- en tandheelkunde' en in iets mindere mate 'WO onderwijs' en 'WO wis- en natuurkunde' vormen wat dit betreft een uitzondering. Daarentegen wordt er bij de meeste opleidingstypen binnen het HBO geen hoge arbeidsmarktinstroom verwacht, hetgeen mede wordt veroorzaakt door het toenemende aantal afstuderenden dat zich niet op de arbeidsmarkt aanbiedt, maar doorstroomt naar het WO (zie Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 1993b). Alleen bij de opleidingstypen 'HBO agrarisch', 'HBO technische bedrijfskunde' en 'HBO verpleging en paramedisch', zal de verwachte instroom naar verwachting hoog zijn.

Als de prognoses van de instroom op de arbeidsmarkt worden geconfronteerd met de toekomstige baanopeningen voor hoger opgeleiden, kan worden geconcludeerd dat de absorptieproblemen zich zullen concentreren bij een beperkt aantal opleidingstypen. Binnen het wetenschappelijk onderwijs worden voor drie opleidingstypen slechte arbeidsmarktperspectieven verwacht. Daarbij gaat het om de opleidingstypen 'WO kunst', 'WO agrarisch' en 'WO

humaniora'²⁷. Bij alle drie opleidingstypen is het slechte perspectief merendeels te wijten aan de relatief hoge instroom van nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Bij 'WO agrarisch' is bovendien sprake van een verhoudingsgewijs lage vervangingsvraag. Daarnaast worden de arbeidsmarktperspectieven voor 'WO rechten en bestuurskunde' en 'WO sociaal-cultureel' als matig getypeerd. Hoewel er bij de twee laatstgenoemde opleidingstypen sprake is van een relatief grote uitbreidingsvraag, staat het arbeidsmarktperspectief bij deze opleidingstypen toch sterk onder druk door de lage vervangingsvraag en vooral ook door de hoge instroom van nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Al met al hebben de opleidingstypen binnen het WO met een matig of slecht arbeidsmarktperspectief in totaal betrekking op ruim 50% van de verwachte instroom van academisch opgeleide nieuwkomers op de arbeidsmarkt.

Bij het HBO is het arbeidsmarktperspectief bij geen van de opleidingstypen slecht te noemen en is er slechts bij drie opleidingstypen sprake van een matig arbeidsmarktperspectief: 'HBO agrarisch', 'HBO technische bedrijfskunde' en 'HBO kunst'. Bij de eerstgenoemde twee opleidingstypen is dit matige perspectief voor een belangrijk deel toe te schrijven aan de hoge instroom van nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Bij 'HBO technische bedrijfskunde' is er bovendien sprake van een lage vervangingsvraag.

Tegenover de genoemde opleidingstypen met slechte of matige arbeidsmarktperspectieven wordt binnen het Hoger Onderwijs voor een aantal opleidingstypen de toekomstige arbeidsmarktsituatie voor nieuwkomers rooskleuriger ingeschat. Binnen het wetenschappelijk onderwijs hebben vier opleidingstypen goede perspectieven: 'WO wis- en natuurkunde', 'WO dier-, genees- en tandheelkunde', 'WO medisch laboratorium'²⁸ en 'WO theologisch'. Bij het laatstgenoemde opleidingstype kan het goede arbeidsmarktperspectief vooral worden toegeschreven aan de hoge vervangingsbehoefte en de lage instroom van nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Ook bij het opleidingstype 'WO dier-, genees- en tandheelkunde' is de verwachte instroom van nieuwkomers verhoudingsgewijs laag. Bij de opleidingstypen 'WO wis- en natuurkunde' en 'WO medisch laboratorium' is het goede perspectief daarentegen met name het gevolg van de verwachte hoge uitbreidingsvraag.

Binnen het HBO worden vooral voor het technisch en laboratoriumonderwijs en de vervoersopleidingen goede perspectieven verwacht. Bij het opleidingstype 'HBO vervoer' zal de instroom van nieuwkomers erg laag zijn, terwijl er vooral als gevolg van de hoge vervangingsvraag veel banen zullen vrijkomen voor nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Ook bij het opleidingstype 'HBO technisch' is er sprake van een relatief hoge vervangingsbehoefte. Bij het opleidingstype 'HBO technisch laboratorium' is het goede perspectief met name toe te schrijven aan de relatief lage instroom van nieuwkomers.

Zoals in hoofdstuk 4 is aangegeven, is het voor het beoordelen van de arbeidsmarktpositie van

27. Overigens mag worden aangenomen dat binnen deze opleidingstypen het arbeidsmarktperspectief van de verschillende studierichtingen verschillen vertoont.

28. Dit betreft vooral de studie farmacie.

opleidingen van belang om oog te hebben voor de risicopositie van de verschillende opleidingstypen. Ook op dit punt zijn er grote verschillen tussen de onderscheiden opleidingstypen binnen het Hoger Onderwijs. Wat met name opvalt, zijn de zeer geringe uitwijkmogelijkheden naar andere beroepsgroepen voor de afgestudeerden van de op de zorgsector gerichte opleidingen. Hetzelfde geldt, zij het meestal in iets geringere mate, voor de opleidingstypen 'WO onderwijs', 'WO humaniora' en 'WO theologisch'. De vaak sterke binding van deze opleidingen aan een scherp afgebakend beroepsdomein, maakt dat de arbeidsmarktperspectieven erg gevoelig zijn voor (plotselinge) fluctuaties in het aantal baanopeningen voor nieuwkomers op de arbeidsmarkt en de varkenscycli die daaruit kunnen voortvloeien.

Toenemende doorstroom MBO-HBO en HBO-WO

De laatste jaren is er sprake van een toenemende doorstroom van afgestudeerden van het MBO naar het HBO en van HBO-afgestudeerden naar het WO. Een van de redenen van deze toenemende 'stapeling' van opleidingen zou kunnen zijn, dat afgestudeerden bij een slechte arbeidsmarktsituatie voor de zojuist afgesloten opleiding, de voorkeur geven aan een vervolgopleiding. Dit zal temeer het geval zijn indien hoger opgeleiden de lager opgeleiden uit hun traditionele beroepsdomein blijken te verdringen.

Een dergelijke ratio is in elk geval aanwezig voor de HAVO- en VWO-ers, waarvoor de toekomstige arbeidsmarktpositie immers slecht is. Waarschijnlijk is dit slechte perspectief voor een belangrijk deel het gevolg van een negatief selectieproces. Het gaat hier immers om de schoolverlaters die geen opleiding in het hoger onderwijs gaan volgen en de drop-outs van het hoger onderwijs. Bovendien heeft dit negatieve selectieproces een zichzelf versterkend karakter doordat steeds meer leerlingen willen doorstromen naar het universitaire onderwijs en het hoger of middelbaar beroepsonderwijs. Daarbij kiezen de leerlingen met een HAVO-diploma voor een MBO-opleiding en de leerlingen met een VWO-diploma voor een HBO-opleiding, om later bij succesvolle afronding van de gekozen opleiding door te stromen naar respectievelijk het HBO en het WO. Vanwege de beperkt beschikbare informatie over de huidige werkloosheid naar opleidingstype, de beloningsverschillen en de lange-termijn perspectieven, zal hier niet worden ingegaan op de vraag in hoeverre het voor individuele leerlingen die recent hun MBO- of HBO-opleiding hebben afgerond, vanuit arbeidsmarktoogpunt zinvol is om door te stromen naar een hogere opleiding.

De in dit rapport gepresenteerde arbeidsmarktinformatie maakt het wel mogelijk enig inzicht te geven in de vraag of de komende vijf jaar de doorstroom van respectievelijk het MBO naar het HBO en van het HBO naar het WO vanuit het streven naar een evenwichtigere arbeidsmarkt als gunstig kan worden beoordeeld. Uitspraken op dit punt zullen worden gedaan op basis van een vergelijking van de verwachte arbeidsmarktperspectieven van corresponderende MBO-, HBO- en

WO-opleidingen²⁹. Daarbij zullen de specifieke positieve en negatieve effecten van onzekerheidsvermijding door 'inefficiënte leerroutes' buiten beschouwing blijven.

Bij het 'MBO technisch' is het verwachte arbeidsmarktperspectief als matig getypeerd, terwijl voor het 'HBO technisch' een goed perspectief wordt verwacht. Ook voor de nieuwkomers op de arbeidsmarkt met een economisch-administratieve opleiding op MBO-niveau is het perspectief slechts matig. Daarentegen wordt voor het 'HBO economisch-administratief' een redelijk perspectief verwacht. Ten slotte kunnen de doorstromers van 'MBO sociaal-cultureel' naar het 'HBO sociaal-cultureel' hun arbeidsmarktperspectieven verbeteren van slecht naar redelijk. Een grotere doorstroom van gediplomeerden van het MBO naar het HBO dan in de *Referentieraming 1993* is verondersteld, is dus bij de twee grootste opleidingstypen 'MBO technisch' en 'MBO economisch-administratief' en bij het kleinere opleidingstype 'MBO sociaal-cultureel' vanuit arbeidsmarktoogpunt als gunstig te beoordelen³⁰. Bij de andere opleidingstypen op MBO-niveau is vanuit arbeidsmarktoogpunt een grotere doorstroom van MBO-ers naar het HBO ongunstig te noemen.

Bij een vergelijking van de verwachte arbeidsmarktperspectieven tussen corresponderende HBO- en WO-opleidingen blijkt dat een hogere doorstroom van het HBO naar het WO vanuit arbeidsmarktoogpunt niet gunstig is. Door de verwachte slechte of matige arbeidsmarktperspectieven is met name een hogere doorstroom van HBO-ers naar de opleidingstypen 'WO humaniora', 'WO agrarisch', 'WO kunst', 'WO rechten en bestuurskunde' en 'WO sociaal-cultureel' vanuit arbeidsmarktoogpunt als ongunstig te kwalificeren.

Al met al kan worden geconcludeerd dat vooral de doorstroom van het HBO naar het WO vanuit het streven naar een evenwichtiger arbeidsmarkt, kritisch dient te worden bekeken. Daarentegen kan, met name bij het technisch onderwijs een hogere doorstroom van MBO- naar HBO-niveau, op basis van de verwachte middellange-termijn ontwikkelingen op de arbeidsmarkt, wel als een positieve ontwikkeling worden gezien.

Gewenste toename arbeidsmarktinstroom technisch opgeleiden

De laatste jaren wordt er nogal eens op gewezen, dat door de verminderde belangstelling van jongeren voor technisch onderwijs, de voor de internationale concurrentiepositie van Nederland gewenste kennisintensieve economische ontwikkeling niet zou kunnen worden gerealiseerd. Een adequaat aanbod van technisch opgeleiden zou in deze gedachtengang de vraag naar technisch

29. Overigens zijn deze verwachtingen mede gebaseerd op de *Referentieraming 1993* van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen (1993b), waarin voor de komende jaren een trendmatige toename wordt verwacht van zowel de doorstroom van het MBO naar het HBO als de doorstroom van het HBO naar het WO.

30. Daarbij moet wel de kanttekening worden gemaakt dat meer specifieke arbeidsmarktprognoses voor het leerlingwezen dat hier tot het MBO-niveau wordt gerekend, er op wijzen dat diverse sectoren de komende jaren met een tekortschietende leerlingeninstroom voor het primaire leerlingwezen te kampen krijgen (zie De Grip, Berendsen, Borghans en Dekker, 1993).

opgeleiden bevorderen (zie ook Centraal Planbureau, 1993b).

Alvorens hierover op basis van de in dit rapport gepresenteerde arbeidsmarktinformatie iets te zeggen, dient een belangrijk voorbehoud te worden gemaakt. De hier gepresenteerde arbeidsmarktprognoses hebben immers slechts betrekking op de middellange termijn. Door de hoge conjunctuurgevoeligheid van de werkgelegenheid in veel technische beroepen kunnen conjuncturele schommelingen het zicht op de meer structurele ontwikkelingen aanzienlijk vertroebelen. Voor een adequate analyse van de mate waarin het aanbod van technisch opgeleiden op den duur tekort zou kunnen schieten voor het handhaven van de internationale concurrentiepositie, zijn derhalve lange-termijn prognoses vereist (zie bijvoorbeeld Berendsen, De Grip en Willems, 1991). Een tweede kanttekening die gemaakt dient te worden is dat in dit rapport de technische opleidingen, met uitzondering van de laboratoriumopleidingen, op de verschillende opleidingsniveaus noodzakelijkerwijs zijn samengevoegd tot één enkel, meestal zeer groot, opleidingstype. Dit maakt het onmogelijk eventuele verschillen in arbeidsmarktpositie tussen de verschillende vakrichtingen in beeld te brengen.

Uit de prognoses van de instroom van nieuwkomers op de arbeidsmarkt voor de komende vijf jaar blijkt dat alleen bij het 'VBO technisch' en het 'MBO technisch laboratorium' sprake zal zijn van een lage instroom van nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Bij het 'WO technisch' is, evenals bij veel andere opleidingstypen binnen het WO, zelfs sprake van een relatief hoge instroom van nieuwkomers op de arbeidsmarkt. De prognoses van de arbeidsmarktperspectieven, waarbij de instroom van nieuwkomers wordt geconfronteerd met het verwachte aantal baanopeningen, laten echter zien dat er op middellange termijn vooral ten aanzien van het hoger technisch onderwijs knelpunten zullen optreden op de arbeidsmarkt, in de zin van een tekortschietend aanbod van nieuwkomers. Dit is in feite de keerzijde van de verwachte goede arbeidsmarktperspectieven voor de opleidingstypen 'HBO technisch', 'HBO technisch laboratorium', 'HBO vervoer' en 'WO wis- en natuurkunde'. Voor het 'WO technisch', worden de arbeidsmarktperspectieven als redelijk getypeerd. Ook bij het 'MBO technisch laboratorium' zijn de perspectieven op de arbeidsmarkt goed. Daarentegen worden voor het 'MBO technisch' en het 'VBO technisch' slechts matige perspectieven verwacht³¹. Er worden op middellange termijn dus alleen duidelijke knelpunten op de arbeidsmarkt verwacht bij de hoger technisch opgeleiden. Vanwege de grote betekenis van deze opleidingscategorie voor zowel het innovatiepotentieel als het technologische diffusiepotentieel van het bedrijfsleven, kan dit een bedreiging vormen voor de internationale concurrentiepositie van de Nederlandse economie.

31. Gezien de sterke conjunctuurgevoeligheid van de werkgelegenheid van technisch opgeleiden is het overigens niet uitgesloten dat de arbeidsmarktpositie van de schoolverlaters van deze opleidingstypen gedurende de prognoseperiode aan fluctuaties onderhevig is.

LITERATUUR

- Allaart, P.C., W.C.M. Praat, J.P.M. Vosse (1992), *Tendrapport Vraag naar arbeid 1992*, OSA-rapport nr. 16, Den Haag.
- Arbeidsvoorziening (1993), *Schoolverlatersbrief 1993*, Rijswijk.
- Bastelaer, A. van, J. Laan (1993), *The Job Vacancy Survey in the Netherlands*, paper presented at the workshop 'Measurement and Analyses of Vacancies: An International Comparison', Maastricht.
- Berendsen, H., A. de Grip, E.J.T.A. Willems (1991), *De arbeidsmarkt voor onderzoekers 1990-2010*, Ministerie van Economische Zaken, Beleidsstudie Technologie Economie no. 13, Den Haag.
- Centraal Planbureau (1993a), *Centraal Economisch Plan 1993*, SDU-Uitgeverij, Den Haag.
- Centraal Planbureau (1993b), *Strategisch Hoger-Onderwijsbeleid, Achtergrondstudie bij het HOOP 1994*, werkdocument no. 56, Den Haag.
- Dekker, R.J.P., A. de Grip, L. Borghans, A.G.M. Matheeuwsen, M.H. Wieling, E.J.T.A. Willems (1993), *Methodiek van het informatiesysteem onderwijs-arbeidsmarkt 1993*, ROA-W-1993/3, Maastricht.
- Grip, A. de (1986), Winnaars en verliezers op de arbeidsmarkt in de jaren '70, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, jrg. 2, nr. 1, blz. 41-51.
- Grip, A. de (1987), Winnaars en verliezers op de arbeidsmarkt 1981-1985, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, jrg. 3, nr. 4, blz. 61-69.
- Grip, A. de, H. Berendsen, L. Borghans, R.J.P. Dekker (1993), *Toekomstverkenning leerlingwezen*, ROA-R-1993/4, Maastricht.
- Grip, A. de, R. Dekker (1993), Winnaars en verliezers op de arbeidsmarkt 1985-1990, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, jrg. 9, nr. 3, blz. 220-229.
- Grip, A. de, J.A.M. Heijke, E.J.T.A. Willems (1992), Scholing en mobiliteit, *Maandschrift Economie*, jrg. 56, blz. 131-144.
- Grip, A. de, P. Meijboom, E. Willems (1993), *Vacancies, Employment Growth and the Demand for Newcomers on the Labour Market*, ROA-RM-1993/1, Maastricht.
- Huijgen, F. (1989), *De kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in Nederland, deel III*, OSA-voorstudie V33, Den Haag.
- IVA (1992), *Arbeidsmarkttraming van leraren primair en voortgezet onderwijs; Deel I: Primair onderwijs*, Tilburg.
- Loo, P.J.E. van de, R.K.W. van der Velden, M.H. Wieling (1993), *De arbeidsmarktpositie van afgestudeerden van het hoger beroepsonderwijs; HBO-Monitor 1992*, Voorlichtingsdienst HBO-Raad, Den Haag.

Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen (1993a), *Ontwerp Hoger Onderwijs en Onderzoek Plan 1994*, Den Haag.

Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen (1993b), *Referentieraming 1993. Deel 2: Methodiek en tabellen*, Den Haag.

Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen (1993c), *Een goed voorbereide start*, Tweede kamer, vergaderjaar 1992-1993, no. 1, Den Haag.

Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (1992), *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 1994*, ROA-R-1992/1, Maastricht.

Wieling, M.H., A. de Grip, R.K.W. van der Velden (1992), *Indicatoren onderwijs-arbeidsmarkt technisch en economisch onderwijs (LBO en MBO)*, ROA-R-1992/4, Maastricht.

Wieling, M.H., P.J.E. van de Loo, R.K.W. van der Velden (1993), *Waar komen onze schoolverlaters terecht? De uitstroom en bestemming van het schooljaar 1990/1991*, LDC, Leeuwarden.

ENKELE CENTRALE BEGRIPPEN

Afhankelijkheid van schoolverlaters

De mate waarin een beroepsklasse is aangewezen op de instroom van jongeren, zoals bepaald op basis van het percentage werkenden in een beroepsklasse dat jonger is dan 30 jaar.

Baanopeningen

De totale vraag naar nieuwe arbeidskrachten, zoals deze is bepaald door de werkgelegenheidsgroei (positieve uitbreidingsvraag) en de vervangingsvraag.

Publikatie:

R.J.P. Dekker, A. de Grip, L. Borghans, A.G.M. Matheeuwsen, M.H. Wieling, E.J.T.A. Willems (1993), *Methodiek van het informatiesysteem onderwijs-arbeidsmarkt 1993*, ROA-W-1993/3, Maastricht.

Beroep

Alle voorkomende beroepen zijn ingedeeld in een aantal clusters. In dit rapport wordt hoofdzakelijk uitgegaan van 93 beroepsklassen. Deze kunnen verder worden geclusterd tot 10 beroepssectoren. De meest verfijnde beroepenindeling die in dit rapport, met name ten behoeve van de bepaling van de uitwijkmogelijkheden, wordt gehanteerd, is de indeling in 318 beroepsgroepen.

Publikatie:

P.J.E. van de Loo, R.J.P. Dekker, A. de Grip (1992), Arbeidsmarktsegmentatie als uitgangspunt voor een beroepenclassificatie, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, jrg. 8, nr. 1, blz. 19-31.

Conjunctuurgevoeligheid

De mate waarin de werkgelegenheid in een beroepsklasse gevoelig is voor veranderingen van de algemene economische situatie. Deze indicator geeft daarmee de mate van werkzekerheid aan. De conjunctuurgevoeligheid wordt bepaald door de sectorale werkgelegenheidsfluctuaties in het verleden te relateren aan de mate waarin een beroepsklasse momenteel in de verschillende bedrijfssectoren is vertegenwoordigd.

Publikatie:

A. de Grip, R.K.W. van der Velden, M.H. Wieling (1993), De arbeidsmarktpositie van MDGO-schoolverlaters, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, jrg. 9, nr. 3, blz. 241-252.

Instroom van schoolverlaters

Het aanbod van nieuwe arbeidskrachten op de arbeidsmarkt, zoals deze is bepaald door de verwachte uitstroom van schoolverlaters uit het initiële dagonderwijs, de schoolverlaters van het deeltijdonderwijs, het niet-reguliere voltijdonderwijs en de beroepsgerichte volwassenen-educatie.

Publikatie:

H. Berendsen, R.J.P. Dekker, A. de Grip, P.J.E. van de Loo (1992), *Prognose arbeidsmarktinstroom van schoolverlaters per opleidingstype*, ROA-W-1992/2, Maastricht.

Marktpositie

De positie die een beroepsklasse of opleidingstype vanuit het oogpunt van de vragers of aanbieders op de arbeidsmarkt inneemt. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen de actuele marktpositie, de toekomstige marktpositie en de risicopositie. Zie voor een verdere toelichting bij de afzonderlijke onderdelen.

Mate van vergrijzing

Een indicatie van het risico dat enerzijds op de langere termijn een deel van de ervaring in een beroepsklasse verloren gaat en anderzijds de toekomstige trainingskosten zullen toenemen als gevolg van 'scholingsveroudering'. De mate van vergrijzing wordt bepaald door middel van het percentage werkenden in een beroepsklasse dat 50 jaar of ouder is.

Onderbenutting

Een indicatie van de mate waarin arbeidskrachten werkzaam zijn op een functieniveau dat lager is dan hun opleidingsniveau. Daarbij worden twee maatstaven gehanteerd. In de ene maatstaf wordt de onderbenutting bepaald door een vergelijking te maken van het opleidingsniveau met het min of meer objectief vastgestelde functieniveau. De andere maatstaf komt tot stand door arbeidskrachten zelf te laten aangeven of hun opleiding in overeenstemming is met de uitgeoefende functie.

Publikaties:

F. Huijgen (1989), *De kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in Nederland, deel III*, OSA-voorstudie V33, Den Haag.

A. de Grip, R.K.W. van der Velden, M.H. Wieling (1993), *De inpassing van schoolverlatersinformatie in het ROA-informatiesysteem onderwijs-arbeidsmarkt*, ROA-R-1993/9, Maastricht.

Opleiding

Alle voorkomende opleidingen zijn samengevoegd tot een aantal clusters. In dit rapport wordt hoofdzakelijk ingegaan op 49 opleidingstypen. Deze kunnen verder worden geclusterd tot 11 opleidingscategorieën, zoals deze ook door het Centraal Planbureau worden gehanteerd. In hoofdstuk 4 wordt binnen het hoger beroepsonderwijs een verfijnd onderscheid gemaakt naar 27 opleidingsrichtingen.

Risicopositie

De min of meer structurele kwetsbaarheid van beroepen en opleidingen op de arbeidsmarkt. De risicopositie van beroepsklassen wordt getypeerd aan de hand van de afhankelijkheid van schoolverlaters, de mate van vergrijzing, de conjunctuurgevoeligheid en de uitwijkmogelijkheden naar andere bedrijfsklassen. De risicopositie van opleidingstypen wordt getypeerd door middel van de uitwijkmogelijkheden naar beroepsgroepen op een aansluitend of hoger functieniveau.

Toekomstig arbeidsmarktperspectief

De verwachte toekomstige arbeidsmarktsituatie, tot uitdrukking komend in werkloosheid- of schaarsteproblemen of veranderingen in bijvoorbeeld de beloningsverhoudingen of de mate van onderbenutting. Het toekomstig arbeidsmarktperspectief per opleidingstype wordt bepaald door middel van de indicator toekomstige arbeidsmarktsituatie (ITA), die is gedefinieerd als de verhouding tussen enerzijds de verwachte uitbreidings- en vervangingsvraag en anderzijds de verwachte instroom van schoolverlaters en de kortdurige werkloosheid. Naarmate de waarde van de indicator hoger is wordt het perspectief slechter.

Publikatie:

R.J.P. Dekker, A. de Grip, L. Borghans, A.G.M. Matheeuwsen, M.H. Wieling, E.J.T.A. Willems (1993), *Methodiek van het informatiesysteem onderwijs-arbeidsmarkt 1993*, ROA-W-1993/3, Maastricht.

Uitbreidingsvraag

De vraag naar nieuwe arbeidskrachten die ontstaat door groei van de werkgelegenheid. Als er sprake is van een werkgelegenheidsdaling, is de uitbreidingsvraag negatief.

Publikaties:

L. Borghans, H. Heijke (1993a), *Het voorspellen van de beroepenstructuur van bedrijfstakken binnen het kader van het Athena-model*, ROA, Maastricht.

L. Borghans, H. Heijke (1993b), *Forecasting the Educational Structure of Occupations: A Manpower Requirement Approach with Substitution*, ROA-RM-1993/2E, Maastricht.

Uitwijkmogelijkheden

De mate waarin arbeidskrachten met een bepaalde opleidingsachtergrond of met een bepaald beroep terecht kunnen komen in andere beroepsgroepen op een aansluitend of hoger functieniveau, respectievelijk in andere bedrijfsklassen. Deze maatstaf geeft daarmee aan in hoeverre arbeidskrachten afhankelijk zijn van de arbeidsmarktsituatie in een bepaald beroep of een bepaalde bedrijfssector. De uitwijkmogelijkheden worden bepaald met behulp van de Gini-Hirschman spreidingsindex. Deze indicator is gelijk aan 1 als de arbeidskrachten gelijk over alle beroepsgroepen, respectievelijk bedrijfsklassen zijn verdeeld en gelijk aan 0 als er een volledige concentratie van arbeidskrachten in één beroepsgroep of bedrijfsklasse is.

Publikatie:

A. de Grip, R.K.W. van der Velden, M.H. Wieling (1993), De arbeidsmarktpositie van MDGO-schoolverlaters, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, jrg. 9, nr. 3, blz. 241-252.

Vacatiegraad

Het totaal aantal openstaande vacatures in een beroepsklasse als percentage van het aantal werkenden in de desbetreffende beroepsklasse.

Vervangingsvraag

De vraag naar nieuwe arbeidskrachten die ontstaat doordat de arbeidsplaatsen van werkenden die met pensioen gaan, arbeidsongeschikt worden of zich (tijdelijk) terugtrekken van de arbeidsmarkt opnieuw moeten worden opgevuld. De vervangingsvraag per beroepsklasse kan

bovendien ontstaan door de beroepsmobiliteit.

Publikatie:

E.J.T.A. Willems, A. de Grip (1993), Forecasting Replacement Demand by Occupation and Education, *International Journal of Forecasting*, vol. 9, nr. 2, pp. 173-185.

Werkloosheid

Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen drie definities, te weten de *werkloze beroepsbevolking*, waarvan in hoofdstuk 1 gegevens zijn gepresenteerd, de *geregistreeerde werkloosheid*, die wordt gebruikt voor het typeren van de actuele marktpositie van schoolverlaters en de definitie *werkzoekenden zonder baan* die ten behoeve van de prognoses is gehanteerd.

Tot de werkloze beroepsbevolking worden gerekend de personen die niet of minder dan 12 uur werken en die:

- werk hebben aanvaard waardoor ze tenminste 12 uur per week gaan werken;
- verklaren tenminste 12 uur per week te willen werken, daarvoor beschikbaar zijn en activiteiten ontplooiën om werk voor tenminste 12 uur per week te vinden.

Tot de geregistreeerde werkloosheid worden de personen van 16 tot en met 64 jaar gerekend die:

- staan ingeschreven bij een Arbeidsbureau;
- niet of minder dan 12 uur per week werken;
- beschikbaar zijn voor een baan van 12 uur of meer per week of werk hebben aanvaard waardoor ze tenminste 12 uur per week gaan werken.

Het werkloosheidspercentage wordt bepaald door het aantal werklozen te relateren aan de beroepsbevolking.

Tot de werkzoekenden zonder baan worden de personen zonder werkkring gerekend die:

- actief werk zoeken, anders dan uitsluitend door ingeschreven te staan bij een arbeidsbureau, en tevens beschikbaar zijn om arbeid te aanvaarden;
- een werkkring hebben aanvaard, maar nog niet met de werkzaamheden zijn begonnen.

Publikatie:

Centraal Bureau voor de Statistiek (1993), *Enquête Beroepsbevolking 1992*, Voorburg/Heerlen.